

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / TARTALOMJEGYZÉK

341 TARTALOMJEGYZÉK

**INHALTSVERZEICHNIS (Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift,
Redaktion: Katalin Szende)**

**TELEPÜLÉSEK ÉS TÁRSADALOM A KÖZÉPKORBAN
SIEDLUNG UND GESELLSCHAFT IM MITTELALTER**

Szende Katalin: Fidelitas és politika. Kihez és miért volt hűséges Sopron városa a középkorban 343

Katalin Szende: Fidelitas és politika. Fidelitas und Politik. Wem und warum war Ödenburg im Mittelalter treu?

Kiss Gábor – Zágórhidi Czigány Balázs: Sopron, Szabolcs, Vasvár. Topográfiai megfigyelések és történeti adatok az Árpád-kori Vasvárról 355

Gábor Kiss – Balázs Zágórhidi Czigány: Ödenburg, Szabolcs, Eisenburg. Topographische Beobachtungen und historische Angaben zur Geschichte von Eisenburg in der Arpadenzeit

Nógrádi Árpád: Paraszti telekhasználat és földbérlet a Kanizsaiak Sopron-környéki birtokain (Csepreg 1522. évi összeírásai és a nagycenki Jankó István vagyona) 361

Árpád Nógrádi: Bodenbenutzung und Grundpacht der Bauern auf dem Grundbesitz der Familie Kanizsai in der Umgebung von Ödenburg

Horváth Richárd: A Chernelházi Chernelék a középkorban 369

Richárd Horváth: Die Familie Chernel von Chernelháza im Mittelalter

TANULMÁNYOK

KLEINERE STUDIEN

Székely Zoltán: Egy barokk kolostor élete a tárgyak tükrében: a csornai premontrei prépostság 1786-ban 383

Zoltán Székely: Das Leben eines Barock-Klosters im Spiegel der Gegenstände: die Propstei der Csornaer Prämonstratenser in 1786

Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása II. 411

Ferenc Jankó: Funktionsspezifische Verwendung der historischen Gebäude von Ödenburg II.

MŰHELY

KLEINE MITTEILUNGEN

Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a „kapui tartományban” 1590-ben <i>László Horváth: Pfarrgemeinden und Prediger im sog. “Kapuer Land” in 1590</i>	433
Kubinszky Mihály: Az Ady Endre úti Kultúrház 50 évvel ezelőtti katasztrófája <i>Mihály Kubinszky: Die Katastrophe des Kulturhauses in der Ady Endre Straße vor 50 Jahren</i>	446
SOPRONI KÖNYVESPOLC	
BÜCHERSCHAU	
Gömöri János: Az avar-kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában (Sopron, 2001) ism. Szemán Attila <i>Attila Szemán: János Gömöri: Archeologische Denkmäler der Metallurgie in Pannonien aus der Avaren- und Arpadenzeit. Sopron, 2001.</i>	448
Analecta Mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról, szerk. Neumann Tibor (Budapest, 2001) ism. Szende Katalin <i>Katalin Szende: Tibor Neumann (Red.): Analecta Mediaevalia I. Studien über das Mittelalter. Budapest, 2001.</i>	450
Horváth József-Dominkovits Péter: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek (Sopron, 2001) ism. Kujbusné Mecsei Éva <i>Éva Kujbus-Mecsei: József Horváth – Péter Dominkovits: Testamente aus dem Ödenburger Komitat im 17. Jahrhundert. Sopron, 2001.</i>	453
Győr–Moson–Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779–1995) szerk. Horváth József (Győr, 2000) ism. Polgár Tamás <i>Tamás Polgár: József Horváth (Red.): Die Bibliographie der periodischen Presse des Komitates Győr-Moson-Sopron (1779-1995). Győr, 2000.</i>	456
KÖZLEMÉNY	
MITTEILUNG	
A Soproni Városszépítő Egyesület közleménye <i>Mitteilung des Ödenburger Verschönerungsvereines</i>	360

342Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelos kiadó Dr. Ádám Antal.

Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

További támogatónk:

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Vass Balázs technikai szerkesztő, Hiller István,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Kubinszky Mihály, Metzl János,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1 300 Ft-ért.

Budapesten számonként megvásárolható a Kis Magiszter Könyvesboltban (Magyar u. 40.)

Elofizetési díj 2001-re egy évre 1 200 Ft, egyes szám ára 300 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelos vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / TELEPÜLÉSEK ÉS TÁRSADALOM A KÖZÉPKORBAN

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / TELEPÜLÉSEK ÉS TÁRSADALOM A KÖZÉPKORBAN / Szende Katalin: Fidelitas és politika. Kihez és miért volt hűséges Sopron városa a középkorban?

**Szende Katalin: *Fidelitas* és politika.
Kihez és miért volt hűséges Sopron városa a középkorban?**

Sopron azok közé a városok közé tartozik, amelyek sorsát földrajzi helyzetük az átlagosnál messze nagyobb mértékben meghatározza. Országok, sőt politikai rendszerek határán elhelyezkedve időről időre választani kényszerül: a kapu vagy a védőbástya szerepét játssza-e. Választás vagy kényszer? Tudatos döntés vagy akaratlan sodródás? Ezek a kérdések legtöbbször a 20. század dilemmáit idézik. Az alábbiakban mégsem erről az időszakról, hanem a középkor évszázadairól fogok szólni, két, a város szempontjából meghatározó jelentőségű eseményt felidézve. Feladatomban ez esetben nem annyira új elsődleges források feltárását, mint az eddig ismertnek tartott tények új megvilágításba helyezését tekintem.¹⁽¹⁾

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / TELEPÜLÉSEK ÉS TÁRSADALOM A KÖZÉPKORBAN / Szende Katalin: Fidelitas és politika. Kihez és miért volt hűséges Sopron városa a középkorban? / 1. Kun László és II. Ottokár

1. Kun László és II. Ottokár

Sopron, mint egy határvármegye központja,²⁽²⁾ különösen nagy területű és a római falmaradványoknak köszönhetően igen jól védhető ispánsági várával már megépítésének idején, a 11. században több fontos katonai esemény részese volt. A német császárság meg-megújuló támadásai (1030, 1043, 1044, 1051, 1052, 1063) folyamatosan veszélyeztették a nyugati határszakaszt, ezek közül bizonyosan Sopron körzetében tört be az országba 1044-ben III. Henrik. Fél évszázad múltán itt akart áthaladni Bouillon Gottfried is kereszties hadaival 1096-ban.³⁽³⁾ A 12. század folyamán, a magyar külpolitika döntően délkeleti orientációjának, illetve a korábbi riválisok más irányú lekötöttségének köszönhetően kevesebbet hallunk erről a vidékről.

Annál inkább felértékelődött a nyugati határszél a 13. században. A Tatárjárás során Sopron egyike volt annak a kevés várnak, amelyet nem tudtak bevenni a mongol támadók, környékén ellenállt még Moson, Pozsony, Léka és Németújvár is. 1235–46 között a határvidék a IV. Béla és II. (Harcias) Frigyes osztrák herceg közötti, majd 1278-ig a II. Ottokár cseh királlyal vívott harcok középpontjába került. Kérdésfelvetésünk szempontjából különösen ez utóbbi eseménysor érdemel figyelmet, mivel ennek során vannak először adataink a városi közösség együttes fellépéséről, véleményének közös kinyilvánításáról.

³⁴⁴Az összecsapások II. Frigyes halála után először a Babenberg-örökségért indultak meg. A hercegséget Vencel cseh király fia, Přemysl Ottokár morva örgróf és IV. Béla magyar király is magának követelte a

Babenbergekkal fennálló vérségi kapcsolatokra hivatkozva. A váltakozó sikerrel folyó harcok után, amelyek során IV. Bélának Bécs környékét is sikerült elfoglalnia, IV. Ince pápa közvetítése nyomán Buda mellett 1254 tavaszán békét kötöttek. Ennek alapján Stájerország területét felosztották egymás között, Ausztria pedig Ottokár birtokába jutott.⁴⁽⁴⁾ A békekötésre a magyar király által kijelölt békebírák között szerepelt Hahót nembeli Buzád bán fia, Csák királyi tárnokmester és soproni ispán (1248–1260) is. 1259–60-ban a stájer előkelők fellázkodtak a magyar uralom ellen, így Béla kénytelen volt lemondani ottani főségéről. Az Ottokárral kötött újabb békét azzal erősítették meg, hogy a cseh király feleségül vette Béla unokáját, Kunigundát.⁵⁽⁵⁾ Ezután egészen a IV. Béla haláláig és V. István trónra lépéséig béke volt a magyarok és a cseh uralkodó között. 1270-ben azonban az elhunyt király családtagjai és az őt támogató főurak, elsősorban a Kőszegiek és a Geregye nembeli előkelők, Ottokárnál kerestek menedéket az új uralkodó „tisztogatásai” elől. Egyúttal a védelem fejében a cseh király rendelkezésére bocsátották nyugat-magyarországi erősségeiket, jogalapot és támaszpontokat adva ezzel annak fegyveres beavatkozásaihoz. Ottokár 1271-ben a stájerországi magyar támadásokra válaszolva a Garamig hatolt, elfoglalva Pozsonyt, Nyitrát és Nagyszombatot, majd átkelt a Dunán és bevette Mosont és Óvárat is, a magyar seregek azonban visszaverték és Bécsig üldözték a cseheket. A nyár közepén megkötött béke aztán az 1261-es területi viszonyokat állította vissza.⁶⁽⁶⁾

István halála és fia, a mindössze tíz éves IV. László hatalomátvétele idején (1272) Ottokár cseh királysága mellett még inkább stabilizálta hatalmát Ausztria, Stájerország és Karintia felett is, vagyis Magyarország nyugati határa mellett egy olyan erős államalakulat élén állt, amely eséllyel pályázhatott a Közép-Európa feletti hegemoniára.⁷⁽⁷⁾ Ebbe a képbe tökéletesen beleillett egy Magyarország elleni hadjárat, amelynek közvetlen kiváltó oka Csák nembeli Máté szlavón bán Stájerország és Karintia elleni támadása volt. A főúr így akarta ugyanis megbosszulni, hogy a cseh király védelmet nyújtott riválisainak. Az 1273 elején indított hadjárat Ottokár sikerét hozta, kezébe került Győr és Nyitra vára, keleti és déli irányban pedig a Bakonyig, Körmendig ill. Zágrábig jutott. A nyár folyamán kisebb magyar sikerek után újra a csehek hatoltak előre, részben a Duna és a Vág közti felvidéki területeken, részben a Dunától délkeleti irányban, amelynek során elfoglalták Pozsonyt, Mosont, Óvárat; és Sopront is fenyegették.⁸⁽⁸⁾

A kritikus helyzetet tovább rontották a belpolitikai ellentétek: az egymással viaskodó főúri pártcsoporthozulások egymást váltották a főbb tisztségekben, köztük a soproni ispánság élén is, ahol Kőszegi Henrik fiától, Ivántól Csák Péter vette át a hatalmat, hogy őt 1275 júniusában ismét a rivális család egy tagja, Kőszegi Miklós nádor kövesse. ³⁴⁵1275–76 fordulóján a nádorság és a soproni ispánság újra Csák Péter kezébe került. A Csákok más tisztségekben is hegemoniára tettek szert, aminek megakadályozására a fennhatóságuk alá került Dunántúlt nemcsak az idegen hódítók, hanem az ellenpárt képviselőinek csapatai is pusztították.⁹⁽⁹⁾

Ellentétek voltak a vezető nagyurak között a külpolitikai események megítélését illetően is, ahol 1273 őszén nem várt fejleményre került sor. A választófejedelmek a nagyhatalmú Ottokár helyett a Svájcban szerény birtokokkal rendelkező grófot, Habsburg Rudolfot tették meg német királynak. A még mindig igen fiatal magyar király állásfoglalása a két vetélytárs közti konfliktusban sokáig nem volt egyértelmű, az egymással harcoló főúri csoportok befolyása alatt a pillanatnyi helyzetnek megfelelően változott. Végül is 1276 őszén Magyarország Rudolf pártján kapcsolódott be a fegyveres harcokba. Ez eredményezte, hogy Ottokár kénytelen volt lemondani az 1273-ban elfoglalt nyugat-magyarországi várakról, amelyek 1277-ben visszakerültek magyar fennhatóság alá. A döntő ütközetre a rákövetkező évben, 1278. augusztus 26-án a magyar határ közelében, a Morva folyó osztrák oldalán, Dürnkrut mellett került sor, ahol a csehek súlyos vereséget szenvedtek, és maga Ottokár is holtan maradt a csatatéren. Ez az esemény lezárta a magyar

királyok és Ottokár között csaknem három évtizeden át zajló viszályokat, és fellelegzést jelentett a nyugati határszél életében.¹⁰⁽¹⁰⁾

Mit tudunk Sopron viszonyairól ebben a zavaros időszakban? A vár és környéke vitathatatlanul kulcspozícióban volt a nyugati külpolitika megvalósításában, akár aktív, akár passzív volt is az. Nem véletlen, hogy a soproni ispánság rendszeresen összekapcsolódott a nádori méltósággal, az ország második emberének pozíciójával. Az 1271-es békeszerződés is megnevezte a soproni és a mosoni ispánt, mint akik az osztrák határ környékén felmerülő kisebb ügyekben illetékesek igazságot szolgáltatni.¹¹⁽¹¹⁾ A helyi és az országos tisztség összefonódása azonban azt is jelentette, hogy a vármegye vezetője gyakran távol volt országos ügyekben, így a helyben maradottaknak nagyobb szerep jutott saját ügyeik megoldásában. Sopronban az ispánt katonai téren a várnagy (*castellanus*), az igazságszolgáltatásban és a váron kívüli lakosság ügyeinek intézésében a falunagy (*maior villae*), majd a bíró (*villicus, iudex*) helyettesítette. A funkciók differenciálódása valós igényeket tükrözött, a vár népének belső öngazgatásra törekvését mutatta.¹²⁽¹²⁾

Az Ottokár elleni harcok dokumentumai társadalmi és hadszervezeti szempontból is tanulságosak. Zsoldos Attila az 1273. évi események elemzésével arra a megállapításra jutott, hogy abban az időben a nyugati határvidéken a királyi várszervezet katonailag még működőképes intézmény volt.¹³⁽¹³⁾ Ugyanakkor a várhoz tartozó birtokok sorozatos eladományozásával és a várjobbágyok egy részének nemesi, illetve királyi szerviensi rangra emelésével és új, a katonai szervezethez nem kötődő népelemek beköltözésével a megye és annak központja döntő társadalmi átalakuláson ment át.

³⁴⁶Arról, hogy 1272 és 1277 között mi is zajlott az ispáni vár falain kívül és belül, három viszonylag részletes forrással is rendelkezünk, amelyek igencsak eltérő szempontok szerint értékelték a helyzetet. A „*Continuatio Vindobonensis*” néven számon tartott osztrák krónika az 1273. év eseményeinél a következőket írja: „Postea iuxta piscinam Vertse omnes munitiones absque pugna se regi ob metum humiliaverunt. Supronium sive Oedenburch vallata 14 machinis diversa que impugnatione ad inclinationem regi Otacharo est coacta. Que etiam *prestito iuramento* datisque heredibus in obsides, *pacem et iusticiam civium Australium* in omnibus terris regis Boemie *acceptoque privilegio* consecuta est.”¹⁴⁽¹⁴⁾ („A Fertő környékén az összes erősség félelemből küzdelem nélkül behódolt a királynak. Sopron, más néven Ödenburg, bár sáncok védték, a tizennégy hadigép és a heves rohamok miatt arra kényszerült, hogy megadja magát Ottokár királynak. Miután pedig a város felesküdt, és fiait kezesként adta, a cseh király területein az osztrák polgárokat megillető jogokat és békét nyerte el, valamint kiváltságokat is kapott.”¹⁵⁽¹⁵⁾) Ezt a legrészletesebb krónikaszüveget számos 14–15. századi osztrák krónikakompiláció átvette, ezeknek azonban Sopron történetére vonatkozóan önálló forrásértékük nincsen, ezért idézésüktől eltekintek.¹⁶⁽¹⁶⁾

Sopron 1277-es privilégiumlevele ugyanakkor így fogalmaz: „*attendentisque eorundem civium gratam fidelitatem et gratiosa obsequia, que nobis in conservatione castris nostri Supruniensis et in aliis omnibus contra regem Boemorum regni nostri inimicum capitale[m] [...] et multa castra nostra fecit violenter et fraudulenter occupari, exhibuerunt indefesse et gravi necessitate compulsi filios eorum regi Boemie traditos in obsides pro fidelitate nobis observanda non parcentes filiis dictum castrum nostrum nobis illese et sine periculo filiis eorum aput dictum regem Boemie remanentibus restituerunt, promissimus et promittimus eisdem, ut ipsos cives nostros in eadem libertate indempnes inviolabiliter conservabimus, quam eisdem dominus Bela avus noster et Stephanus pater noster [...] mediante privilegio eorundem concesserunt...*”¹⁷⁽¹⁷⁾ („nem felejtven azon polgárok köszönetet érdemlő hűségét valamint előzékeny odaadását, amelyet soproni várunk megtartásában és más egyéb dolgokban fáradszónalul irányunkban

tanúsítottak a csehek királyával, országunk fő ellenségével szemben, aki [...] váraink közül sokat erőszakos és csalárd módon elfoglalt, és a súlyos kényszerhelyzettől szorongattatva fiaikat Csehország királyának túsul adták, s irántunk való hűségük megőrzéséért nem kímélték őket, mondott várunkat sértetlenül és veszedelem nélkül nekünk megőrizték, amikor fiaik Csehország királyánál maradtak, megígértük és megígérjük nekik, hogy mondott polgárainkat ugyanazon szabadságban csorbítatlanul és sértetlenül megőrizzük, amelyet [...] nagyapánk, Béla úr és apánk, István kiváltságaik révén megengedtek.”¹⁸⁽¹⁸⁾ A privilégium-levél 1277 végén kelt, azután, hogy az ország egyházi ³⁴⁷vezetői által kezdeményezett rákosi gyűlés az év májusában hivatalosan is kimondta a tizenöt éves uralkodó nagykorúsítását. Azt, hogy László személyesen is meggyőződött a helyi viszonyokról, az alábbi kitétel is mutatja: „amikor királyságunk helyzetének megújítása érdekében Rudolf római királyhoz mentünk, és más egyéb ügyeink intézése közepette soproni várunkhoz elvetődöttünk, megfontolván a védművek régóta tartó pusztulását és a soproni várunk falán keletkezett hasadékokat...” A 13. századi falaknak ezt a megrongálódott állapotát a régészeti kutatás is kimutatta.¹⁹⁽¹⁹⁾

A krónikarészlet és a kiváltságlevél narratiojának egybevetése és az általános történeti események tükrében bizonyos, hogy miután Ottokár 1273-ban a Dunántúl teljes nyugati felét elfoglalta, Sopron sem maradhatott mentes a cseh seregek megszállásától. Erre utal egyebek mellett a mindkét híradásban – bár ellentétes előjellel – megörökített túszedés ténye is.²⁰⁽²⁰⁾ Az, akiben esetleg IV. László privilégiumának megfogalmazása mégis azt a benyomást keltené, hogy Sopron vára és annak lakói végig a magyar király oldalán álltak, ugyanennek az uralkodónak egy másik, 1279. szeptember 3-a után kelt okleveléből szerezhet bizonyosságot ennek ellenkezőjéről. Ez a vár sorsát és védőinek magatartását bemutató harmadik forrásunk arról tudósít bennünket, hogy Péter várnagy a csehekkel játszott össze, és három személyt, akik ez ellen foglaltak állást, kivégeztetett: „cum Petrus quondam castellanus Supruniensis nobis et regno nostro in prodicione castris nostri regi Boemie facta [...] *infidelitatem* commisisset et eo non contento seclus sceleti adiciens, quosdam *de fidelibus civibus* castris nostri Supruniensis Stephanum videlicet pelliparium, Petrum et Suerchel fratres suos, *pro fidelitate nobis observanda*, idem Petrus parcravius occidisset...”²¹⁽²¹⁾ („Mivel Péter, a néhai soproni várnagy hűtlenséget követett el ellenünk és országunk ellen [...] azzal, hogy várunkat a cseh királynak kiszolgáltatta, és nem érve be ezzel, bűnét egy másikkal is tetézte; Sopron várunk hű polgárai közül bizonyos István nevű tímárt és testvéreit, Pétert és Suerchelt irántunk tanúsított hűségük miatt megölte ez a Péter várnagy.”)²²⁽²²⁾ 1279-ben Csák Máté nádor ítélete révén ő is erre a sorra jutott, Dág (Ágfalva) birtokát pedig IV. László az Osl nembeli Péter fia Dénes mesternek adományozta.²³⁽²³⁾ Azt szinte lehetetlen eldönteni, hogy a vár lakosságának többsége állást foglalt-e, és ha igen, kinek az oldalán. Az oklevél három embert emelt ki, mint a *castellanus* akaratával ellenszegülőket, tehát elképzelhető, hogy sokan – vélt vagy valós érdekből, vagy megfélemlítés hatására – nem elleneztek a várnagy lépését.

³⁴⁸Bármelyik forrást nézzük is, az eltérő nézőpont és szándékok ellenére két közös, egymással okozati kapcsolatba állított eszmei tartópilléren állnak: a hűség és a kiváltság (illetve adomány) kapcsolódnak össze egymással. Az uralkodónak azt a feladatát, hogy alattvalói hűségét megjutalmazza, a királyi oklevelek elvi szinten is gyakran kijelentik, így szerepel ez a megállapítás az előbb idézett 1279-es adománylevélben is: „ad officium nostri regiminis pertinet *servicia et fidelitates* (sic!) metiri singulorum” („uralkodói kötelességeink közé tartozik minden egyes ember szolgálatát és hűségét felmérni”).²⁴⁽²⁴⁾ A fentebb idézett forrásokban kiemelt kifejezések világosan tükrözik ezt az eszmerendszert. A kiváltságolás indoklására Ottokár esetében a szöveg a *fidelitas*-szal gyakran párosan is használt *iuramentum*-ot (hűségesküt)²⁵⁽²⁵⁾ valamint az osztrák példát említi, következményeként pedig a *pax, iusticia* és a *privilegium* szerepelnek. László kiváltságlevele a harcokban való helytállás és a – mint láttuk, olykor viszonylagosan értelmezett – kitarítás (*pro fidelitate observanda*) mellett a helyiek kérésre és a király apjának, V. Istvánnak

(1270–1272) illetve nagyapjának, IV. Bélának (1235–1270) az intézkedéseire hivatkozik. További adatok hiányában nem dönthető el, hogy ezek írott formában lefektetett kiváltságok voltak-e, és ha igen, túlélték-e a határmenti harcokat. Végül az 1279-es oklevélben Dági Péter *infidelitas*-a áll szemben a *fideles cives* magatartásával, akiket a kancellária megfogalmazása szerint úgyszintén a magyar király iránti *pro fidelitate observanda* végeztetett ki az áruló várnagy. A hűség jutalma ezúttal a szintén *fideles famulus*-t tanúsító Oslí Dénes által elnyert birtokadomány volt.

Amint a példákból kitűnik, az egymással hadakozó uralkodók azt adták híveiknek, amivel a leginkább meg lehetett fogni őket: az egyénnek birtokot, a városnak kollektív kiváltságokat. Az igény a közösség autonómiájának elismerésére „a levegőben lógott”, vagy történetiben fogalmazva, a társadalmi fejlődésből szervesen következett.²⁶⁽²⁶⁾ Az önkormányzat elemeinek kialakulása, a település lakóinak közös fellépése a 13. század közepétől Sopronban is számos dokumentumban nyomon követhető, amelyek közül a legtöbb éppen az említett harcok éveiből maradt fenn, és amelyek „közös akaratról”, „egyetértésről”, a település lakóinak „universitas-áról” szólnak. Nyilván még több lehetett azoknak az eseteknek a száma, amikor a közös döntésről nem maradt fenn írásos emlék – ezek közé tartozhatott a vár magyar kézbe való visszajuttatását megelőző tárgyalások sorozata is.²⁷⁽²⁷⁾

A városprivilegium megszerzése tehát valóban szorosan összefüggött a település lakóinak *fidelitas*-ával, de inkább csak névleg szolgált valamiféle korábbi „hűség” jutalmazására. A soproniak, mint láttuk, kénytelenek voltak együttműködni a mindenkor erősebb féllel, és erőfeszítéseik elsősorban arra irányultak, hogy a győzteszel szűkebb közösségük előjogait elismertessék. A királyok pedig a jelek szerint belátták, hogy egy belső autonómiára törekvő közösség hűségét – nem visszamenőleg, hanem a jövőre való tekintettel, az esetleges későbbi megingások elkerülésére – éppen ezzel az elismeréssel³⁴⁹ tudják biztosítani. A soproni eset analógiájaként hozhatjuk fel, hogy Pozsony 1291-es kiváltságlevelét is a Habsburg Alberttel kötött, a város magyar fennhatóság alá történő visszakerülését eredményező hainburgi békeszerződést követően adta ki a magyar uralkodó.²⁸⁽²⁸⁾

A 13. század vége, IV. László király uralma (1272–1290) egy társadalmi forradalom, vagy legalábbis rendszerváltó időszak utolsó évtizedeire esett. Átalakult az ország kormányzati rendszere, közigazgatása és településszerkezete is. A sok apró, időnként ellentmondásos lépés végül is egy irányba vezetett. A központi irányítás alatt álló királyi megyeservezet helyett – magának a központi királyi hatalomnak, azaz László mellett nagyapjának, IV. Bélának és apjának, V. Istvánnak a támogatásával – önkormányzó közösségek: a nemesi vármegye és a modern, nyugati értelemben is urbanizáltnak tekinthető városok alakultak ki.²⁹⁽²⁹⁾ Ezek sorába tartozik Sopron is, amelynek történetében a fent ismertetett eseményekre szintén érvényes Szűcs Jenő megfogalmazása, mely szerint „a politikai zavarok hullámai jelentős részben a gazdasági és társadalmi fejlődés ’felett’ csaptak át”.³⁰⁽³⁰⁾

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / TELEPÜLÉSEK ÉS TÁRSADALOM A KÖZÉPKORBAN / Szende Katalin: Fidelitas és politika. Kihez és miért volt hűséges Sopron városa a középkorban? / 2. Erzsébet királyné, III. Frigyes és Hunyadi Mátyás

2. Erzsébet királyné, III. Frigyes és Hunyadi Mátyás

Zsigmond király uralma, a városokra vonatkozó intézkedéseinek ellentmondásossága ellenére is, a középkori Sopron fénykorának tekinthető.³¹⁽³¹⁾ Városunk azon szerencsés települések közé tartozott, amelyek profitálni tudtak a kedvező döntésekből, elsősorban az árumegállító jog adományozásából, ki

tudták védeni az esetleges uralkodói túlkapásokat, és elkerülték a kisebb társaikat fenyegető legnagyobb veszélyt: a magánföldesúri kézbe adást. Ez a sors jutott osztályrészül egyebek mellett a környéken Sárvárnak (1390), Körmendnek (1394), Vasvárnak (1423);³²⁽³²⁾ Sopron azonban biztosította helyét a hét szabad királyi város között, amelynek közös fellebbviteli bírósága, a tárnoki ítélszék, éppen a 15. század első évtizedeiben nyerte el későbbi formáját. A jogi elismerés komoly demográfiai és gazdasági fellendüléssel párosult: a lakosság száma az 1379 és 1427 közti évtizedekben mintegy kétszeresére nőtt, távoli külföldi – kölni, nürnbergi, regensburgi – kereskedőházak megbízottai személyesen is felkeresték a várost, amely egyre fontosabb szerepet játszott a Nyugat-Dunántúlra érkező vagy onnan kivitt áruk átmenő forgalmában.³³⁽³³⁾

Ez a virágkor torkollott az 1440-es évek elejének eseményeibe. A magyar trónra került első Habsburg, Albert király (1437–39) uralmát követően, amelynek a városra rövidsége ³⁵⁰miatt sem lehetett komolyabb hatása, Sopron az özvegy királyné, Zsigmond és Cillei Borbála leánya, Erzsébet politikai manőverezésének látókörébe került. Először közvetlenül a csecsemő V. László koronázása után merült fel, hogy a gyermeket ide menekítsék Ulászló hívei elől, mondván, hogy „az is Magyarország szent koronájához tartozik”, és Erzsébet unokatestvére és híve, Cillei Ulrik parancsnoksága alatt áll. Elképzelhető, hogy erre a lehetőségre a királyné ravasz udvarhölgye, Kottanner Jánosné hívta fel asszonya figyelmét, hiszen ő korábban évtizedekig itt élt, és a virágkor legismertebb polgármesterének, Székeles Péternek a felesége volt. A királyné elfogadta a tanácsot és a négy hónapos gyermeket a dajkájával valóban Sopronba küldte.³⁴⁽³⁴⁾ A városi tanács a belváros legelőkelőbb épületét, a Várostorony melletti házat jelölte ki a királyi vendég számára. A kis V. László 1440. június 12-től július 3-ig maradt itt.³⁵⁽³⁵⁾ Erzsébet királyné maga az év decemberének elején tartózkodott a városban, ebből az időszakból (december 8. és 11. között) három, a város javára tett rendelkezése maradt fenn: megerősítette Sopron Margit- és Erzsébet-napi országos vásártartási jogát; árumegállító jogot adott az osztrák sóra, és engedélyezte, hogy a Kovácsszeren (Smidgasse, a mai Várkerület 14–32 sz. házak közötti szakaszán) a városvédelem megerősítése miatt lebontott házak tulajdonosai a zsidóktól lefoglalt házakba költözhessenek.³⁶⁽³⁶⁾ Ebben az időszakban – a dokumentumok tanúsága szerint – ismét központi szerepet kapott a város és lakóinak *hűsége*: ez döntött a királyi gyermek idehozatala mellett, és ezt jutalmazták meg a királyné rendelkezései. Erzsébet „ad illa *grata fidelitatis obsequia*” („erre a hűséges engedelmességükre” – ti. tekintettel), ill. „debitum respectum habentes ad illas *laudandes fidelitates*” („köteles tiszteletet tanúsítva dícséretre méltó hűségük iránt”) indokolta a kereskedelmi kiváltságok adását, hivatkozva mind a város lakóinak a zavaros időkben tanúsított helytállására, mind a kis László tartózkodásával kapcsolatos költségekre.

Az elkötelezettség azonban nem volt kölcsönös: az anyagi gondokkal küzdő Erzsébet 1441. február 25-én zálogba adta „egy bizonyos összegért” („umb aine genante summ gelts”) a várost néhai férje másodunokatestvérenek, IV. Frigyes római királynak (1440–1493), a későbbi (1452-től) III. Frigyes császárnak. Az ezzel kapcsolatos első hivatalos irat a városhoz Frigyes március 6-iki oklevele, amelyben ígéretet tesz, hogy a *hozzá hűséges* várost a neki adott kiváltságokban megőrzi – amennyiben azok nem ellentétesek az ő zálogjogával („damit s' sich unsern kuniglichen gnaden *in gehorsam erczaigt haben, und hinfur allzeit gehorsamlich und willig erczaigen und beweisen* sullen [...] all solch obgemelt *privilegien, gnaden, hanntfest und fre'hait*, die s' [...] von den vorgemelten kunigen und der egenanten unsrer lieben múmen der kunigin unczher ³⁵¹gehabt und gebraucht habent, bestettet, confirmiret und vernewet [...] doch vorbehalten des saczs, als vorgemelt ist...”).³⁷⁽³⁷⁾ Megjegyzést érdemel, hogy Frigyes a magyar kancelláriában ilyen horderejű ígéreteknel használatos latin helyett a saját mindennapi közigazgatási gyakorlatában megszokott német nyelven írta királyi középpecséjtével megerősített levelét a városnak. Ennél három nappal korábban kelt Jacob Löffler pozsonyi tanácsos Bécsújhelyről küldött jelentése,

amelyben tudatja városát, hogy Erzsébet királyné Sopronhoz hasonlóan Pozsonyt is el akarja zálogosítani Frigyesnek, és intette őket, hogy időben álljanak ellent ennek a lépésnek.³⁸⁽³⁸⁾ Pozsony városa Sopron elzálogosítása ellen is tiltakozott a következő szavakkal: „A soproniak egyike a hét városnak, és nem akarnak a szent koronától elszakíttatni”.³⁹⁽³⁹⁾

A királyné ellenfele, I. Ulászló, Frigyes idézett oklevele megírásánál egy jó héttel később szerzett tudomást Erzsébet szándékáról, és fejvesztés terhe mellett megtiltotta a soproni polgároknak, hogy Frigyes embereit beengedjék a városba, és ugyanezt tették egy külön oklevélben az ország egyházi és világi főurai is.⁴⁰⁽⁴⁰⁾ Egy hónappal később, április 14-én – immár több ígérettel, mint fenyegetéssel – Rozgonyi Simon, Ulászló főkancellárja arról írt Sopronnak, hogy értesült: a város meg akarja tartani a király iránti *hűségét* („domino Wladislao [...] *puram fidelitatem* niteremini observare” ill. pár sorral később: „domino nostro regi *intemeratam fidelitatem* velitis observare”), és biztosítja őket, hogy ha valóban így tesznek, a király összes kiváltságaikban megerősíti majd őket (sua maiestas vos *in omnibus vestris libertatibus* inviolabiliter observabit”).⁴¹⁽⁴¹⁾ Ez a levél a Szombathely melletti táborban Ulászló tavaszi hadjárata idején kelt, amikor a magyar főurak többsége átpártolt hozzá. Sopron hűségének megszerzése azonban inkább Ulászló és hívei vágyait tükrözte – források hiányában nem tudjuk, hogy a város valamivel tanújelét adta-e a megkoronázott magyar királyhoz való közeledésének.

Közben a Sopron feletti tényleges hatalmat kezében tartó Frigyes értesítette a város közönségét, hogy tanácsosát, Sigmund von Ebersdorft nevezte ki városkapitánynak, aki iránt *hűséggel* tartoznak („ir im als ainem haubtman an unserer stat *gehorsam und gewertig* seit”).⁴²⁽⁴²⁾ Hogy a német király hogyan tartotta meg az ígéreteit, azt mutatja a kinevezés utáni legközelebbi fennmaradt, Sopronhoz intézett levele. Ebben a kinevezett városkapitánynak megparancsolta, hogy a zsidókat a Zsidó utcai 16 házuk és a zsinagógájuk birtokában védjék meg⁴³⁽⁴³⁾ – holott néhány hónappal korábban külön kiemelte, hogy nemcsak a korábbi királyok, hanem a (törvényes uralkodói jogosítványokkal nem rendelkező) királyné által a városnak adott kiváltságokat és kedvezményeket is tiszteletben fogja tartani. Frigyes intézkedése a zsidók szempontjából természetesen pozitívan ³⁵²értékelendő, a város vezetőiben azonban – bár konkrét, közvetlen reakciójukról nincs tudomásunk – megerősíthette azt az elképzelést, hogy az ígéretkehez hasonlóan az azokat megalapozó hűséget is „rugalmasan” lehet kezelni.

Az elzálogosítás körülményeit azért tartottam érdemesnek részletesen ismertetni, mert az események során világosan megmutatkoztak a városért folyó küzdelem fő tényezői és a köztük lévő erőviszonyok. Az egymással versengő uralkodók a „helyi diplomácia” szokásos eszközeit: a kiváltságolást, ill. a korábbi privilégiumok megerősítését használták fel, az ígéreteket időnként fenyegetésekkel párosítva. Közvetlen személyes beavatkozást nem tartottak szükségesnek; természetes tárgyalópartnerüknek a városi vezetést, pontosabban a „polgármestert, a bírót, az esküdteket és a város közönségét” tekintették. Új momentum, hogy az ország bárói önállóan is kifejezték véleményüket, és nemcsak az uralkodó befolyásolásán keresztül, mint ahogy jó másfél évszázaddal azelőtt tették. Még frissebb fejlemény volt az 1440-es évek elején a városok közösségének megjelenése, még ha komoly befolyást nem is gyakoroltak az országos ügyekre. A budai jogot használó hét szabad királyi város (Buda, Kassa, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes) szövetsége ez idő tájt sajátította ki a tárnokmester ítélőszékét, mint fellebbviteli fórumot. De éppen a soproni eset mutatja, hogy ez a szövetség több volt bíraskodási együttműködésnél: egyfajta szolidaritást is jelentett, különösen ha a többi város is valamilyen szinten fenyegetve érezte magát.⁴⁴⁽⁴⁴⁾

Hogyan válaszolt a soproni vezetés a számára is váratlan eseményekre? Bár a város által kiadott oklevelek nincsenek olyan rendszeresen összegyűjtve, mint a hozzá intézett dokumentumok, annyi bizonyos, hogy aktív ellenállást nem tanúsított Frigyesrel szemben. Az elzálogosítás, mint gazdasági és várospolitikai

eszköz általánosságban persze nem volt rendkívüli eset a késő-középkorban: Zsigmond ezt tette a szepesi városokkal, és a közeli Kőszeg is többször jutott ilyen sorsra.⁴⁵⁽⁴⁵⁾ Sopron is megpróbált egyfajta *modus vivendi*-t kialakítani az adott körülmények között, amire annál inkább szükség volt, mert Frigyes a 30 km-re lévő Bécsújhelyről, és nem a 200 km távolságban fekvő Budáról adta ki utasításait. Ezek a mindennapi élet legkülönbözőbb területeit érintették a soproniak jobbágyainak robotoltatásától a bűnüldözésen és a bíraskodáson át az osztrák alattvalók érdekeinek védelméig.⁴⁶⁽⁴⁶⁾ A leggyakrabban felmerülő kérdés mégis az adófizetésé volt, ahol különösen az országos adók és vámok behajtása lehetett konfliktus forrása, mert ilyenkor Sopront a közjogi helyzetnek megfelelően továbbra is „Magyarország tagja”-ként (*membrum regni Hungariae*) kezelték.⁴⁷⁽⁴⁷⁾ Az elzálogosított város gazdaságának hanyatlása, az országos politikában játszott szerepe Erzsébet királyné és IV. Frigyes király, ill. később Hunyadi Mátyás és III. Frigyes császár viszonya fényében számos izgalmas kérdést vet fel, csakúgy mint Sopron és Frigyes kedvenc rezidenciája, ³⁵³Bécsújhely kapcsolatának alakulása a 15. század derekán. Mindezek tárgyalásától itt területi korlátok miatt el kell tekintenünk. Annyi azonban feltétlenül szorosabban vett témánkhoz tartozik, hogy a hűség hangoztatása a határmenti harcok idején, például Hunyadi János kormányzó 1446. november–decemberi ausztriai hadjárata alkalmával is újra szerepet kapott, és toposzként máskor is felmerült, amikor a lakosságnak valamilyen áldozatot kellett vállalnia.⁴⁸⁽⁴⁸⁾

A város visszaváltása változó intenzitással az elzálogosítás alatt végig napirenden volt:⁴⁹⁽⁴⁹⁾ a magyar rendek, Sopron Bécsbe küldött követe⁵⁰⁽⁵⁰⁾ és a nagykorúsághoz közelítő V. László egyaránt tettek lépéseket ebben az irányban. Ez utóbbi kísérlet számíthatott volna a legkomolyabb eredményre: a jelek szerint 1457 júliusában az uralkodó valóban komolyan elhatározta Sopron kiváltását, ezért a város követeit azonnal Bécsbe rendelte. Lindvai Pál és Guti Ország Mihály ajtónállómesterek öt nappal később kelt leveléből viszont úgy tűnik, hogy a városvezetés – talán Frigyes reakciójától is félve – késlekedett bárkit is az udvarba küldeni, ezért az említett főuraknak biztatniuk kellett őket, hogy nyugodjanak meg a királyi felség akaratában („*acquiescentes eiusdem maiestatis regie voluntati*”). A császár irányában tanúsított óvatosság nem volt alaptalan: Frigyes ugyan nem zárkózott el teljesen László javaslatától, de a várost továbbra is kitartásra biztatta, és jelezte, hogy értékelni fogja azt („*die stat trewlich zu bewaren bestellen [...] als wir des und aller trewen ain ganz vertragen zu ew haben. Daran tut ir uns gut gefalen, wir wellen das auch gnedigklich gen ew erkennen*”).⁵¹⁽⁵¹⁾ A megállapodás Frigyes és László között valószínűleg hamarosan létrejött volna, ha a király időközben nem halt volna meg pestisben.⁵²⁽⁵²⁾

Az elkövetkező öt esztendő továbbra sem hozott végleges megoldást Sopron hovatartozását illetően.⁵³⁽⁵³⁾ A város részt vett a Mátyást királlyá választó gyűlésen, és vezetőihez címezte Mátyás a cseh fogságból való kiszabadulása utáni első levelét is 1458. február 12-én.⁵⁴⁽⁵⁴⁾ Az új király a kiváltságok – elsősorban a kereskedelmet érintő harmincad- és vámmentesség – ismételt megerősítése mellett még az év áprilisában ígéretet tett Sopron visszaváltására, és kiemelte a város iránta mutatott jóindulatát.⁵⁵⁽⁵⁵⁾ Ennek ellenére az 1450-es és 60-as évek fordulóján III. Frigyes továbbra is számított Sopron hozzájárulására, katonai erejére és hírszerzési adataira magyar királlyá választása és megkoronázása ³⁵⁴körül, illetve a Mátyással és híveivel vívott harcokban.⁵⁶⁽⁵⁶⁾ Sopron véglegesen csak Mátyás megválasztása után öt és fél évvel, 1463. július 17-én a magyar rendek által éppen Sopronban ratifikált, Frigyes által saját rezidenciájában aláírt bécsújhelyi béke értelmében került ki Frigyes fennhatósága alól.⁵⁷⁽⁵⁷⁾ Rá két nappal a város vezetése annak rendje és módja szerint tételesen elszámolt a Frigyes által kinevezett Grafenegg Ulrik városkapitánnyal az adóhátralékokról és egyéb járandóságokról, és erről a városi kancelláriai gyakorlatban szokatlan chirographált oklevelet állított ki.⁵⁸⁽⁵⁸⁾

Mátyás – oklevelei szerint – mégis a város sokféle szolgálatait (*multimoda servicionum genera*) és a szent

korona visszaszerzéséért tárgyalásokat folytató követek iránti hűségét és alázatát (*magnam fidelitatem et subieccionem*) akarta megjutalmazni minden régi kiváltságában és jogszokásában (*in omnibus [...] antiquis libertatibus, graciis, honoribus, consuetudinibus, exempcionibus et privilegiis*) történő megerősítésével, amelyet a délvidéki hadszíntérre vonultában, Jajca visszavívása előtt adott ki.⁵⁹⁽⁵⁹⁾ Ugyanakkor a város követeinek kérésére, akik a táborban felkeresték, a Zsigmond 1402-es rendelkezése óta a gyakorlatból kiszorult árumegállító jogot adományozta újból Sopronnak – ismét csak a város által tanúsított nagy odaadást és hűséget (*magnam reverenciam fidelitatemque*) felemlítve.⁶⁰⁽⁶⁰⁾ Végül koronázása után, 1464-ben ünnepélyes, aranypecsétes okevéltben ismét megerősítette a város kiváltságlevelének legfontosabb pontjait, és rá egy évre újabb két országos vásár tartására adott engedélyt.⁶¹⁽⁶¹⁾

A *fidelitas* tehát az elzálogosítás során, III. Frigyes fősége alatt és Mátyás trónra lépése idején is elvárt, megkívánt, de minden érintett fél által viszonylagosan értelmezett fogalom volt. A város vezetői kívártak és óvakodtak kenyértörésre vinni a hovatartozás kérdését, amíg a nagypolitika erőviszonyai bizonytalanok voltak. Fontosabb volt számukra az addig is mind Magyarországgal, mind Ausztriával meglévő kapcsolatok lehetőség szerinti fenntartása és a város gazdaságának adminisztrálása, amit a környéken folyó szinte állandó csatározások igencsak visszavetettek. Nem véletlen, hogy minden egyes uralkodó éppen gazdasági kiváltságok adásával igyekezett jutalmazni vagy megelőlegezni a város lojalitását.

Általánosíthatjuk-e ezek után – nem feledkezve meg a szükséges óvatosságról – a két eset tanulságait? A közvetlen eseményeket tekintve a város vezetői a két, egymástól több mint másfél évszázad távolságban levő helyzetben látszólag ellentétes döntéseket hoztak. Az első alkalommal végeredményben a magyar király oldalán tették le a voksot. Másodsorra, ha nem is támogatták tudatosan Frigyes hatalomátvételét, nem hoztak semmilyen lényeges intézkedést, amivel a helyzetet befolyásolták, a feltételeket megváltoztatták volna. Közös elemként mégis azt emelhetjük ki, hogy a város és vezetői elsősorban önmagukhoz és saját érdekeikhez igyekeztek hűségesek maradni. Az már a vezetők politikai éleslátásán és helyzetfelismerő képességén múlt, hogy ezt a gyakorlati hozzáállást saját koruk közvéleménye és a kései utókor mennyiben érezte és érzi a *fidelitas* fogalma által támasztott magasabb etikai követelmények megvalósításának.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / TELEPÜLÉSEK ÉS TÁRSADALOM A KÖZÉPKORBAN / Kiss Gábor – Zágórhidi Czigány Balázs: Sopron, Szabolcs, Vasvár Topográfiai megfigyelések és történeti adatok az Árpád-kori Vasvárról

355 Kiss Gábor – Zágórhidi Czigány Balázs: Sopron, Szabolcs, Vasvár Topográfiai megfigyelések és történeti adatok az Árpád-kori Vasvárról

Két évtizede már, hogy a Soproni Szemle hasábjain megjelent *Németh Péter* tanulmánya két egymástól távol eső ispánsági központ, Sopron és Szabolcs topográfiai összevetéséről.¹⁽⁶²⁾ A vizsgálat meglepő hasonlóságot mutatott ki a topográfiai elemek (vár – esperesi templom – plébániatemplom) elhelyezkedésének tekintetében, ami – a bőven adatolt további párhuzamokkal kiegészítve – arra utal, hogy korai "város" központjaink (azaz városaink előzményeinek egyik legfontosabb csoportja) hasonló modell szerint épültek fel. A felismerés legalább olyan jelentőségű, mint *Major Jenőnek* a "térbelileg széttagolt városok"-kal kapcsolatos elmélete,²⁽⁶³⁾ mégsem került be a várostörténet és általában a magyar középkortudomány elfogadott tételei közé.³⁽⁶⁴⁾ Az alábbiakban egy újabb példával szeretnénk illusztrálni a modell működőképességét, rámutatva egyúttal arra is, hogy a helyi viszonyokra való alkalmazása

elősegítheti a megoldatlan topográfiai kérdések tisztázását.

Vasvár Árpád-kori topográfiájának legvitatottabb kérdése az ispáni vár elhelyezkedése. Az objektumról sem régészeti adatokkal sem közvetlen írott forrásokkal nem rendelkezünk, így helyének meghatározására egyelőre csupán spekulatív megoldások kínálkoznak. Az eddigiekben két lehetőség vetődött fel, az egyik szerint a nagyméretű ispáni vár az utak találkozásánál, valahol a mai városközpont területén helyezkedett el,⁴⁽⁶⁵⁾ a másik elképzelés szerint pedig egy kisebb vár feltételezhető a Szent Mihály-dombon, a későbbi káptalani templom helyén.⁵⁽⁶⁶⁾ Magunk újabban két – szakterületünkől kifolyólag eltérő szempontú és eltérő eredményeket is hozó megfigyelést tettünk közzé: A történész az okleveles adatok alapján arra a következtetésre jutott, hogy a 13. század folyamán Vasvár területén belül a káptalani és a királyi birtokrész határa jelentősen eltolódott, ami a tatárjárás alatt elpusztult vár helyének bekebelezésére utalhat (ez a feltevés az ispáni várnak a mai városközpont területére való lokalizálását támasztaná alá)⁶⁽⁶⁷⁾. A régész a topográfiai megfigyelések és a 18–19. századi kéziratok térképek adatainak kiértékelése alapján a várat és a suburbiumot is új helyre lokalizálta, és a tatárjárás alatti pusztulásuk után ugyancsak egy nagy átrendeződést feltételezve a település birtokszerkezetében.⁷⁽⁶⁸⁾ A következőkben ezt a két megfigyelést próbáljuk közös nevezőre hozni, a történeti adatokkal egybevetve és **356**a fenti modellt követve. Hangsúlyozzuk azonban, hogy megállapításaink csupán feltételezéseken alapulnak, a végső szót – a meglelt vár sáncának átvágásával – a régészetnek kell kimondania

A Németh Péter által felállított modell lényege röviden a következő: „A korai magyar megyeszékhelyeken a legtöbb esetben két egyházat említenek okleveleink. Ezek egyike közvetlenül a vár (*civitas, castrum*) közelében található, vele alkot szerves egységet: Egyes helyeken a földrajzi körülmények miatt az egyház magában a várban épül fel ... Ezek az egyházak általában a Boldogságos Szűz vagy Szűz Mária titulust viselik. A megyeszékhelyek másik egyháza a *suburbium*-ban, a váralján épült fel, titulussal általában *Szent Mihály* volt ...”⁸⁽⁶⁹⁾ Vasváron ezek a topográfiai elemek – a vár kivételével jól azonosíthatók: a *Szűz Mária-templom*, amely a 13. század végétől igazolhatóan a város plébániatemploma volt,⁹⁽⁷⁰⁾ a mai temetői templomnak felel meg (*a térkép vázlaton 2., számmal jelölve*). A *Szent Mihály-templom* a vasvári káptalan török időkben elpusztult, de feltárásokból ismert temploma, amelytől 1217-től szólnak az írott források¹⁰⁽⁷¹⁾ (3. sz.). A *suburbium* említésével többször is találkozunk az oklevelekben, lokalizálásáról azonban csak annyit tudunk, hogy 1254-ben a domonkosok kolostora és kertje (5. sz.) ennek területén állt.¹¹⁽⁷²⁾ Az egyértelmű azonosítást azonban némileg megzavarja egy korainak tartott templom, amelyet a középkorban ugyan csak egyszer említ okleveles forrás (1334: *capella sancte Elisabethe*), de romjainak 18. századi ábrázolása és egy eddig nem publikált régészeti feltárás alapján általában rotundának tartanak.¹²⁽⁷³⁾ Az eddigi kutatás általában ezt a templomot hozta kapcsolatba az esperes személyével, és éppen ezért kereste az ispáni várat is ennek közelében, a mai városközpont területén.¹³⁽⁷⁴⁾ Amennyiben azonban elfogadjuk a vár lokalizálására tett legújabb javaslatot, úgy nem szükséges a rotundával kapcsolatos többszörös feltételezésekbe belebonyolódunk, a település kora Árpád-kori történetének vizsgálatába elegendő lesz akkor bevonunk ezt az objektumot, ha a régészet egyértelműen bebizonyosodott róla korai eredetét.

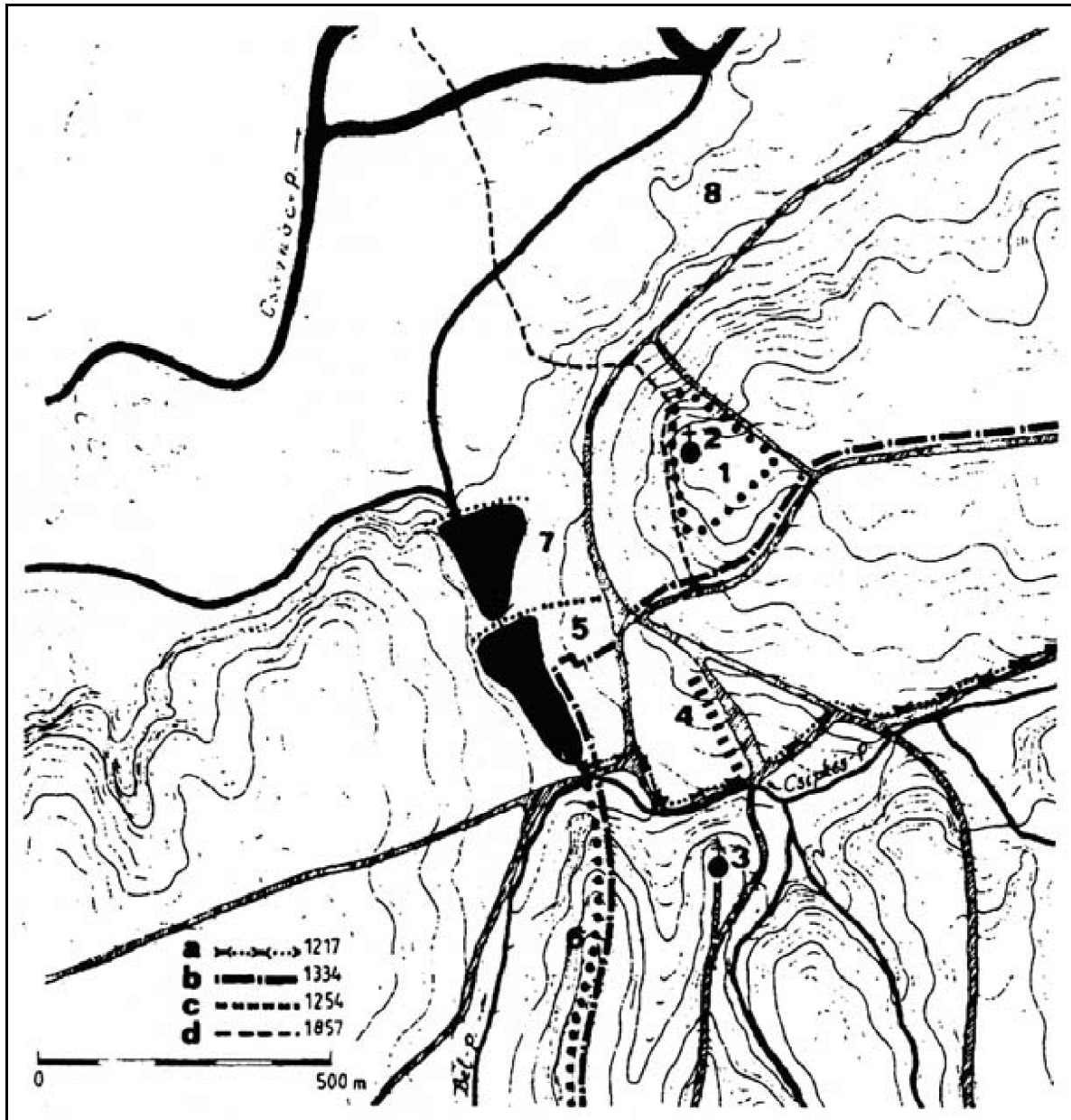
Lássuk tehát azokat a megfigyeléseket, amelyek az ispáni vár eddigiektől eltérő lokalizálását támasztják alá: Vasvár Nagyboldogasszonyi titulussal egykori plébániatemploma a város feletti magaslaton, a mai temetőben áll. A háromszög alakú magaslat, ahová a templomot építették a város legmagasabb pontja, melynek két oldalát természetes meredély alkotja: nyugati irányba a város telkei felé, északkeletnek egy régi mélyút irányába oldalai meredeken szakadnak alá. A földnyelv harmadik, délkeleti oldalán a mai telekhatárok vonalában egy tereplépcső figyelhető meg, amely lehet akár a dornbhátat ebből az irányból lezáró sánc maradványa is. Az így körülhatárolt **357**kb. 220x220x270 méternyi terület, amely a templomot

is magában foglalja, megfelelhet az ispáni várnak. A mintegy 2,3 hektár kiterjedésű védett területe jól illik a hasonló korú sáncvárok sorába, másrészt stratégiaiilag is ez a dombnyúlvány alkalmas leginkább egy nagyobb sáncvár építésére. Azon kívül ugyanis, hogy ez a település legkiemelkedőbb része, innen nemcsak a közelben futó utakat, hanem az egész Rába-völgyet – Némétújvárról Kőszegig – be lehet látni. Annak ellenére azonban, hogy a közrezárt területen ma is folyamatosan temetkeznek, még egyetlen jelentősebb lelet sem ismert innen, a korszakhoz köthető cseréptöredéket azonban már az első bejárás alkalmával sikerült gyűjtenünk a sírok megforgatott földjéből.

Ha elfogadjuk, hogy a felvázolt elképzelés igaz, akkor Vasvár eredeti kora Árpád-kori topográfiáját – azaz még a három birtokrész (Vasvár, Szentmihályfalva, Zsidófölde) különválása előtti állapotát – a következőképpen rekonstruálhatjuk:

A Vasvár közelében a Hegyhát gerincén futó fontos távolsági útvonal, az ország központjából Észak-Itália irányába tartó ún. Katonák útja¹⁴⁽⁷⁵⁾ a települést több mint három kilométerre délre elkerüli. Vasvár mégis több fontos út találkozási pontja. A Hegyhát magaspártján fut végig Északkelet és Délnyugat irányba az Alsóújlakról érkezi és a Kis és -Nagymáxfán keresztül tovább tartó Pápóc-Szentgotthárdi út. Keletről ide fut be Csehi-Oszkó irányából a Katonák útján keletről érkezőnek a várossal összeköttetést biztosító út. Végül Dél felől, Egervár irányából ide érkezik a vasvári sáncnak nevezett gyepterődtmény¹⁵⁽⁷⁶⁾ mögött vezető harmadik út. A sánc (6. sz.) szintén meghatározó létesítménye volt a településnek, hiszen az Árokhegy vonalában az alatta egymásba torkolló Csipkés és Bél patakokból felduzzasztott tavak vize (a középkor későbbi szakaszától egészen az újkorig halas- és malomtavak) teljesen leszűkítette a nyugatra tartó, a középkorban még Szentgotthárdra vezető utat. Ezen átjáró helyén állhatott az 1217-ben említett *porta civitatis*,¹⁶⁽⁷⁷⁾ amelyet nem feltétlenül kell a várossal kapcsolatba hoznunk, utalhat az elnevezés magára a védett átkelőre is.

A megyeszékhely nagyjából háromszög alakú ispáni vára, a benne álló Szűz Mária titulusú esperesi templommal a Rába magaspártjának legkiemelkedőbb földnyelvén helyezkedett el. A várban a templomon, az ispán és az esperes házán kívül nyilván helyet kapott még a börtön és a későbbi adatokból ismert só- és vasraktár.¹⁷⁽⁷⁸⁾ Ha hihetünk az újkori topográfiai adatoknak¹⁸⁽⁷⁹⁾ úgy a vár területe már 1276 körül¹⁹⁽⁸⁰⁾ a későbbi Zsidófölde területén volt található. Ebből viszont arra következtethetünk, hogy a vár, ³⁵⁸amelyől 1242. február 2-án még úgy gondolták, képes lesz ellenállni a tatároknak,²⁰⁽⁸¹⁾ a század második felére teljesen hasznavehetetlenné vált, és területe is eladományozásra került.

Térképmelléklet: Az Árpád-kori Vasvár

1. Ispáni vár; 2. Szűz-Mária-templom; 3. Szent Mihály-templom; 4. A tatárjárás előtti suburhium, a későbbi Szentmihályfálva; 5. A domonkos kolostor és kertje; 6. A vasvári aánc; 7. A tatárjárás utáni királyi város; 8. Zsidófölde.

a. / 1217. évi határjárás; b/ 1334. évi határjárás; c/ az 1254. évi oklevéllel és egy korábbi királyi adománnyal a domonkosoknak adományozott terület határa; d/ az 1857. évi kataszteri térkép szerinti határ.

A településnek helyet adó medence másik oldalán, a Hegyhátról lefutó egyik dombnyúlványon állhatott a település eredeti plébániatemploma, melynek titulusa Szent Mihály volt. Ebbe az egyházba költözött át valamikor a 12. század folyamán az [359](#)immár préposti címet is viseld esperes és káptalanjával együtt. Az átköltözés oka nem ismert, talán egy nagyobb építkezés indokolta, amelyre a még használatban lévő var

területén nem nyílt lehetőség.²¹⁽⁸²⁾ A káptalan első ismert donátora III. Béla király (1172-1192) volt, akitől a templom körüli területet kapták adományba. A három hajós bazilikás elrendezésű templom valószínűleg ezen adományozás után épült fel, valamikor a 12. század végén.²²⁽⁸³⁾

A két bemutatott objektum között terülhetett el maga a váralja-település, a *suburbium*, a későbbi királyi város elődje. A település határának meghatározásához az írott forrásokat is segítségül hívhatjuk. A káptalani birtok nyugatról keletnek tartó határát az 1217. évi oklevél így adta meg, hogy a határvonal a sáncnál (*materia magna*) kezdődik és egy közúton egészen Oszkó határáig tart.²³⁽⁸⁴⁾ Ezt a mai viszonyok között úgy értelmezhetjük, hogy a Csipkés és Bél patakok összefolyásánál, az Árokhegy tövénél kezdődik a határ és a Csipkés patak északi oldalán, a Hunyadi János, Kossuth Lajos, Achim András, Budai Nagy Antal és a Csokonai Vitéz Mihály utcák vonalában halad végig a mai városon kelet felé Oszkó irányába (a térképvázlaton az "a" jelzésű határvonal). A fentebb említett főutak²⁴⁽⁸⁵⁾ és az előbbi határ által közrezárt, szintén háromszög alakú, enyhe lejtésű, megtelepedésre leginkább alkalmas domboldal adhatott helyet a váralja-településnek (4. sz.). A szóban forgó területet nyugatról a mai Kossuth utca vonalában egy természetes, de minden bizonnyal mesterséges tereplépcső határolja, amely valamiféle erődítés nyomát őrizheti. A leírt terület közepén, nagyjából észak-déli irányba a vár és a plébániatemplom között egy piactérre kiszélesedő út (a mai Köztársaság tér) vezetett át, melynek nyugati oldalán húzódott az eredeti szabályos teleszor.²⁵⁽⁸⁶⁾ Ennek a helyzetnek felel meg az 1217. évi birtokösszeírás azon kitétele, hogy a káptalan hospesei (*hospites eiusdem monasterii*) a monostor körül (*circa monasterium*) laknak, ami nyilván azt jelenti, hogy a Csipkés patak déli oldalán, a Szent Mihály domb aljában, míg a várnépek (*burgenses eiusdem castris*) a patak túloldalán lévő suburbiumban élhettek.²⁶⁽⁸⁷⁾

A 13. század folyamán lényegesen átalakult a település topográfiai képe, az oklevelek adataiból már az az állapot olvasható ki, amely a hármastelepülést egészen a 19. század végéig jellemezte. Szentmihályfalva 1334. évi határjárása²⁷⁽⁸⁸⁾ délről a sánc vonalán érkezik és a két patak egyesülő medrében tovább fut tovább északi irányba, majd csak a domonkos kolostor kertjének vonalában fordul el keleti felé, hogy az egykori – a Főtérrre befutó – (Oszkói utca vonalában tartson tovább Csipkerek irányába) ("b" jelzésre vonal). A két határvonal (1217. évi ill. 1334. évi) által közrezárt területen fekszik az általunk feltételezett suburbium, amiből arra következtethetünk, hogy a tatárjárás³⁶⁰ után ez – a minden bizonnyal elpusztult – település a káptalan kezére került, s valószínűleg ők telepítették már be újabb hospesekkel. Maga a terület némileg nagyobb is volt még az adomány idején, ugyanis később (1254 előtt) ebből a területből szakította ki a király a domonkosok kolostorának telkét, majd 1254-ben a hozzá csatolt kertet is.²⁸⁽⁸⁹⁾ A terület északi határa eredetileg nyilván az egykori tó gátjának irányát követő mai Bartók Béla utca vonalában futott ("c" jelzésű vonal).

Ettől a vonaltól északra alakult ki a királyi város, amely – ha feltevésünk igaz – nem eredeztethető a suburbiumból, hanem nyilván királyi hospesstelepítés eredményének kell tekintenünk (a vasvári hospesekre vonatkozó első tatárjárás utáni adat csak 1270-ból származik).²⁹⁽⁹⁰⁾ A hospeseknek azonban nem sok lehetősége maradt a terjeszkedésére, mert hamarosan eredetileg telepedhettek meg a tatárjárás után érkező királyi hospesek, akik már itt vetették meg az alapját a későbbi királyi városnak (7. sz.). A hospesek körül hamar bezárult a kör, már 1276-ban megindult az a folyamat, amely északról is lezárta a település határát, és hamarosan Zsidófölde falu kialakulásához vezetett (8. sz.). A királyi város 13–14. századi területszerző törekvései már jól ismertek,³⁰⁽⁹¹⁾ mind ez ideig nem tudtuk azonban, hogy ez egy tatárjárás utáni birtokátrendeződés következménye. Mint ahogy azt sem sejtettük, hogy ez az átrendeződés eltakarhatja szemünk elől a kora Árpádkori Vasvár egyébként szabályos topográfiai képét.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / TELEPÜLÉSEK ÉS TÁRSADALOM A KÖZÉPKORBAN / Nógrády Árpád: Paraszti telekhasználat és földbérlet a Kanizsaiak Sopron-környéki birtokain (Csepreg 1522. évi összeírásai és a nagycenki Jankó István vagyona)

361 Nógrády Árpád: Paraszti telekhasználat és földbérlet a Kanizsaiak Sopron-környéki birtokain (Csepreg 1522. évi összeírásai és a nagycenki Jankó István vagyona)

A Kanizsai család három, Sopron-környéki uradalmának (Kapunvár, Sárvár, Léka) gazdag későközépkori forrásanyagában két földesúri pénzáradék-fajta, a census és az összegszerűségében is rendkívüli *taxa extraordinaria* sajátos kettőssége követel magának figyelmet. Különös összefüggésükre még Szabó István hívta fel a figyelmet egy szuggesztív erejű elemzésben, amely a jobbágyság megdöbbentő méretű adóterheit valószínűsítette. A szerzőnek jelentős részben a fenti birtoktestekre épülő gondolatmenete a sárvári uradalomban az éves censusnál 25-ször, a kapuváriban 37-szer, a lékaiban 5-ször nagyobb rendkívüli taxa behajtásáról számolt be. Nagyon is érthető tehát, hogy a nagy összegű, s egyre gyakrabban szedett taxa láttán a magyar agrártörténet jeles tudósa egyenesen úgy vélekedett, hogy Mohács előestéjén az úri pénzdó mértéke immár a jobbágy teljesítőképességének végső határához ért, s ha “évenként nem is kellett azzal a paraszti gazdaságoknak megküzdeniük, egyszer-egyszer évek, sőt évtizedek verejtékes munkájának gyümölcsét emésztette fel”.¹⁽⁹²⁾

Ma már azonban bizonyosan állítható, hogy az, a census és a taxa összege között feszülő rendkívüli különbség, amelyről Szabó István elsősorban a Sopron és Vas megyei Kanizsai-uradalmak kapcsán beszámolt, nem a taxa rendkívüli nagyságában gyökerezett, hanem a bárói család birtokain szedett meghökkentően alacsony censusban lelte eredetét. E kirívóan alacsony földbér és néhány más, szintúgy szerény bevételt biztosító *ordinarius* jövedelem (fűpénz, erdőbér, fuvar megváltása stb.) mellett, — amelyek a főúri család egy 1520–1522 között fennmaradt számadáskönyvének tanúságtétele szerint jószereivel csak az egyes uradalmak napi működési költségeinek fedezetéül szolgáltak — a Kanizsai birtokok legfontosabb pénzáradékát, a valóban jelentős, az egyes települések adóegységenkénti átlagában 0,6 és 2,5 forint között mozgó, s nagy valószínűséggel évente szedett *taxa extraordinaria* jelentette.

Az *ordinarius* bevételek mellett párhuzamosan behajtott *extraordinarius* pénzáradék mögött azonban — úgy tűnik — nem pusztán földesúri önkény, hanem egy, a jobbágyság vagyoni viszonyai és telki állománya között húzódozó “ellentmondás” feloldására tett adóztatási elv érhető tetten. Ha ugyanis a vagyoni rétegződés a telekhányad arányokkal oly kiáltó ellentétben állt, mint azt esetenként egy-egy forrás révén tapasztaljuk is, akkor belátható, hogy a földesúri gazdálkodásnak az a típusa, ahol a bevételek szerkezetében a telekmérethez kötött census dominál, a földesúr szempontjából nézve hatékony adóztatást a középkor végén már nem tett lehetővé. A föld tulajdonosa ugyanis a telekmérethez kötődő járadékszolgáltatás mértékét valamelyest is racionális gazdálkodás esetén csak egy általánosan elérhető jövedelmi szinthez köthette, ³⁶²hiszen jobbágynak aránytalanul magas megterhelése az adózók elszegényedéséhez és a birtokok elnéptelenedéséhez vezetett volna. Ugyanakkor a kötelezettségek alacsony szinten történő rögzítésével a földesúri adóztatás horizontja éppen a tehetős jobbágyrétegek átlag feletti jövedelmeire nem terjedt volna ki. A *taxa extraordinaria* bevezetése tehát — magam legalábbis úgy látom — elsősorban éppen e tehetős, olykor több száz forint értékű áruval is kereskedő “parasztpolgárok”, valamint a falusi-mezővárosi mesteremberek jelentős, telki állományukon keresztül azonban többnyire alig elérhető jövedelmének

megadóztatására szolgált.²⁽⁹³⁾

Ugyanakkor azonban az is nyilvánvaló, hogy a földesúri *taxa extraordinaria*nak a Kanizsai birtokok gazdálkodásában játszott eme meghatározó szerepe a fentebb jelzett kirívóan alacsony *census*ra teljes értékű magyarázattal nem szolgál: a földesúri rendkívüli adó forrásainkban ugyanis viszonylag nagy összegű *census* mellett is fellelhető. S jóllehet e sajátság az előző sorokban vázolt konklúzió lényegét nem érinti, (hiszen mindössze a *census*ban testet öltő, telekhez viszonyított “általánosan elérhető jövedelmi szint” tájegységenként változó átlagára utal), a három Sopron-környéki uradalom falvaira jellemző alacsony földbér háttérének feltáratlan voltát azonban kétségkívül markánsan hangsúlyozza. De megválaszolható efféle részletkérdés a késő középkori Magyarország forrásadottságai mellett? Többnyire nem! Hogy ez esetben a válaszáadás mégsem eleve reménytelen az néhány csepregi és nagycenki forrásnak tulajdonítható. Az alábbi gondolatmenet ezt a lehetőséget próbálta megragadni, s a jelen írás a kísérlet eredményeit foglalja össze.

*

A középkor végi Kanizsai birtokok töredékeiben is impozáns gazdasági irathagyatéka számos, és már csak egyediségénél fogva is igen becses számadást és nyugtát őriz. Ezek között is megkülönböztetett figyelmet érdemel az a jegyzék, amelyet 1522-ben, minden bizonnyal az akkori sárvár-kapuvári udvarbíró, Basó Ferenc utasítására vettek föl Kanizsai László officálisai. A lajstrom, amely a nagy hatalmú báró családi törzsbirtokai ékének számító Csepreg mezővárosba kalauzol, az oppidum azon lakóinak névsorát tartalmazza, akik sem, lóval sem ökörrrel nem rendelkeztek.³⁽⁹⁴⁾

Hogy a mindössze 4 oldalas, kis összeírás elemzés tárgyát jelentheti az ama sajátságának köszönhető, hogy a lajstromot összeállító uradalmi tiszt munkája során a hiány automatikus kimutatása mellett azt is följegyezte, hogy kik azok, akiknek anyagi helyzete nagyállat tartást egyébiránt lehetővé tenné. Ebbéli megállapítását a nevek mellé írt *potest emere* megjegyzés feltüntetésével rögzítette, s minthogy Csepreg ugyanebből az évből, és 1520-ból is, egy-egy teljes urbáriumot is magáénak mondhat, így a három jegyzék összehasonlítása egy jelentős mezőváros társadalmának egyedi pillanatfelvételét nyújtja.⁴⁽⁹⁵⁾

363 Mielőtt azonban a felmérés eredményeit ismertetem, néhány szó erejéig az elemzett források két tulajdonságáról kell megemlékezni. Egyfelől azt szükséges megjegyezni, hogy jóllehet napi kelettel egyik 1522. évi jegyzék sem rendelkezik, egymáshoz viszonyított időrendjük mégis biztonsággal meghatározható. A sorrendiség kérdését bizonyos *Benedictus Bheczy* urbáriumbeli szereplése és özvegyének — *Relicta Benedicti Beczy* — az állatokkal nem rendelkezők között történő felbukkanása dönti el. Ez egyúttal azt jelenti, hogy az urbárium keletkezett korábban, s az igavonóval nem rendelkező csepregiek lajstromba vétele csak ezt követően történt. E sorrend, pontosabban a sorrend bizonyíthatóságának lehetősége az alábbi gondolatmenet szempontjából — mint látni fogjuk — kifejezetten szerencsésnek mondható, hiszen kizárja annak lehetőségét, hogy a nagyállattal nem rendelkezők összeírása mögött valamiféle korabeli “telek-rendezés” érdekében végzett előfelmérést keressünk.

Másfelől — hisz végeredményben névsorok összehasonlításáról lesz szó — le kell szögezni, hogy az együttesen valamivel több, mint 600 nevet felölelő, három latinul írt lajstromban szinte kizárólag kétagú nevekkal és viszonylag stabil családnevekkel találkozunk. A nevek tanúsága szerint Csepreget többségében magyarok lakták, ám a mezővárosban néhány — talán Léka környékéről elvándorolt — német telepes is otthonra lelt (*Feytel*, *Lyender*). A személyek azonosítása és párba állítása nehézséget nem okozott. Így a jószággal nem rendelkező 98 lajstromba vett mezővárosi polgár közül az 1522. évi urbáriumban 80 főt, az 1520. évi birtokfelmérésben pedig, 54 főt sikerült fellelni. A körülmények ismertetése után pedig lássuk az

összehasonlítás eredményét:

A lajstromok nyomán kibontakozó csepregi társadalom-kép mindenekfelett rögzítendő vonása: az igavonó jószággal nem rendelkezők nagy száma. Adataink arról árulkodnak, hogy négy évvel Mohács előtt a legalább 1500 lakosnak otthont adó mezővárosban a teljes gazdák közel 40%-a (254 személy közül 98-an) igavonó, illetve szekérhúzó jószággal egyáltalán nem rendelkezett. Az arány rendkívül magasnak tűnik, s a nagyságrend különösen akkor szembeötlő, ha a vagylagosságot (*qui non habent equos vel bosses*) sem tévesztjük szem elől. A falu világa ugyanis — már amennyire ezt forrásaink becsülni engedik — merőben más helyzetet tár elénk. Az a mindössze néhány helysége korlátozó állatösszeírás ugyanis, amely a Várdai család oklevelei között maradt fenn, településenként csupán egy-két nagyállattal nem rendelkező jobbágyról számol be, és a Szabolcs megyei Szentgyörgyön például egyetlen ilyen parasztot sem említ.⁵⁽⁹⁶⁾

Az összlakosságra vonatkozó arányok után lássuk, hogyan alakult a 80 fős “minta” telki állománya. Ez esetben azt tapasztaljuk, hogy Csepreg 139 negyed-telkes jobbágyából 44 főt, a fél-telkesek közül pedig legkevesebb 30 személyt kell a nagyállattal nem rendelkezők közé sorolnunk, és e közegekben 1 háromnegyed-telkes, sőt 3 egész-telkes mezővárosi polgár is felbukkan. Ugyanakkor a nagyságrend a legkisebb telekhányadon gazdálkodók (a nyolcad-telkes személyek) esetében sem emelkedik az egyharmados szint fölé, azaz körükben is a negyed-telkeseknél megfigyelt arány regisztrálható.³⁶⁴ Mintha — legalábbis itt és most — ez az “egyharmad” lenne a teljes jobbágyok szegénységére jellemző alsó határ.

De menjünk tovább! S mindenekelőtt az igavonó, illetve szekérhúzó jószággal nem rendelkező 80 azonosított személy telki állománya és vagyoni helyzete között húzódó “ellentmondásokat” vegyük sorra. Az adatokat — az egyszerűség kedvéért — számpárok formájában adom közre.

Az ígásállattal nem rendelkező 80 azonosított csepregi jobbágy adatai:

Telekhányad-kategória	Állatot vehetne	Állatot nem vehetne
<i>egész-telek</i>	2 fő	1 fő
<i>háromnegyed-telek</i>	1 fő	-
<i>fél-telek</i>	18 fő	12 fő
<i>negyed-telek</i>	8 fő	36 fő
<i>nyolcad-telek</i>	1 fő	1 fő

Az adatokat áttekintve, arra a magyarázatra váró sajátos társadalmi jelenségre kell felfigyelnünk, hogy 21 olyan jobbágy ül egész-, avagy fél-telken és fizeti a mezőváros viszonylag magas — a falvakhoz mérten pedig különösen magas — censusát (sessio integra után 80 dénár), akik ígásállat, illetve szekérhúzó ló beszerzésére jó anyagi helyzetük ellenére sem gondolnak! A középkori paraszti társadalomban ismert és alkalmazott gyakorlat volt ugyan a kevés ígásállattal rendelkezők összefogása, az eketársulás (*cimboraság*), itt azonban aligha ennek sajátos formájával állunk szemben. Nagyon is valószínűnek tűnik tehát azt feltételezni, hogy a jobbágyok eme csoportja elsődlegesen nem földművelésből élt. Ám efféle

feltételezés esetén arra a kérdésre is válaszolni kell: vajon e 21 fő miért ragaszkodott telki állománya — Csepregen nagynak számító — egészségéhez? A felelettel várjunk még, ám annyi már most is kijelenthető, hogy a fenti kérdés a szegények oldaláról nézve is érvényes. Miért fizetett vajon egész telek után földbért az a Potha János, aki egy állat tartását sem engedhette meg magának? S miért cselekedett így az a tucatnyi fél-telkes gazda, akiket az uradalmi officiális a szegények közé sorolt? A mérvadó szakirodalom gondolatmenetét követve az ilyen jobbágy számára az lett volna előnyös, ha minél kisebb töredéktelekre ül, s inkább csekély fizetség ellenében a pusztatelkekből bérel magának földet. A csepregi források azonban jól láthatóan más paraszti életstratégia nyomait őrzik.

A lassan feltáruló társadalmi képlet megértéséhez egy ponton közelebb jutunk, ha vizsgálódásainkhoz az 1520. évi urbárium adatait is segítségül hívjuk. Mint korábban már említettem, az 1522-es registrum 98. jószággal nem rendelkező lakosa közül 54 fő az 1520. évben felvett urbáriumban is biztonsággal fellelhető. E félszáz személy azonosításának pedig esetünkben az a hozadéka, hogy rajtuk keresztül az ígásállattal nem rendelkezők telki állományának alakulását is nyomon követhetjük. A névsorokat összevetve megállapítható: nagy telekmozgással nem találkozunk. Az 54 főből 46 jobbágy 1520-ban is ugyanakkora telken élt és gazdálkodott, mint 1522-ben, s ez figyelemre 365mélto. Az adat ugyanis félreérthetetlenül arra utal, hogy a jobbágyok, legalábbis rövidtávon, telküktől, illetve telkük egy részétől ígásállat hiányában sem igyekeztek szabadulni. E magatartásforma jól illeszkedik a fentebb mondottakhoz, de lássuk a fennmaradó, a telki-állomány változásával járó eseteket, mert elsődleges információval ez szolgál. A fennmaradó nyolc jobbágy közül ugyanis 7 személy telki állománya ígásállat nemlétében is növekedett! Még meglepőbb, hogy közülük 5 fő vagyontalanként, és jószerivel anyagi javak híján is növelte és növelhette telkének nagyságát. S mindössze egy jobbágy esetében találkozunk a telek egy részének visszaadásával.

A bemutatott adatok — magam legalábbis úgy látom — nehezen illeszthetők egybe mindazzal, amit a késő középkori jobbágy telekhez jutásáról, telkének földesúri pénzjáradékterhéről és a paraszti földbérletről történeti közfelfogásunk tudni vél. A jelenségek racionális magyarázatához azonban a csepregi források önmagukban elégtelenek. Ezért a ponton álljunk is meg, s a gondolatsort látszólag megszakítva forduljunk most egy másik jelenség irányába.

Ha a középkori Magyarország nagybirtokairól fennmaradt urbáriumokat és földesúri *taxa extraordinaria* lajstromokat egymás mellé helyezve, s mintegy párhuzamosan olvasva tekintenénk át, akkor az olvasóban alighanem olyasféle érzés támadna, hogy a két összeírásfajta nem ugyanazt a kort ábrázolja. Hogy a jelezni kívánt probléma lényegét világosan lássuk első lépésként érdemesnek tűnik rövid demonstráció keretében egy urbárium és egy *taxa*-jegyzék egymás mellé helyezett részleteit áttekinteni. Példaként, regionális szerepük és adóegység-számaik hasonlósága okán, két nyugat-dunántúli mezőváros, a Gersei Petők kezén lévő Zalaszántó és a Sopron megyében fekvő, Kanizsai birtok, Szil egy-egy összeírás-részletét mutatom be.

Szil 1518⁶⁽⁹⁷⁾

**Szántó 15. század vége⁷⁽⁹⁸⁾
(datálatlan)**

Georgius Mezaros	...sessio I	<i>Mathias Chobor</i>	<i>fl. XII</i>
<i>Osvaldus Saab</i>	...sessio I	<i>Mathias Santha</i>	<i>fl. IIII</i>
<i>Valentinus Kaldy</i>	...sessio I	<i>Nicolaus Thoboz</i>	<i>fl. III</i>

<i>Franciscus Chapo</i>	<i>...sessio I</i>	<i>Emericus Faber</i>	<i>fl. VII</i>
<i>Blasius Kalodas</i>	<i>...sessio I</i>	<i>ibidem relicta Petri Faber</i>	<i>fl. II</i>
<i>Anthonius Fazeek</i>	<i>...sessio I</i>	<i>Petrus Marco</i>	<i>fl. V</i>
<i>Colomanus Kochy</i>	<i>...sessio I</i>	<i>Gregorius Chetew</i>	<i>fl. I</i>
<i>Petrus Gerla</i>	<i>...sessio I</i>	<i>ibidem Bartholomeus</i>	<i>fl. I</i>
<i>Demetrius Therek</i>	<i>...sessio I</i>	<i>Gregorius Dombo</i>	<i>fl. III</i>
<i>Nicolaus Kozma</i>	<i>...sessio I</i>	<i>Petrus Andrassa</i>	<i>fl. III</i>

A részletek kiragadása ugyan tagadhatatlanul önkényesen történt, ám azt hangsúlyozni kell, hogy a szili urbáriumot mindvégig jellemző egyneműség és a szántói *taxa* nyomán a jobbágyok igen széles határok közé eső vagyoni helyzetéről árulkodó kép [366](#)korántsem egyedi jelenség. Az urbáriumok általában egy jószerivel tagolatlan paraszti társadalom képét sugallják. A fenti Kanizsai-uradalmaknál maradván lássunk még néhány példát: Pereszleg 26 fél-telek, Hegyfalva 38 negyed-telek. A fentebb bemutatott Csepreg, amely a jobbágytársadalom rétegződéséből nyolcad-, negyed, fél-, háromnegyed-, és egész telkeseivel, illetőleg a sárvári vár alatt elterülő kicsiny Sár falu a maga 1 egész, 3 fél és 4 negyed lakott telkével valamit azért tükröz, a ritka színes példák közé tartoznak.

E képpel szemben a *taxa*-lajstromokból a késő középkori jobbágytársadalom rendkívül erős tagoltsága rajzolódik ki. A Körös megyei Ivanócon például szinte tapintható a falu szélén lakó, s mindössze 20-40 dénárral adózó három család szegénysége, a 8-10 aranyforintot fizető módos parasztnak jóléte és a falu közepén lakó két dúsgazdag, 15, illetve 18 aranyforintot fizető nagygazda sok száz forintra rúgó vagyona. A nagyságrendileg nagyobb — adófizetőinek száma alapján Csepreg nagyságúnak tekinthető —, drávántúli Rojcsán a szegénység és a gazdagság még kirívóbb *taxa*-összegek formájában érhető tetten. A 40 dénárt és a 25 aranyforintot fizetők több mint 200-szoros adókülönbsége láttán aligha túlzás a megállapítás: az oppidum e lakóit egy világ választotta el egymástól. A szélsőséges vagyoni helyzet azonban korántsem csupán a gazdag délvidéki területek jellegzetes vonása. Nem csupán Eszéken és környékén találkozunk vele, az ország jószerivel minden pontján utolérhető. Így hasonló helyzetre bukkanunk a Gersei Petők Zala megyei birtokain, a Trencsén megyei Radisán, vagy az Ung megyei Viszokán⁸⁽⁹⁹⁾

Az persze nyilvánvaló — és az esetleges félreértések elkerülése érdekében nem árt hangsúlyozni —, hogy az urbáriumoktól nem várható el a *taxa*-lajstromok sokszínűsége. Egyvalami azonban úgy vélem magyarázatot kíván: hol vannak a birtokfelmérésekből azok a valóságos “parasztnábobok”, akikről az adólajstromok és az oklevelek lépten-nyomon hírt adnak? Más szóval; miért kell az urbáriumokban a több telkes gazdákat jószerivel “nagyítóval keresni”? A kapuvári-sárvári és lékai uradalmak több mint 1100 jobbágygazdasága közül mindössze 2 esetben találunk egy-egy név mellett egész teleknél többet.⁹⁽¹⁰⁰⁾ Az urbáriumban az egyszerű szabadosoktól megkülönböztetve mindkettőjüket *liber dominiként* tüntették fel, s kezükön két-két telek szerepel. Hogy pontosan lássuk a több telkes jobbágyok milyen különleges helyzetű személyek, egyiküket, bizonyos Nagy Balázs csepregi “polgárt” érdemes külön is bemutatni.

A németül nyilván jól tudó Balázs, a bárói család udvari szállítója, bécsi vásárlásainak intézője. Hozzá fordul az uradalom, ha vágómarhára, zabra, olajra, vasra van szüksége. Ő gondoskodik a kis úrnő, Kanizsai Orsolya lábbelijéről. A Budára induló Kanizsai László az ő szőlőjéből származó bort vitet magával, s hozzá, avagy a távollétében üzletét vezető feleségéhez, fordul a sárvári provisor is, ha a báró úr asztalán fogytán a sáfrány és a bors. Ő és famulusai szedik be a lékai uradalom *taxaját*, valamint hajtják be és kezelik Csepreg oppidum *censusát*.¹⁰⁽¹⁰¹⁾ Kétség kívül bizalmi ember, s aligha kell különösebb merészség kijelenteni, hogy társával, a szili lakos Szelestei Jánossal sem lehetett ez másként. ³⁶⁷Bárhogy is volt, annyi bizonyos, a három uradalomban csak e két Kanizsai-famulus kezén találunk egy egész teleknél többet! Hol van hát a *taxa*-jegyzékekben rendre jelentkező 10-12% jómódú és 5-6% gazdagparaszt?¹¹⁽¹⁰²⁾ 1100 személy között tucatszám kellene felbukkanjanak! Pedig más forrásokban hallunk róluk: hol soproni polgárok tartoznak nekik 30-60 aranyforinttal, hol a fehérváriak foglalják le tekintélyes mennyiségű, értékes posztójukat.¹²⁽¹⁰³⁾ Tehát bizonyára az urbáriumokban is rendre felbukkannak, csak hogy egész teleknél nincs több a kezükön!

A véletlen szerencsének köszönhető, hogy egy nagygazda jobbágycsaládot, a nagycenki Jankó familiát a forrásokban utol lehet érni. A Cenken, egész telken gazdálkodó család vagyonát ugyanis 1515-ben leltárba vették. A néhány soros feljegyzés szerint Jankó Istvánnak — nyilván a család akkori fejének — 6 ökre, 4 lova, 4 tehene, 3 borja, 2 vasalt szekere, 5 egész szőleje, 12 kas méhe, a Fertő-tavon egy hálója, 100 kepe gabonája és 28 hold vetése volt.¹³⁽¹⁰⁴⁾ A tekintélyes gazdaság javai közül számunkra most a 28 hold vetés rögzítése bír a legnagyobb beccsel. Az uradalmak, s köztük Cenk falu Mohács utáni forráshelyzete ugyanis szintén kiváló, így a cenki nagygazda vetésterületére vonatkozó adatot lehetőség nyílik néhány más, 1526 és 1565 között keletkezett forrással kiegészíteni. Ezekből pedig az alábbi megfigyeléseket szűrhetjük le:

a., A három uradalom 1527. évi számadásai, amelyek kivételes módon a jobbágyok kezén lévő bérelt föld nagyságáról is beszámolnak, összesen mindössze 314 hold szántóról emlékeznek meg, Cenken pedig egyetlen hold bérelt földet sem említnek.¹⁴⁽¹⁰⁵⁾

b., 1540 és 1563 között előbb töredékesen, majd pontosan ismerjük Cenk gabonatermését. A dézsma nagysága ekkor 200-220 kepe között ingadozott, s így a falu teljes gabonatermését mintegy 3000-3200 soproni mérő nagyságúra tehetjük.¹⁵⁽¹⁰⁶⁾ E termésmennyiség a korabeli holdankénti átlagos (450-500 literes) szemtermés és kétnyomásos gazdálkodás mellett mintegy 600 hold szántó-szükségletet jelent. Ha Jankó István 28 hold vetését két nyomás mellett egy 56 hold szántóterülettel rendelkező egész teleknek vesszük, s ily módon méretét behelyettesítjük Cenk 1519. évi urbáriumában összeírt 4 egész és 12 fél-telek helyére, akkor a falu összes szántójára 568 holdat kapunk eredményül, s ez oly közel áll a termés kívánta, szántóméretéhez, hogy bizvást állítható: a számok egybecsengése nem lehet véletlen, a leltár alapján sejtett telekméret nagyságrendje igazolható.¹⁶⁽¹⁰⁷⁾

Mindebből Cenk évi rendes censusának (40 dénár) és a vetés korabeli, átlagosnak tekinthető 1 forintos jövedelmezőségének fényében az következik, hogy a cenki gazdák vetőmaggal csökkentett gabona-jövedelmének mintegy 1, 5-2%-át vihette el a ³⁶⁸rendes évi földesúri adó. A census mértéke első pillantásra — s főleg a korábbi felfogás fényében — talán meglepően alacsonynak tűnhet, ám ez az alacsony adó korántsem egyedi jelenség. Számszerűségét tekintve ezzel majdhogy egyező földbér-teherrel találkozunk a Szentgyörgyi és Bazini grófok csallóközi birtokain, és nagyságrendjét illetően ezt tapasztaljuk a pozsonyi káptalan falvaiban is.¹⁷⁽¹⁰⁸⁾ Az “olcsó” telek mellett a jobbágyok természetesen további földeket is bérelhettek. A bérlet azonban Cenken csakúgy, mint a Kanizsaiak minden más Sopron-környéki birtokán, igen drága volt. Az úr minden egyes bevetett hold után egy köből magot

követelt, azaz a vetőmagot levonva, a termésnek körülbelül 12-14%-ra tartott igényt.¹⁸⁽¹⁰⁹⁾

Véleményem szerint e sajátos jelenség: az “olcsó telek” és a “drága földbérlet” rendszerének kitapintása segíthet hozzá a nyugat-dunántúli Kanizsai-uradalomban alkalmazott adórendszer uralmi-gazdálkodási elvének jobb megértéséhez. Olvasatomban ugyanis az eddig vázoltak arra utalnak, hogy a főnemesi család nyugat-magyarországi uradalmában valamikor a 15 század folyamán (talán már az elején?) nagymértékű cenzuscsökkentést hajtott végre, melyet nyilván egyetlenegy cél: a birtok alattvalók sokaságával történő benépesítése vezérelt. E kedvezmény azonban nem volt korlátlan, minden hozzájuk kívánczó — nyilván szokásjogi alapon — egy telek erejéig vehette azt igénybe, és kivételt legfeljebb a család néhány *ignobilis*-familiárisaival tettek. A rendszer — úgy tűnik — a vagyonos, nagygazda jobbágyok számára sem tette lehetővé több telek megszerzését, a földesúr ehhez alighanem “a birtok minden jobbágya az úr közvetlen alattvalója” elv okán nem járult hozzá.¹⁹⁽¹¹⁰⁾ A tehetősebbeket inkább a föld (piaci áron történő?) bérbe vétele felé igyekeztek terelni, a jelek szerint azonban kevés eredménnyel. A fentebb bemutatott csepregi adatokat magam hajlamos vagyok úgy értelmezni, hogy a drágán bérelhető pusztatelkekkel szemben a vagyonos gazdák — az uradalmi tiszteket megkerülve — inkább szegény társaik telkeit vették titokban “bérbe”.²⁰⁽¹¹¹⁾ Így gazdag és szegény egyaránt jól járt. A szegény pénzt, valamint jószágot kaphatott maradék telke megműveléséhez, míg a gazdagok az uradalmi árnál jóval olcsóbban juthattak szántóhoz és réthez. A nagybirtokos a *modus vivendi* efféle megnyilvánulásai ellen túl sokat aligha tehetett, de talán nem is akart azzal szemben drasztikusan fellépni. A jobbágyok vagyonadó-jellegű adóztatásával ugyanis az átlag feletti jövedelmeket anélkül is megcsapolhatta, hogy alattvalói életébe érdemben beavatkozott volna.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / TELEPÜLÉSEK ÉS TÁRSADALOM A KÖZÉPKORBAN / Horváth Richárd: A Chernelházi Chernelek a középkorban

369 Horváth Richárd: A Chernelházi Chernelek a középkorban

1997-ben napirendre került a Chernelházi Chernel család egykoron a Sopron megyei Chernelházán állott udvarháza helyének régészeti feltárása. Ezzel párhuzamosan született meg az igény a korábban alig-alig ismert család középkori történetének feltárására. E kutatás eredményeit foglalja össze az alábbi dolgozat.

Sopron megye nemesi társadalmának kutatása, jóllehet inkább az újkor területén, számottevő eredményekkel büszkélkedhet. Soós Imre, Maksay Ferenc és Dominkovits Péter ezirányú munkáiból fő vonalaiban már áttekintő képpel rendelkezünk a régió társadalmának szerkezetéről, politikai, családi és gazdasági kapcsolatrendszeréről.¹⁽¹¹²⁾ Az egyes családokig hatoló feldolgozások azonban ennél lényegesen szerényebb képet festenek elénk: nemigen találunk ide kapcsolható, a lehetőségekhez mérten teljességre törekvő feldolgozást.²⁽¹¹³⁾ Különösképpen áll ez a kismanességre, időben pedig a Mohács előtti évszázadokra, ahonnan jószerevel megyebéli család történetének feldolgozásával nem rendelkezünk. Mindennek természetesen a forrásviszonyok okozta nehézségek is okai lehetnek, ugyanakkor ennek ellenére vagy éppen ezért néhány meghatározó, a megyei szellemi, hivatali, "tekintélybeli" elitet képviselő család históriájának feltárása kétségtelenül nagy hasznot jelentene mind a megyei történetkutatás, mind pedig a hazai középkortörténet és társadalomtörténet írás számára. Jelen munka e sorozat első eleme kíván lenni abban a reményben, hogy belátható időn belül mások tollából további famíliák története is feltárásra kerül.

Damonyaiak és Chernelek (atyafiság és család)

Első pillantásra a Chernel elnevezés bizakodással tölti el a kutatót: e név alatt könnyű lesz a családra vonatkozó információkat az oklevelekből kigyűjteni: csak ősiüket kell felkutatni, s leszármazásuk máris könnyen nyomon követhetővé válik. Ugyanakkor hamar szembesülnünk kell a ténnyel: Chernel elnevezéssel több család is élt a középkorban, ráadásul többségük épp a Dunántúlon (Szenjakabi Chernelek Somogy-Zala megyék határán, Orosztonyi Chernelek Zala megyében). Ha viszont figyelmünket már nem csak a megnevezésbeli hasonlóságokra, hanem az egyes családok birtokviszonyaira is kiterjesztjük, egyszeriben világossá válhat, hogy vérségi-rokoni kapcsolat nem mutatható ki közöttük. Ezek részletes kifejtésére nem áll rendelkezésre elegendő terjedelem, de viszonylag könnyen bizonyítható e családok őseinek és birtokaik eredetének [370](#)különbözősége a Chernelháziakétól.[3\(114\)](#) Sőt, egy jelenleg még kéziratban rendelkezésünkre álló névtani adatbázis eredményei szerint a Chernel nevet a délvidéken és Pozsony megyében is megtalálhatjuk már az Árpád-kortól fogva.[4\(115\)](#) Mindezek fényében tehát bizonyosnak látszik: ennyi család egyetlen ősi személytől vajmi kevéssé vehette megnevezését, tehát a névalak elsősre ritka, egyedi voltának gondolatát el kell vetnünk. Még ha furcsának is tűnik, de a jelek egyértelműen arról vallanak: a Chernel név a középkorban egyáltalán nem számított egyedülállóan.

Ráadásul a Chernelházi Chernelek esetében a helyzet valamelyest bonyolultabb. Okleveleinkben ugyanis egyetlen Chernel nevű, e vidéken élt személyt sem ismerünk. Mindezt tetézi, hogy Chernelházi Chernelként először csak 1423-ból tudjuk a családot kétségtelen bizonyossággal kimutatni.[5\(116\)](#) Azonban az ezt megelőző időszakról sem kell teljesen lemondanunk, habár azt előre kell bocsátani, hogy az elkövetkező, eredetüket felvázoló sorok nem nélkülöznek bizonyos feltételes elemeket sem, ezáltal magukban hordozva némi bizonytalanságot. Mindazonáltal néhány később tárgyalásra kerülő jelenség és közvetett forrás meglelte arra ösztönözte e sorok íróját, hogy ne elégedjen meg a família történetének 1423-tól való bemutatásával, hanem próbálkozzon meg egy lehetséges megoldás felvázolásával. Származásuk gyökereinek megállapításakor ugyanis a Chernel névhez való merev ragaszkodás mellett egy másik módszer sem elképzelhetetlen. Amennyiben tudniillik Chernelt vagy Chernelházit 1423 előtt nem tudunk kimutatni, akkor érdemben megfontolandó az a lehetőség is, hogy talán nem e név alatt kell őket a forrásokban keresnünk. Ebbéli gyanúnkat egy 1464-ben kelt, sajnos csak újkori másolatban fennmaradt oklevél igencsak megerősíti. Itt ugyanis Damonyai Jánost másképp Chernelháziként említik, vagyis ekkor még ismert lehetett családi megnevezésük egy másik, a Chernelházit minden bizonnyal megelőző formája: a Damonyai.[6\(117\)](#) Ekként hihetőnek látszik a felvetés: a Damonyaiak közt élt valamikor a Chernelházi család alapítója, aki az atyafiságból kilépve osztályt hajtott végre [371](#)és önálló családot alapított. Figyelmünket mindezt Damonyára és a Damonyai néven ismert nemesi atyafiságra[7\(118\)](#) is érdemes kiterjeszteni.

Úgy tűnik tehát, hogy a megoldást Damonya korai birtokviszonyainak feltárása jelentheti. Ez az a Répce mentén fekvő *terra*, amelynek léte a kései Árpád-kortól fogva datálható és eredetileg a későbbi Chernelházát is magában foglalta. Pontos kiterjedése fennmaradt határjárás híján nehezen határozható meg, de az tény: több egymástól teljesen független birtokosáról maradtak adatink. Ezek közt legelőkelőbb maga a király lehetett. Damonyán ugyanis királyi várföldeket találhatunk, amelyek a karakói várispánsághoz tartoztak. E kérdésben szerencsére egészen pontos értesüléseink vannak. 1272-ben V. István király bizonyos Myxe fiait: Mártont és Chundot hadi szolgálataikért kiemeli a karakói vár jobbágynak sorából,

s Damonyán lévő két ekényi földjükkel egyetemben megnevesíti őket.⁸⁽¹¹⁹⁾ Ezt azután IV. László király is megerősíti egy esztendő múltán.⁹⁽¹²⁰⁾ Ide kapcsolódik egy 1335-ből származó, a királyi várnépek jogainak és földjeinek felülvizsgálatával kapcsolatos döntés révén keletkezett oklevél is. Ebben bizonyos kisdamonyai nemesek azt bizonygatják, hogy ők maguk sohasem voltak a karakói vár népei, hanem mindig is országos nemesnek számítottak, s erről a király vizsgálatot is elrendelt, ami végül a panaszosok országos nemességét igazolta.¹⁰⁽¹²¹⁾ Az itteni várföldek létét igazoló okleveleknek a későbbiekben még fontos szerepük lesz. A két Myxe-fiú mellett azonban további, úgyszintén nemesi birtokossal is számolnunk kell. 1293-ban bizonyos Baksa fia Ábrahám zálogosítja el *Damana* nevű földjét Hebed fia Jáknak a vasvári káptalan előtt.¹¹⁽¹²²⁾ De nem ők Damonya egyedüli birtokosai. Szintén hiteles adatok tájékoztatnak a Ják nemzetség itteni birtokrészéről,¹²⁽¹²³⁾ valamint vannak információink arról is, hogy az addig Damonyán ugyancsak birtokos Osl-nemzetség egy tagja, Miklós 1237-ben itteni birtokrészét végrendeletileg a templomosoknak adományozta.¹³⁽¹²⁴⁾ Alighanem e birtokosok, nevezetesen az itt élő várjobbágy családok – talán épp a Myxe-fiak – között kereshetjük a később Damonyai néven ismertté vált nemesi atyafiság őseit. Sőt, a királyi várföldekről szóló híradások eltűnése nagyjából-egészében egybeesik az első itteni nemesekről szóló adatok feltűnésével. Ennek fényében talán megkockáztatható a kijelentés: Damonyán a király egyes várjobbágyai léptek elő a 13. század végére, a 14. század elejére helyi birtokos kisnemesekké. Hogy vajon minden régióbéli településen ez történt, s mindegyikük királyi nemesítés útján-e, ³⁷²mint Myxe fiai, esetleg spontán társadalmi elfogadással,¹⁴⁽¹²⁵⁾ alaposabb kutatások híján jelenleg nem tudjuk. Az sem zárható ki, hogy mindkét esettel számolnunk kell. Mindenesetre a tény: Sopron vármegyében a későbbi kisnemesi falvak szinte mindegyike a megye déli határán, pontosan Damonya vidékén tömörül, erősítheti gyanúunkat, hogy itt egy korábban egységes jogállású társadalmi csoport lépett előre a nemesi lét sorába.¹⁵⁽¹²⁶⁾ Még az sem lehetetlen, hogy a későbbi Damonyaiak egytől egyig Myxe fiainak leszármazottai. Bárhogyan is legyen egy dolog bizonyos: az Anjou-korra e vidéken kisnemesi birtoklásról vannak adataink. Minderre további utalást is találhatunk. Az iménti 1335-ös oklevélben a számos felsorolt, magát országos nemesnek valló személy lakóhelye tudniillik már Kisdamonya néven szerepel. Erős a valószínűsége, hogy ez volt a ténylegesen kisnemesek által lakott Damonya, s a Kis- előtag másik ágbeli nemesi birtokosoktól, illetőleg az egyházi birtokrészekről való elkülönítést volt hivatva elősegíteni.

Okleveles adattal ugyan nem bizonyítható, de szerfelett valószínű, hogy e Damonyai kisnemes atyafiság egyik ága – a család előnevéből következően bizonyos Chernel nevű személy kezdeményezésére vagy vezetésével – az idő múlásával nem csupán a megnevezés szintjén, hanem a birtokok földrajzi valójában és birtokjogilag is különvált a többiekétől, osztálytétetett azokkal. Hogy ez valóban ekként mehetett végbe arra közvetett módon ugyan, de több adatunk van. Kétségtelen tény, hogy a Damonyai atyafiságról a 14. század folyamán szép számú oklevél tudósít,¹⁶⁽¹²⁷⁾ ugyanakkor Chernelről, Chernelháziakról ezekben egy szó sem esik. Különösen értékes számunkra e ponton a vasvári káptalan egy 1368-ban kelt jelentése, ahol több mint félezer megyebéli nemessel találkozhatunk tanúként név szerint felsorolva. E listában a későbbi Chernelháza környékén élő összes nemesi atyafiság megtalálható (természetesen a Damonyaiak is), de Chernel nevűt vagy Chernelházit nem lelhetünk föl köztük egyet sem.¹⁷⁽¹²⁸⁾ Ugyancsak a Damonyai eredetet felé mutat az idézett 1464. évi, egy Damonyait másképp Chernelházinak mondó oklevél is.¹⁸⁽¹²⁹⁾ Az iménti 1368-as névsor és a Chernelket elsőként említő 1423-as oklevél tehát nagy valószínűséggel kijelöli számunkra a feltételezett elkülönülés alsó és felső időhatárát. E bő fél évszázadon belül viszont csak óvatosan helyezhetjük el a vizsgált család névadóját. Mivel az 1423-ból és 1429-ből ismert családtagok nem e névadó fiaiként szereplnek az oklevelekben, ezért Chernelünket minimálisan nagyapaként határozhatjuk meg. Ebből fakadóan életét és a Damonyaiaktól való elszakadást leginkább az 1370-1380-as évekre tehetjük. Összesen ennyi információ áll rendelkezésünkre a Damonya-Chernelházi kérdéssel összefüggésben. Bár egyértelmű utalással nem rendelkezünk kapcsolatukról, mégis a ³⁷³fentiek meglehetősen

bizonyossággal támasztják alá a korábban megjelölt lehetőséget: a Chernelháziak nagy valószínűséggel a Damonyai atyafiságból eredeztethetőek, s jogi-birtokbéli különválásuk valamikor a 14. század utolsó harmadában ment végbe

1423 tehát az időpont, amikortól fogva kétségtelen, hogy Chernelházi Chernelekről beszélhetünk. Az első hiteles, eredeti oklevélből ismert családtag viszont 1429-ből István, akinek neve egy tanúnévsorból maradt ránk.¹⁹⁽¹³⁰⁾ A család 15. századi története három generációt fog át, amelyek tevékenységéről a következőkben még bőszéggel esik majd szó. A família ismert tagjait és feltárható rokonsági fokaikat pedig a Függelékben elhelyezett táblázat mutatja be.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / TELEPÜLÉSEK ÉS TÁRSADALOM A KÖZÉPKORBAN / Horváth Richárd: A Chernelházi Chernelek a középkorban / Az ősök

Az ősök

A Chernelháziak 14. század közepénél régebbi történetét tehát a Damonyaiakon keresztül van lehetőségünk megismerni. Az atyafiság eredetét pillanatnyi ismereteink szerint – jogos fenntartásokkal bár, de – az Árpád-kor utolsó harmadáig áll módunkban visszavezetni. Mindennek gyökerét Myxe fiainak idézett 1272. évi nemesítésében ragadhatjuk meg. Közvetett adatok alapján ugyanis nem elképzelhetetlen, hogy *talán* e Myxe fiaiban tisztelhetjük a Damonyai-atyafiság vagy egy águk őseit. De lássuk ezeket sorjában! 1. Az első érv a birtokok fekvéséből adódik: az 1272-es oklevélben szereplő föld: Damonya épp az, amelyik eredetileg magában foglalhatta a később belőle kiváló Chernelháza birtokot, hisz mindkét ma is létező helység fekvése – Damonya és Chernelháza a szó szoros értelmében egymásba érő települések – erre látszik utalni. Ráadásul Chernelháza határai Damonyától épp észak felé esnek, maga Chernelháza pedig határain belül a délnyugati sarokban helyezkedik el, mintegy érzékeltetvén, hogy Damonyához képest másodlagosan, abból kiválva jött létre.²⁰⁽¹³¹⁾ 2. Láttuk, várjobbágyok és várföldek léte Damonyán hiteles forrásokkal alátámasztható.²¹⁽¹³²⁾ 3. 1546-ban a család utolsó 1526 előtt született tagja, Chernelházi Chernel Ambrus I. Ferdinánd királytól kérte az iménti 1272-es oklevél 1273-ban kelt megerősítésének átírását, amely ekkorra ugyan rossz állapotban volt, de ami ennél számunkra fontosabb: Ambrus és családja tulajdonát képezte. Kérelmében megjegyzi, hogy az oklevélben szereplő személyek családja ősei.²²⁽¹³³⁾ Amennyiben eltekintünk attól, hogy Ambrus esetleg egy általa mástól megszerzett, esetleg hamisított oklevelet íratott át a királlyal – aminek ugyan megvan a valószínűsége, hisz sokat forgolódott és dolgozott a kancellárián, így akár ehhez is rendelkezhetett kellő gyakorlattal –, akkor ez a diploma már nagy bizonyossággal mutat a família Árpád-kori, s pontosan várjobbágyi eredetére. Az esetleges hamisítással kapcsolatosan viszont felmerülhet a kérdés: a 16. század elején éppen gyorsan emelkedőben lévő karrierje során vajon mi szüksége lett volna Ambrusnak ³⁷⁴várjobbágyi sorból való nemesítésének igazolására és ehhez egy általa koholt, ráadásul a hamisítást nagyban megnehezítő átíró formában elkészített oklevélre? 4. Az iméntiekkel összefüggésben segítségünkre lehet az a tény is, hogy a fenti 1546-ban kelt oklevél éppenséggel a Chernelházi Chernel család levéltárában maradt korunkra.²³⁽¹³⁴⁾ Sőt, az 1272-1273-as okleveleknek az 1546-os átíraton kívül nincs több ismert példánya. 5. A Myxe név ugyanúgy szláv eredetű, mint a Chernel, azaz a nevekből kikövetkeztethető származás sem zárja ki, hogy e Myxe valamely utódját a 14. század folyamán Chernelnek nevezzék.

Kétségtelen, a fentiek nem bizonyítják teljes mértékben, hogy a Damonyaiak (s ekként a Chernelháziak) várjobbágyi eredetét Myxéékben lássuk, mindazonáltal a felsorolt szempontok összessége mindenképpen indokolja, hogy számoljunk e lehetőséggel, mint szóba jöhető megoldással. Máskülönben pedig mai

tudásunk szerint e régió kismesek általi birtoklásának egyik legvalószínűbb (bár talán csak részleges) magyarázatául épp a várjobbágyi eredet kínálkozik.[24\(135\)](#)

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / TELEPÜLÉSEK ÉS TÁRSADALOM A KÖZÉPKORBAN / Horváth Richárd: A Chernelházi Chernelék a középkorban / A birtokok

A birtokok

Birtokviszonyaik vizsgálatakor már kevésbé ingoványos talajon kell mozognunk. E témakörben legföljebb az okleveles anyag töredékes volta okozhat nehézségeket. Javaikat tekintve tehát a Zsigmond-kor végétől feltűnő Chernelházi Chernelék klasszikus csekély birtokokkal rendelkező kismeseknek tekintendők. A továbbiak tárgyalása előtt viszont egy módszertani nehézségre szükséges utalni. Az elkövetkező két fejezetben mondottak árnyalásához részben a Chernelékre vonatkozó közvetlen okleveles anyag csekély volta miatt is nagy hasznot jelentene, ha rendelkezésre állna több hasonlóan kevés birtokkal rendelkező kismemesi család történetjének feldolgozása. Ilyenekkel viszont még nem rendelkezünk, illetőleg az egyetlen, e kérdéskört több család, a Chernelékre vonatkozóakkal összehasonlítva bámulatosan gazdag, okleveles anyagán feldolgozó és nem elsősorban a genealógiai, hanem inkább a társadalmi viszonyok tisztázására törekvő munka még kézirat formájában van.[25\(136\)](#) Összehasonlító anyagként tehát csak ez áll rendelkezésre a Chernelék gazdasági-társadalmi állapotának vizsgálatakor, akiről tehát annyit tudunk, hogy az 1430-as évektől fogva a 16. század első harmadáig mindösszesen lakóhelyüket: Chernelházát birtokolták annak allodiális tartozékaival,[26\(137\)](#) valamint az ottani egy-két jobbágyal vagy szolgálóval egyetemben, akiknek számáról a középkorból nincs híradásunk. Ezen kívül csupán egy pontosabban meg nem nevezett erdejükről tudunk, valahol Chernelháza közelében, de az is lehet, hogy e birtokon belül helyezkedett el, s ez esetben csak nemesi telkük hasznóvételét kell benne látnunk.[27\(138\)](#) Birtokszerzési akciójukról pusztán két esetben maradt adatunk a középkorból. 1472-ben a Chernelházával közvetlenül szomszédos abadamonyai birtokrész ura: Apród János halt meg örökösök nélkül, s az ekként a koronára háramlott jószágot két szomszéd birtokos: Ládonyi Kis Lukács és Patyi Kis Miklós mellett Chernelházi Chernel János is magának szerette volna megszerezni. Lukács és Miklós gyorsan cselekedtek: a királytól [375](#)adománylevelet és iktatóparancsot is kieszközöltek a birtokrészre, azonban az iktatásnak Chernelházi János ellentmondott. Az ellentét végül megegyezéssel zárult: az abadamonyai porciót a felek három egyenlő részre osztották.[28\(139\)](#) 1488-ban a szintén örökösök nélkül meghalt Völcseji István leánya, Chernelházi Bálint felesége, Anna mondott ellent Völcsej Kisfaludi Benedek részére történő iktatásának.[29\(140\)](#) Benedek a birtokot nem sokkal korábban kapta adományul Mátyástól. Természetesen az ügyből per kerekedett, amelynek végeredménye II. Ulászló 1490-es ítélete lett, amiben Völcsejt a király Benedeknek ítélte.[30\(141\)](#) Az oklevelek tanúsága szerint ezt követően 1525-ig további örökös javakkal nem nőtt a család ingatlan vagyona.[31\(142\)](#) Ingóságok és készpénz terén még ennél is kevesebbet tudunk róluk. 1500-ból maradt egy oklevél, amely arról számol be, hogy Chernelházi Bálint, valamint Sági Balázs ötven aranyforintot kölcsönöztek Sopron megye hatóságának katonai kötelezettségeik teljesítésére.[32\(143\)](#) A fentiek ismeretében ötven vagy akár csak tíz-húsz forint mobilizálhatóságát a Chernelháziak esetében említésre méltó gazdasági előrelépésnek gondolhatnánk, ha nem maradt volna híradás egy 1454-es zálogbavételükről.[33\(144\)](#) Egyúttal nem hagyhatjuk említés nélkül azt sem, hogy számos esetben szólnak arról okleveleink, miszerint egy-egy kismemesi család még ennél is nagyobb készpénzmennyiség felett rendelkezhetett.[34\(145\)](#) A család gazdasági-birtokbeli helyzetén azután az utolsó, még 1526 előtt született sarj: Chernelházi Chernel Ambrus változtat valóban jelentősen, azonban az ő kivételesen magasra ívelő közéleti-politikai életútjának

ismertetésétől a jelen munkában eltekintek, ez ugyanis önálló dolgozatot igényelne.³⁵⁽¹⁴⁶⁾

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / TELEPÜLÉSEK ÉS TÁRSADALOM A KÖZÉPKORBAN / Horváth Richárd: A Chernelházi Chernelek a középkorban / Közéleti tevékenység, familiaritás, családi kapcsolatok

Közéleti tevékenység, familiaritás, családi kapcsolatok

Birtokuk kicsinsége nem akadályozta a családot abban, hogy megyéjük, illetve a régió társadalmának aktív részesei legyenek, Sőt, régóta ismert tény, hogy egy-egy szerény anyagi keretek közt élő nemesi családnak a kitörést és felemelkedést a "hivatali" pálya és/vagy a jó házasság jelenthette. A 15. század Magyarországon ezt a hivatali pályát a Chernelekhez hasonló famíliák számára az udvari bíróságok ítéleteinek végrehajtója: a királyi, nádori, stb. ember megbízatása, illetőleg evvel szoros összefüggésben a familiaritás intézménye jelentette.

A Chernelháziakról, ha nem is sok, de értékelhető mennyiségű információnk maradt királyi emberi tevékenységükkel kapcsolatosan. 1436-ban Chernelházi Péter szerepel ³⁷⁶ekként Lukácséri István egy telkének iktatásakor.³⁶⁽¹⁴⁷⁾ 1447-ben a Kanizsai-familiáris Kelédi Gál kapui várnagy ügyében eljáró oklevélben találkozhatunk Chernelházi János királyi emberrel.³⁷⁽¹⁴⁸⁾ 1458-ban Nicki Benedek bánládonyi iktatásához az egyik kijelölt királyi ember Chernelházi Miklós volt.³⁸⁽¹⁴⁹⁾ Szintén Nicki Benedeket képviselte, de ekkor már ügyvédként 1467-ben Chernelházi Péter.³⁹⁽¹⁵⁰⁾ 1471-ben ismét Chernelházi János lép elénk, ekkor a soproni keresztések ügyében eljáró királyi emberként kijelölve.⁴⁰⁽¹⁵¹⁾ 1475-ben a Kanizsai-familiáris kapui várnagy, Iváni Tamás iktatásakor találkozhatunk újólá Chernelházi Jánossal és Péterrel.⁴¹⁽¹⁵²⁾ 1477-ben és 1479-ben egyaránt a Nádasdi Darabosok érdekében kiadott vizsgálati mandátumban tűnnek fel kijelölt királyi emberekként.⁴²⁽¹⁵³⁾ Ugyancsak a Darabosok panasztételekor találkozunk velük 1478 nyarán.⁴³⁽¹⁵⁴⁾ Két évtizeddel később, 1496-ban Felsőlendvai Szécsi Miklós iktatásakor említik Chernelházi Istvánt és Mátyást.⁴⁴⁽¹⁵⁵⁾

A fenti adatok együttese két fontos következtetés levonására nyújt lehetőséget. Egyfelől egyértelműen megállapítható, hogy a velük közel azonos gazdasági-társadalmi keretek közt mozgó családokhoz hasonlóan, a Chernelházi Chernelek ún. közéleti tevékenységük során egyetlenegy esetben sem lépték túl megyéjük, illetőleg e megye szűkebb környékének határát.⁴⁵⁽¹⁵⁶⁾ Ismertségük, s látni fogjuk rokoni kapcsolataik is, csupán e vidékre terjedtek ki. Másfelől pedig az egyes ügyeken végigtekintve, továbbá tekintettel arra, hogy a legfrissebb kutatások első eredményeinek tükrében a királyi emberi kijelölés vajmi kevésbé a véletlen, sokkalta inkább az ügy kedvezményezettjéhez fűződő bizonyos fokú kapcsolaton múlhatott, gyaníthatjuk: a Chernelháziak a 15. század folyamán még nem tagozódtak be kizárólagos, elkötelezett jelleggel egyetlen régióbéli nagybirtokos familiájába sem.⁴⁶⁽¹⁵⁷⁾ Azonban alaposabban megismerve a "megbízók" névsorát figyelmesek lehetünk bizonyos előjelekre, amelyek a család koraújkori, immáron egyedüli *dominusai*, a Nádasdyak irányába mutatnak.⁴⁷⁽¹⁵⁸⁾ E jeleket a Kanizsai-familiáris kapuvári várnagyok, illetőleg a Nádasdi Darabosok személyében ragadhatjuk meg. Egyikük – nemesi előnevükből is egyértelműen látszik – a későbbi *dominust* adó családdal, a Nádasdyakkal volt szoros rokoni kapcsolatban, azok egy ágát képviselte,⁴⁸⁽¹⁵⁹⁾ másikuk pedig épp azok a Kanizsaiak, akiknek utolsó leány-tagja, Orsolya e Nádasdy familiába beházasodván vetette meg azok 16. századi felemelkedésének gazdasági-társadalmi alapjait. Ha tehát még teljes mértékű elkötelezettségről nem is – hisz találkozunk velük a soproni keresztések⁴⁹⁽¹⁶⁰⁾ ³⁷⁷és a Niczkiek mellet is, bár ez utóbbiakról a Mohács utáni adatokból sejthető, hogy 1526 előtt ők sem kerülhették el a Kanizsai-familiaritást⁵⁰⁽¹⁶¹⁾ –, de a

Kanizsaiakhoz és befolyási körükhöz való határozott közeledésről már beszélhetünk esetükben. Természetesen más választásuk nem is nagyon lehetett, hisz a 15. század végén Chernelháza egész vidéke Kanizsai-érdekszféra volt.⁵¹⁽¹⁶²⁾ Arról nem is beszélve, hogy birtokaik (láttuk: lakóhelyük és egy szomszédos birtokrész) alkalmatlanok voltak az oklevelekből nyerhető, bizonyára csak részleges adatok szerint is egyszerre három-négy férfi taggal rendelkező család ellátására. Ennélfogva vagy némi jövedelmet biztosító, közfeladatot ellátó vagy familiárisi tevékenységbe kellett fogniuk vagy földet kellett művelniük. A kor nemesi szokásaihoz és gondolkodásmódjához alighanem az előbbi megoldás állhatott közelebb.

A megyei társadalmon belüli működésüket ezzel még nem merítettük ki. A 15. század legvégére feltehetően rokonaikhoz és *dominusaikhoz* fűződő kapcsolataikon át, amellet talán a megyei nemességen belüli ismertségüknek is köszönhetően elérték, hogy egy tagjuk a megyei tisztségek alsóbb fokát, a szolgabíróságot tölthesse be.⁵²⁽¹⁶³⁾ E jelenséggel azonban óvatosan kell bánnunk! Maga a szolgabíróság ugyanis korántsem volt minden alkalommal különösképp kedvelt tisztség nemesi körökben, hisz a megyei törvénykezési, igazgatási feladatok nagy része ezekre a személyekre hárult. E terhes feladatok sokasodása vezetett el odáig, hogy idővel tekintélyesebb nemesek nem is akarták a szolgabíróságot (amelyek egy esztendőre szóltak) elvállalni, s őket törvénnyel kellett erre kötelezni.⁵³⁽¹⁶⁴⁾ A Chernelék esetében a szolgabírói hivatalviselés jelentőségét tehát részben abban kell látnunk, hogy egyáltalában szóba került nevük a megyei közgyűlésen, mint akik a többi nemes véleménye szerint e tisztségre megválaszthatók. Az ily szerény birtokokkal rendelkezők esetében pedig az is jelenthetett némi készletet, hogy a szolgabíró a kiszabott bírságokból maga is részesült. Ennek tudható be talán, hogy a szolgabíróságot számos megyében, sok esetben kismemesi dinasztiák "sajátították ki".⁵⁴⁽¹⁶⁵⁾ Ezek elérésében pedig néhány jól megválasztott házasság kétségtelenül segítségükre lehetett.

Kisnemeseink rokoni-családi kapcsolatrendszerének alakulását ugyanis ismert házasságaikon keresztül áll módunkban megfigyelni. Szerencsés módon korunkra maradt néhány oklevél, amelyek megőrizték egynémely Chernelházi családtag feleségének, illetőleg férjének családnevét, így teremtve lehetőséget a familia házassági "politikájának" vázlatos elemzésére. A vizsgálat körébe vonható családok az 378alábbiak: Egerszegi Kemények,⁵⁵⁽¹⁶⁶⁾ Ládonyiak,⁵⁶⁽¹⁶⁷⁾ Völcssejiek.⁵⁷⁽¹⁶⁸⁾ A lista nem hosszú, de annál beszédesebb. A Ják-nemzetségből származó Kemény családról jól tudjuk, hogy a Cherneléknél lényegesen módosabbak voltak.⁵⁸⁽¹⁶⁹⁾ 1469-ben például Egerszeg birtokon, valamint Beregel és Manta pusztákon is birtokosok voltak.⁵⁹⁽¹⁷⁰⁾ A Ládonyiak ekkortájt névadó birtokukon kívül Gencsen, Hőgyészen, Kajmáton és Csömötén bírtak részbirtokokat.⁶⁰⁽¹⁷¹⁾ Ezen túlmenően Ládonyi János 1445-ben Vas, majd 1455-ben Sopron megyék alispáni tisztét is viselte egy rövid időre.⁶¹⁽¹⁷²⁾ De távolabb, arisztokrata családok várai élén is viszontláthatjuk őket. Az 1470-es évek második felében a Szapolyai-birtok Somló (Veszprém vm.) várnagya volt Ládonyi Lukács.⁶²⁽¹⁷³⁾ Szintén Szapolyai-vár, Csesznek (Veszprém vm.) élén állt Ládonyi Imre az 1510-es években.⁶³⁽¹⁷⁴⁾ Mohács előtt két esztendővel pedig Ládonyi Miklós tünik föl Újlaki Lőrinc Galgóc nevű erősségének (Nyitra vm.) élén.⁶⁴⁽¹⁷⁵⁾ A Völcssejiek is hasonló anyagi viszonyok között éltek, sőt, Völcsseji Kálmán személyében 1466-1468 közt alispánt, míg 1456-ban és 1475-ben Völcsseji Balázs, 1483-ban pedig Völcsseji Dénes személyében szolgabírákat adtak megyéjüknek.⁶⁵⁽¹⁷⁶⁾

A fenti adatokon áttekintve szembeötlő, hogy mindegyik család, amellyel a Chernelháziak így vagy úgy családi kapcsolatot létesítettek, náluknál lényegesen jobb gazdasági és minden esetben előkelőbb társadalmi helyzetben voltak. Ez pedig két kérdésre vet éles fényt: **1.** A család leányainak kiházásításakor igyekeztek a megye tekintélyesebb famíliái közül kiválasztani a jövendőbeliket, azaz módszeresen "felfelé" házasodtak. Ez egyrészt anyagi biztonságot jelenthetett az eladósorba került leánynak, esetleges támogatást a családnak, másrészt azonban a megyei nemesi társadalom meghatározó rétegeibe való szilárdabb beépülést is

elősegíthette. **2.** Mivel az ismertetett házasságok – tudásunk szerint – megkötettek, ennél fogva joggal feltételezhetjük, hogy a Chernel-házasság Sopron megye előkelőbb birtokosinak körében is elfogadott és korántsem lebecsülendő kapcsolatot jelenthetett. Ebből azután láthatjuk: a család a 16. század elején megfigyelhető és a már említett Ambrus által végrehajtott gazdasági és tekintélybeli emelkedése előtt közel fél évszázaddal tényleges vagyoni helyzeténél jobb társadalmi-megyei elismertséget vívott ki környezetében. E jelenség: a vagyoni helyzet és a társadalmi elfogadottság, befolyás összefüggésének hiánya nem csupán Sopron megyében figyelhető meg.⁶⁶⁽¹⁷⁷⁾ Okai viszont számosak lehettek. Legkézenfekvőbb természetesen a familiárisi kapcsolatokra gondolnunk, hisz ezeken keresztül valóban gyors és látványos karrier lehetősége állhatott egy-egy tehetséges kisnemes előtt. A Chernelháziak esetében pedig igen hatalmas **379** dominus, a Kanizsaiakkal, majd a Nádasdyakkal kell számolnunk. Az sem zárható ki, hogy egyik házasság "hozta" a másikat, de ez esetben a megyei családok genealógiai viszonyainak alapos ismerete nélkül bármely további kijelentés veszélyt hordozhat magában. Végezetül érdemes odafigyelni a királyi emberi, szolgabírói tevékenység során az átlagnál könnyebben kiépíthető személyes kapcsolatokra, s az ezáltal képviselt kapcsolati tőkére. További adatok híján e szempontok közül nincs mód egyiket sem kiemelni, de erős a gyanú, hogy mindegyik szerepet játszott Chernelházi Ambrus 16. század első felében bekövetkezett látványos előretörésének előkészítésében, ugyanakkor a mindenkorai politikai helyzet nyújtotta lehetőségeket (amelyek éppen ekkortájt jól kihasználhatóak voltak: mohácsi csata, új urak feltűnése Sopron megyében, Habsburg-adminisztráció igénye a helyi viszonyokban jártas kipróbált személyek iránt, stb.) sem szabad mellőznünk.

A Chernelházi Chernelék esetében a kutatás által megyei nemességként meghatározott körön belül rendkívül csekély birtokállománnyal rendelkező kisbirtokos, közkeletűbb nevén. "egytelkes" nemesi családdal van dolgunk.⁶⁷⁽¹⁷⁸⁾ A már-már jobbágyi lét határán élő familia ismert történetét az e szorításból való kitörés érdekében folytatott rokoni-társadalmi kapcsolatépítés jellemzi, ugyanakkor máig nem minden esetben világos, vajon egy-egy jó házasság következménye-e a megyei tisztségviselők közé való bejutás vagy épp fordítva. A jelen esetben, pusztán kronológiai szemszögből nézve a problémát, a házasságok előzik meg a család első hivatalviselését, azonfelül a házas feleket adó családok épp a hivatalviselő familiák köréből kerülnek ki. Mindazonáltal e kérdést érdemes lenne újabb vizsgálatok tárgyává tenni. További érdekes megfigyelésünk lehet, hogy a birtokok terén a nálunknál már módosabb (kb. 5-10 portát bírók) családoktól "felfelé" oly sokszor bemutatott szakadatlan pereskedések és jogviták nálunk jószereivel ismeretlenek. Ráadásul ennek okát talán nem is középkori okleveles anyagunk sajtáságos, pusztulásokkal teletűzdelt történetében kell keresnünk. Legalább ennyire elképzelhető, hogy a családon belül egészen egyszerűen nem volt mi felett pereskedni, amellet a 15. század közepéig-végéig feltehetően mindehhez nem is lett volna elegendő anyagi hátterük. Alátámasztja ezt az is, hogy a család első komolyabb vagyonra szert tett tagja: Chernelházi Ambrus már kénytelen kisebb-nagyobb perekbe is bocsátkozni rokonságával a 16. század első felében. Házasodási és közéleti tevékenységük ugyanakkor összességében sikeresnek tekintendő. A 16. század első harmadára ugyanis olyan helyzetbe hozták családjukat, hogy annak tehetséges tagja, Ambrus immáron megindulhatott a gyors felemelkedés útján, s további birtokokkal egészíthette ki atyai örökségét. Igyekezését siker koronázta. Az újkorban a Chernelháziak már a megye hivatalviselő, "elit" köznemesi rétegének állandó elemét alkották, bizonyítván a középkori nemesi társadalom egyes rétegei között meglévő átjárhatóságot.

Történetük feltárása és bemutatása annyiban tarthat igényt további figyelemre – a bevezető sorokban vázolt megyei társadalmi viszonyok sűrű szövésű hálójának megismerési igényén túlmenően –, amiként jól példázza: nem csupán a "klasszikus", néhány falut és/vagy birtokrészt bíró köznemesi családok esetében ragadhatók meg ún. **380** "rétegspecifikus" viselkedési és társadalmi-kapcsolati formák.⁶⁸⁽¹⁷⁹⁾ E sorok

írójának reményei szerint a fentiek illusztrálják, hogy hasonló figyelhető meg az ország nemességének számszerűen legnagyobb részét jelentő, a gyakorlatilag csak lakóhelyük (legfeljebb további egy-két porta) felett rendelkező kismemesi családok körében is.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / TELEPÜLÉSEK ÉS TÁRSADALOM A KÖZÉPKORBAN / Horváth Richárd: A Chernelházi Chernelek a középkorban / Függelék

Függelék

A Chernel család Pannonhalmán őrzött levéltárában található Chernel István saját kezű, családja történetét érintő feljegyzései között egy irategyüttes, amely egy azóta elveszett, s máig nem azonosított levéltár elencheséből kimásolt, a Chernelháziakat érintő oklevelek rövid kivonatait tartalmazza.⁶⁹⁽¹⁸⁰⁾ Ezek sorában három darab Mohács előtti irat is szerepel. Közülük egynek, az 1472. évinek eredetije mind a mai napig megtalálható, következésképpen nagy valószínűséggel a másik két irat hitelességében sem kell kételkednünk. A levéltár, az elenches és az ebből készített másolatok eredetéről csupán annyit tudunk, amennyit a másolatok mellé helyezett levelében Chernel István közöl. Emiatt látszik hasznosnak magának a levélnek a közlése is (a szöveg helyesírását eredeti formában hagytam):

Sarudy György, a pápai ref. főiskola tanárának birtokában van egy ivrét alakú, összefűzött, borítékos, nagyon szép régies írással írott Elenchus, mely fasciculusok szerint ABC-sorrendben tüzetesen ismertet latin nyelven egy egész levéltárt.

Ezt az "Elenchus-t" Sarudy, kinek mostoha nagyajja Chernel Rozália volt, neje révén kapta.

Találták pedig Sátoralja-Ujhelyen egy pinczében sok más írással egyetemben, melyeket elégettek, mint "értéktelen lim-lom papirost" s egyedül a gondosan összefűzött kötetet tették félre, mely Senczi Eulália birtokába került apjától, Senczi Andrástól, ki S. Ujhelyen törvényszéki bíró volt. Alighanem ő másolta.

Az "Elenchus" java része a Chernel családra vonatkozó és Chernelaktól eredő okleveleket ismertet a 16, 17 és 18. századból, de a 19-ik század elejéről is. Hitelességéhez szó sem férhet. Hogy azonban az okiratok, a levéltár hová került, bajos megmondani.

Sarudytól elhoztam az Elenchust s a Chernelianákat lemásolva a következőkben adom.

Megjegyzem, hogy Sarudy György a Zemplén megyében fekvő Cselej községből származott s hogy az Elenchusról úgy szereztem tudomást, hogy Chernel Antal fia, Ernő, ki a pápai ref. főiskolában tanult, Sarudytól hallotta, micsoda Chernelianák vannak birtokában s előttem is említést tett róla. Erre én irtam Sarudynak, aki készségesen rendelkezésemre bocsátotta azt és még 11 db. eredeti oklevelet /osztálylevelet stb./

Kőszeg, 1912. ápr. 11.

Chernel István m. pr.

381 Mivel a három középkori irat közül – tudomásom szerint – egy volt eleddig ismeretes, célravezetőnek látszott mindhárom kivonat teljes szövegének ideiktatása oly formában és központosítással, ahogyan azok Chernel István másolataiban reánk maradtak. Ezek szövegét kurzívval közöltem, de a kiegészítéseket és megjegyzéseket már nem kurziváltam. Az ugyanitt fellelhető számos XVI-XVII. századi, sok esetben Chernelházi Ambrus tevékenységére vonatkozó kivonat eredetét további kutatásokkal lenne érdemes

tisztázni.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / TELEPÜLÉSEK ÉS TÁRSADALOM A KÖZÉPKORBAN / Horváth Richárd: A Chernelházi Chernelek a középkorban / Független / 1423. május 18.

1.

1423. május 18.

Concordia inter Franciscum, filium Nicolai, filii Philippi de Csernelháza-Damonya ab una, parte vero ex altera Michaellem filium Ladislai de eadem et alios plures Csernelianos, ratione divisionis portionis ipsorum possessionariae in possessione Csernelháza-Damonya habitae celebrata in capitulo Castriferrei die 6° festi Ascensionis Domini 1423.

Transumptio Posonii feria 2^a proxima post festum Purificationis B. Marie V. 1560.

Fasc. 15. N° 24.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / TELEPÜLÉSEK ÉS TÁRSADALOM A KÖZÉPKORBAN / Horváth Richárd: A Chernelházi Chernelek a középkorban / Független / 2. 1472. július 15.

2.

1472. július 15.

Adoptoriae in fratres condivisionales Ioanni Csernel de Csernelháza-Damonya et filii ipsius Valentini per Lucam Parvum filium quondam Adriani de Ladon et Nicolaum, filium Michaelis Parvi de Paagh factae, divisionem simul super quadam portione possessionaria quondam Ioannis, filii Stephani Apród de Abadamonya sine haeredibus decessi in comitatu Soproniensi et contigua comitanitate possessionis Csernelháza habita, inter praefatos Ioannem et Valentinum Csernel, Lucam Parvum et Nicolaum Parvum celebratam in se continentes ex convento Csornensi. Datum in festo Divisionis Apostolorum in pergama sub pendenti sigillo emanatae.

Fasc. 1. N° 20.

Eredetije: DF 257416. (PBFL Chernel cs. lt. III. Időrendi sorozat 6.)

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / TELEPÜLÉSEK ÉS TÁRSADALOM A KÖZÉPKORBAN / Horváth Richárd: A Chernelházi Chernelek a középkorban / Független / 3. 1509. január 21.

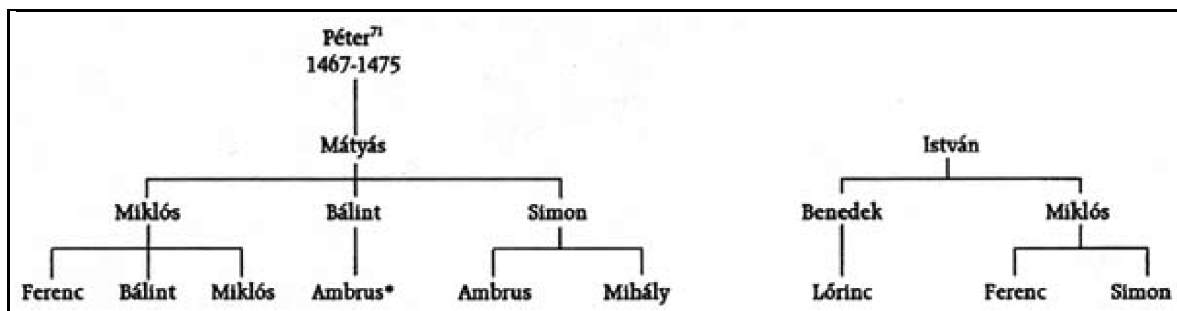
3.

1509. január 21.

Concordia inter Valentinum Csernel de Csernelháza, filiumque eius Ambrosium, necnon Nicolaum et Simonem germanos fratres ab una parte vero ex altera Michaellem de Vesterháza et alios plures de eadem Vesterházi quoddam praedium Apródfeulde inter possessiones Vesterháza et Csernelháza in comitatu Soproniensi existentes habitum dictis Csernelianis remiserunt et inscripserunt. Datum in festo B. Agnetis, in capitulo Castriferrei sub pendenti sigillo in pergama emanata.

Fasc. 15. N° 22.

[382](#)

A Chernelházi Chernelék ismert tagjai és feltárható rokonsági kapcsolataik⁷⁰⁽¹⁸¹⁾

Péter⁷¹⁽¹⁸²⁾ 1467-1475; Mátyás; Miklós; Ferenc; Bálint; Miklós; Bálint; Ambrus*; Simon; Ambrus; Mihály; István; Benedek; Lőrinc; Miklós; Ferenc; Simon.

További, a családfán el nem helyezhető személyek:

Völcseji Anna 1488. e.⁷²⁽¹⁸³⁾ István – 1429.⁷³⁽¹⁸⁴⁾; Péter – 1436.⁷⁴⁽¹⁸⁵⁾; János – 1447-1479.⁷⁵⁽¹⁸⁶⁾; Chernel Klára (Egerszegi Kemény Mihály felesége) – 1464.⁷⁶⁽¹⁸⁷⁾; Bálint (János fia, felesége: Ládonyi Barbara) – 1472.⁷⁷⁽¹⁸⁸⁾; László – 1478-1479.⁷⁸⁽¹⁸⁹⁾; István – 1498.⁷⁹⁽¹⁹⁰⁾; Máté – 1496-1498.⁸⁰⁽¹⁹¹⁾.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok

383 Tanulmányok

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / SZÉKELY ZOLTÁN: EGY KÉSŐBAROKK KOLOSTOR ÉLETE A TÁRGYAK TÜKRÉBEN: A CSORNAI PREMONTREI PRÉPOSTSÁG 1786-BAN*

SZÉKELY ZOLTÁN: EGY KÉSŐBAROKK KOLOSTOR ÉLETE A TÁRGYAK TÜKRÉBEN: A CSORNAI PREMONTREI PRÉPOSTSÁG 1786-BAN^{*(192)}

II. József császár 1786. december 7-én, egyházügyi politikájának soron következő lépéseként elrendelte – számos más szerzettel együtt – a premontrei rend felosztatását. A következő hónapok során a kirendelt királyi biztosok leltárba foglaltatták a prépostság összes ingó s ingatlan javait, majd az előbbieket 1787. január 21-én árverés útján értékesítették.¹⁽¹⁹³⁾ A felosztatás kapcsán készült inventáriumok az egyedüli forrásaink a prépostság későbarokk állapotára nézve: segítségükkel rekonstruálható a templom és a kolostor egykori berendezése s képet kaphatunk elkallódott műalkotásaikról, valamint a szerzetesek mindennapi használati tárgyairól.²⁽¹⁹⁴⁾ (1. kép)

A csornai premontrei prépostság felosztatási jegyzőkönyve eleddig sem volt ismeretlen a kutatás előtt: a kolostor történetével és építéstörténetével ⁴⁵⁷foglalkozó szakemberek korábban is idézték. Csatkai Endre a Sopron megye műemlékeit feldolgozó corpusában elsősorban a művészettörténetileg is jelentős tételket közölte.³⁽¹⁹⁵⁾ Gimes Endre útikönyvében ezen túlmenően néhány érdekes, mindenekelett kultúrtörténeti

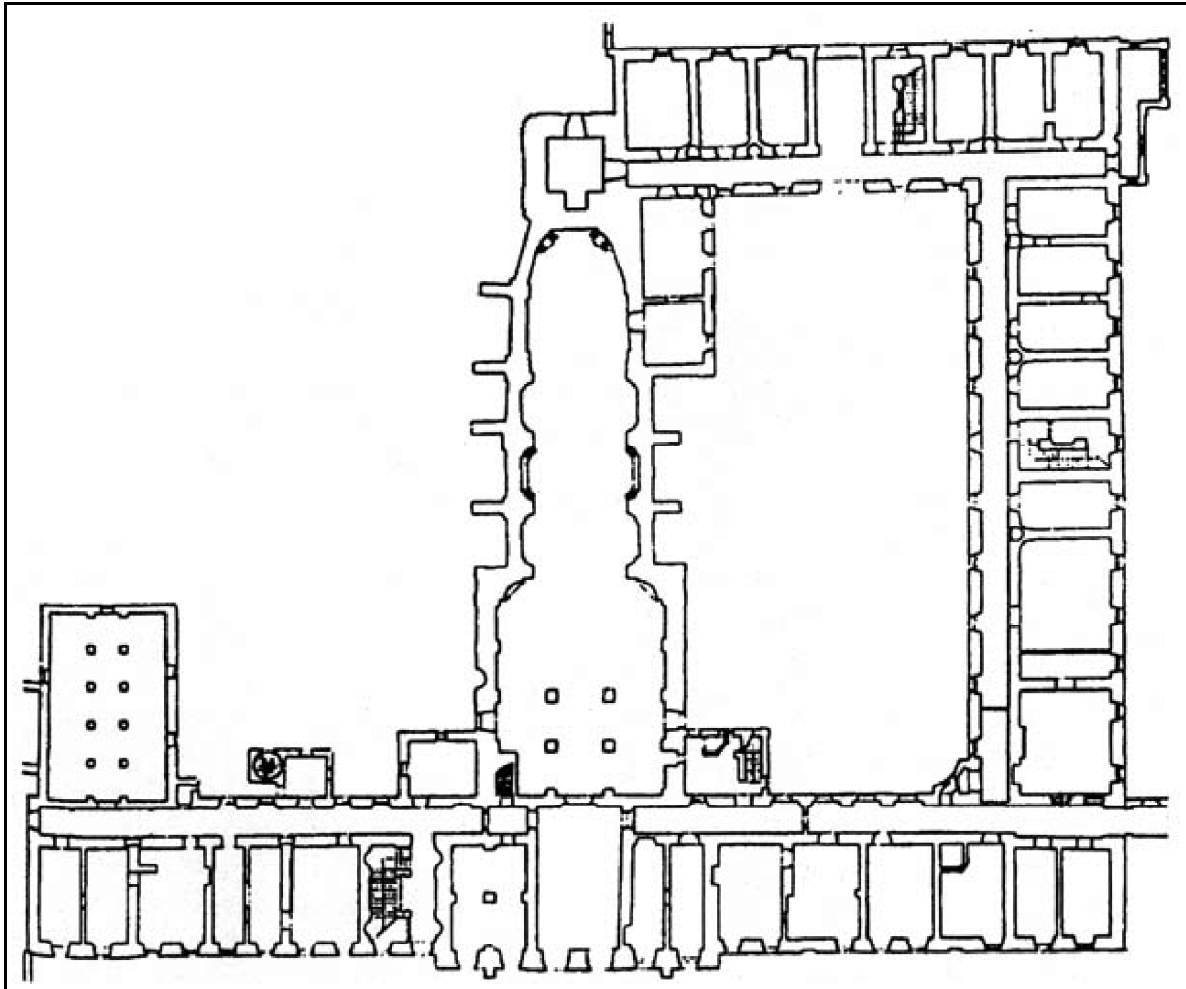
adatot sorolt fel a leltár alapján.⁴⁽¹⁹⁶⁾ A korlátozott terjedelem valamint a műemléki megközelítésből természetes módon adódó leszűkített nézőpont a fenti esetekben nem tette lehetővé az inventáriumok komplex felhasználását és értékelését. Az alábbiakban erre teszünk kísérletet a forrás adatainak teljességre törekvő feltárásával és elemzésével.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / SZÉKELY ZOLTÁN: EGY KÉSŐBAROKK KOLOSTOR ÉLETE A TÁRGYAK TÜKRÉBEN: A CSORNAI PREMONTREI PRÉPOSTSÁG 1786-BAN* / A prépostság rövid története

A prépostság rövid története

A premontreieket valamikor a 12. század végén telepítették le Csornán az Osl nemzetség tagjai: a prépostságot először 1226-ban említi írott forrás.⁵⁽¹⁹⁷⁾ Kegyurai különböző birtokadományokkal folyamatosan gazdagították a kolostort, amely olyannyira megerősödött, hogy az 1230-as években már új alapításokra is vállalkozhatott Türjén, Mórchidán és Rajkán. A csornai konvent 1231-től – egy rövid megszakítástól (1360 körül – 1393) eltekintve – folyamatosan hiteleshelyként is működött, első oklevele 1247-ből való. Az Árpád-kori prépostság épületei az elmúlt századokban az egymást követő tűzvészek (1242, 1401, 1561) és átépítések során teljesen eltűntek. Templomát, amelyet Mária mennybemenetelének szenteltek, 1226-ban említi először oklevél, építését azonban korábbra, a 12. század végére tehetjük. Legalábbis erre utal egyetlen fennmaradt töredéke, egy – ma másodlagosan az előcsarnokban elhelyezett – angyalt ábrázoló dombormű. A középkor későbbi századaiban, pontosabban 1321 után a prépostság az Osl nemzetség legtekintélyesebb ága, a Kanizsai család kegyurasága alá tartozott. Ebben az időszakban a monostor folyamatosan hanyatlott, tagjainak száma néha oly alacsony volt, hogy az már a hiteleshelyi tevékenységét is veszélyeztette. 1536-ban, a Kanizsai család kihaltával nőági örökösödés révén a Nádasdyak szereztek meg a kegyuraságot. Az ezt követő évszázad a csornai prépostság történetének egyik mélypontját jelentette. A törökök 1529-ben majd 1594-ben ismételten feldúlták, az épületekben súlyos károkat okozva. A kolostor elnéptelenedett: utoljára 1551-ben említenek az okmányok szerzeteseket – ekkor is csupán két főt. Az ezt követő közel száz esztendő a kommandatúra-rendszer időszaka, amelyben a kegyurak a prépostság javait világi papoknak adományozták. A hiteleshelyi tevékenység is megszűnt.

384

2. kép A prépostság épületegyüttesének alaprajza

Visszatérve a prépostság ingó és ingatlan javait összeíró 1786-os leltárra, előjáróban érdemes felsorolni mindazokat, akik a királyi biztosokat szakértőként segítették. Egy külön felvett lista 24 mestert sorol fel név szerint: a győri Bekni Péter orgonaépítő, Magner Károly kályhás, Maipner József szíjgyártó, Schweyer András és Löfler Tamás aranyműves, Schmid János kőfaragó, Capacci Antal festő, Tumler Simon szobrász, Albrecht Antal építőmester, Seehardt János ácsmester, Mayer Antal tetőfedő, Gschwied János lakatos, valamint a soproni Fleischhacker János és Limberger György Jakab kereskedők, Ziegler Jakab gombkötő és krepinverő valamint a csornai Musch András asztalos és Schnapper János üveges a csornai javakat lajstromozta;⁷⁽¹⁹⁹⁾ [387](#) Neumeyer Lőrinc építőmester, Mathis Lőrinc ácsmester, Hellischer József asztalosmester, Pajer Pál lakatosmester, Muhr János György kályhás, Turba József kőfaragó és Horwath Lipót üveges a prépostság soproni házában becslésénél működtek közre. A fentiekén kívül még néhány más mester is részt vett a munkában, akiknek nevét az általuk összeállított listák őrizték meg: a csornai órák jegyzékét Steinbach Ferenc győri órás írta alá,⁸⁽²⁰⁰⁾ a csornai kegytárgyak lajstromozásában Huszgleba János szabómester is közreműködött, a soproni ház inventáriumának szignálói között pedig Fedner Ignác szíjgyártót és Meniger Mátyás kovácsmestert is ott találjuk.⁹⁽²⁰¹⁾ Feladataik közé tartozott az egyes tárgyak szakszerű lajstromozása illetve értékük becsléssel való megállapítása. Több fajta listát is készítettek: a

„főltár” a kolostoregyüttes épületei szerint, azokon belül a helyiségek sorrendjében haladt. A templom és a kegytárgyak önálló listát alkottak. Külön vették fel Kamenitczky prépost s elődje, valamint a szerzetesek ingóságait. Készültek tárgycsoportok szerinti listák is, pl. a prépostságban található órákról vagy a templombeli asztalosmunkákról.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / SZÉKELY ZOLTÁN: EGY KÉSŐBAROKK KOLOSTOR ÉLETE A TÁRGYAK TÜKRÉBEN: A CSORNAI PREMONTREI PRÉPOSTSÁG 1786-BAN* / A templom és melléképületei, valamint ezek berendezése

A templom és melléképületei, valamint ezek berendezése

A leltár alapján a prépostsági templomba 2 ajtón keresztül lehetett bejutni s terét 10 ablak, közülük 3 ovális, világította meg. A főoltár kőből készült, amelyen a brünni Máriát ábrázoló nagy kép (*große Brüner Muttergottes Bild*¹⁰⁽²⁰²⁾) magasodott, valamint aranyozott faszobrok álltak. Mária és a gyermek Jézus fejét egy-egy aranyozott réz illetve sárgaréz koronával ékesítették. A főoltár teljes értékét 16 Ft-ra becsülték.¹¹⁽²⁰³⁾ A 18. században megélnéült – elsősorban a szerzetesrendek szorgalmazta – Mária-kultusz számos régi, nagyhírű kegyképet terjesztett el országsszerte különböző másolatok révén. A brünni Fekete Mária kegykép is egyike volt ezeknek, amelyet a győri karmeliták éppúgy tiszteltek, mint a Buda-vízivárosi ferencesek, de megtalálható volt a Pest-belvárosi, a Vác-felsővárosi és a nagyoroszi plébániatemplomokban is. Az eredeti kegyképet IV. Károly császár 1356-ban ajándékozta Brünn (Brno) Ágoston-rendi templomának, ahol évszázadokon át nagy tiszteletnek örvendett. Kultusza a 18. században újabb lendületet vett, amikor 1736-ban a város polgársága ünnepélyesen koronát helyezett Mária és a gyermek Jézus fejére. A Szűzanya feketesége – ami miatt a népnyelv **388** „Szerecsen Máriának” nevezte a csornai képet – az Énekek Éneke sorait idézi és a megpróbáltatások jelképe. A brünni kegyképet számos Hodigitria típusú társától a Mária nyakába akasztott rombusz alakú ereklyetartó különbözteti meg, amely a másolatokra is rákerült.¹²⁽²⁰⁴⁾ A hagyomány szerint a csornai képet Schrabel Tádé prépost (1757–1766) hozta magával 1757-ben a hradischi anyakolostorból, s először a Szent Kereszt-kápolnában helyezték el. A korabeli tudósítás szerint „a jámbor nép hamarosan nagy buzgalommal járult eléje, kegytárgyakkal halmozta el és ügyes-bajos dolgaiban erős hitet táplált a Kegyelme Anyja iránt”. 1761-től kezdődően csodás gyógyulásokról is szólnak a feljegyzések.¹³⁽²⁰⁵⁾ Valószínűleg e tisztelet hatására került a kegykép a kápolnából a prépostság átépítése során a megújított templom újonnan emelt főoltárára. Az 1790-es nagy tűzvészt is sértetlenül vészelte át a tudósítások szerint. A kegykép 19. századi történetében azonban jelenleg nem látunk tisztán: a diadalív nyugati oldalán felállított mellékoltáron ma egy, az 1800-as évek végén festett kegykép látható.¹⁴⁽²⁰⁶⁾

E rövid kitérő után térjünk vissza az inventárium adataihoz. Ugyancsak a főoltárt ékesítette a 6, nagyak mondott bádög- és 2 kis ón gyertyatartó; mellette egy nagy miselámpa függött. A szentek kultuszát 4 fa mellékoltár szolgálta, amelyek közül a leltár csupán a Szent Norbertnek állítottat nevezi meg: ezen a Szűzanya üvegburába helyezett szobra állott.¹⁵⁽²⁰⁷⁾ A felsorolás ezen kívül megemlékezik 1 nagy és 2 közepes, fakeretbe illesztett képről, amelyek a mellékoltárokhoz tartozhattak; egy aranyozott fa feszületről, amely talán a negyedik mellékoltáron – ezek szerint Szent Kereszt oltáron – állt; 12 oltártábláról – nyilván a stációkat ábrázolták –, 2 nagy fa gyertyatartóról és még négyről. A kórusban állították fel a nagy préposti trónt – felette vörös damaszt baldachinnal – 5 kisebb székekkel s 2 aranyozott stallumot. A hajóban 5 pad állt.

A sekrestyébe 2 ajtó vezetett s 3 ablaka volt. Berendezéséhez tartozott egy kis oltár; 3 oltártábla fa keretben

és 4 fekete illetve aranyozott keretbe illesztett másik kép; egy nagy fekete keretes kép a keresztrefeszítés ábrázolásával; egy fa feszület s egy másik, amely közepes nagyságú volt; egy régi zászló (*labarum*), amelyet sárgaréz csillag ékesített; egy ón mosdóedény (*lavatorium*) minden tartozékával együtt; egy réz szenteltvíztartó; 2 régi, kicsi kályha; 2 gyóntatószék; egy közös zöld szőnyeg; egy 389ostyasütővas. Itt tárolták a temetési felszerelést is, amely 2 ón gyertyatartóból s még 3 kisebbből; 4 rúdra szerelt lámpásból; egy fekete ravatalkendőből; 3 fekete ministránsruhából; egy fekete antependiumból és 2 fekete kendőből állott. Valamint itt helyezték el a régi préposti trónt is baldachinjával és a hozzátartozó 5 bőrkárpitozású székekkel együtt. A berendezés legértékesebb darabjának a nagy, fehér – azaz világosabb fa – berakással, tehát intarziával (*mit weißen Beschlag*) díszített sekrestyeszekrényt (*Sakristey Kasten*) találtak 15 Ft-tal, a hasonló berakásos fiókosszekrényt (*Schubladen Kasten*) azonban már csak 2 Ft-ot ért. A sekrestyeszekrény bizonyára azonos a ma is meglévő darabbal, amelyet szalagintarzia díszít. A bútorzathoz tartozott még egy berakásos nagy láda (*Truchen*), egy nagy szekrény s két kicsi – talán komódok –, amelyek közül az egyik ezüstsínű volt, valamint egy régi kerek asztal s 5 kárpitozott szék (*Sessel Überzug*).

A templomtoronyba – amely azonos a ma is álló toronnyal – egy 5 mázsás (*Centner*) nagyobb s egy 2' mázsás kisebb harang állt, valamint egy 300 Ft-ra becsült nagyméretű új óra mutatta az időt, amely a negyedeket és az órát is elütötte. Harangok álltak ezenkívül még az úgynevezett kisebb toronyban (*auf dem kleinen Thurn*) és a régi patikában (*alte Apotheken*) is, az előbbi helyen egy 25 fontos, míg az utóbbiban egy 35 font súlyú. A gyógyszerár lokalizálása egyéb adat híján lehetetlen, és a kis torony esetében is csak feltételezésekre vagyunk utalva. Ennek pontos helyét a leltár nem közli, a különböző listák összevetéséből azonban biztos, hogy nem kapcsolódott közvetlenül a templomhoz. Talán az épületegyüttes középizalitjának feltételezhetően megépült, ám utóbb elbontott egyik tornyáról van szó.¹⁶⁽²⁰⁸⁾

A hagyomány szerint egykor a templom északi oldalához kapcsolódott a mára már elpusztult Szent Kereszt-kápolna. Az inventárium szerint oltárán egy nagy keresztrefeszítés kép állott. Berendezését ezenkívül még egy kisebb kép, két imázsamoly valamint ón és fa gyertyatartók alkották. A házikápolna, amely a prépostság épületének emeletén kapott helyet, nagyobb lehetett a számos gyertyatartóból s falikarból ítélve: ezek ezüstözött sárgarézből voltak. A gyertyatartók közül hetet piramis formájúnak (*grossen Piramiden*) találtak a listakészítők. Az oltárképről nem szól a leltár, viszont külön említ egy nagy rámba illesztett, 1 Ft értékű üvegtáblát (*grosse gläsern Tafl in die Rahm*), azaz festett üvegpépet. Ugyancsak a prépostsághoz tartozott a Nepomuki Szent János kápolna, amely azonban az épületegyüttesen kívül feküdt. Oltára fából készült s aranyozott volt, rajta egy kis tabernákulum, 4 fa gyertyatartó, 3 misetábla és egy feszület állt. Egyszerű berendezéséből két régi kép, az orgona és a kis réz szenteltvíztartó (*Weichbrunn Kessel*) valamint a tornyában elhelyezett 40 fontos kis harang érdemel említést.

Az egyházi liturgia a barokk évszázadaiban lenyűgözően fényes és méltóságteljes szertartássá vált, amely a hívek szinte minden érzékére hatni kívánt. Az oltárokon megidézett szentek festett és faragott alakjai között, miközben a templom terét betöltötte a tömjén nehéz illata, a szerzetesek pompázatos liturgikus öltözeteikben, nemes 390anyagokból készített mives felszereléssel végezték az előírt szolgálatot, amelyet hangszeres zene tett még ünnepélyesebbé. Bár mindez mára már tárgyi mivoltában is eltűnt, emléküik mégis megidézhető a leltárakba foglalt tárgylisták alapján. Szükszavú tudósításaik ugyan alkalmatlanok maguknak a tárgyaknak a rekonstruálására, ám az inventáriumokból kibontakozó összkép sokat elárul a szerzetesi közösségről, kultúráltságáról, nemkülönben a kor iparművészetéről.

A csornai premontreiek templomukban egy 12 regiszteres, pedálos orgonát használtak – ez alkalmasint azonos azzal, amelyre 1745-ben szerződtek – valamint egy kisebb zenekart is szerveztek, amely a következő hangszereken muzsikált: 2 nagy s 2 kicsi réz üstdobon (*Baucken*), 3 trombitán (*Trompeten*) –

volt még két értéktelen rossz is – 1 csellón (*Violon*), 3 hegedűn (*Geigen*), 4 vadászkürtön (*Waldhorn*), 1 bőgőn (*Bassel*), 2 angolkürtön (*Englischen Horn*), 4 oboán (*Hoboa*), 2 fagotton (*Fagott*), 2 klarinéton (*Klarinet*), 1 rossz harántfuvolán (*Flautravers*) valamint 1 zongorán (*Fliegl*); a trombitákhoz 3, a vadászkürtökhöz pedig 8 hangolóső (*Krumbögen*) – a hangszer alaphangjának mélyítésére szolgáló toldalékcső¹⁷⁽²⁰⁹⁾ – tartozott. A hangszerek becsült értéke – más tárgyakhoz képest – viszonylag magasnak mondható: az orgona 60 Ft-ot ért, a nagy üstdob 5-öt, a kicsi 2 Ft 30 kr-t, a zongora 15 Ft-ot, a gordonka 4-et, a hegedű 1-et, a nagybőgő 2-t, a fagott 1 Ft 15 kr-t, a négy oboát viszont együttesen is csak 30 kr-ra taksálták.¹⁸⁽²¹⁰⁾ Az orgonakarzaton egy régi szekrény s két ugyancsak régi pad is állt.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / SZÉKELY ZOLTÁN: EGY KÉSŐBAROKK KOLOSTOR ÉLETE A TÁRGYAK TÜKRÉBEN: A CSORNAI PREMONTREI PRÉPOSTSÁG 1786-BAN* / A prépostság liturgikus tárgyai

A prépostság liturgikus tárgyai

A templom liturgikus tárgyai közül egy ezüst monstranciát, 2 nagy kelyhet, 1 ámpolnakészletet aranyozott ezüst tálcával és 2 ezüst kannával, egy pacifikalét, 6 nagy gyertyatartót, 2 kicsit és még 2 kisebbet, valamint egy nagy láncon függő örökmécesest összesen 1273 lat súlyban és 1226 Ft értékben Győrbe, majd tovább Budára küldtek. A templomban maradt viszont további használatra 1 ezüst ámpolnakészlet tálcával s 2 kannával, 5 aranyozott ezüst kehely paténával, 1 cibórium, 1 részben aranyozott s részben ezüstözött réz úrmutató, 1 nagy ezüst füstölő, 1 pásztorbot, 1 nagy kézmosótál, 1 *Index Pontificalis*, 1 koppantó (*Vigilantia oder Lichtputzen*) tálcával és láncsal valamint 1 kis ezüst edény a szentelt olaj számára, összesen 607 lat súlyban és 596 Ft 54 kr értékben.¹⁹⁽²¹¹⁾ Alkalmassint ugyancsak a templomot, illetve annak oltárait – leginkább a kegyoltárát – ékesíthették azok a jámbor ajándékok, amelyeket egy, a kolostorban talált ezüstoneszközök fellaajstromozó lista említ meg: a részben ezüsből, részben közönséges fémből készült offereket 13 Ft 33 kr-ra becsülték.

A premontreiek temploma rendkívül gazdag volt liturgikus öltözetekben, amelyek egy részét szintén elszállították Budára, a másik része viszont Csornán maradt további használatra. A szertartások során használt öltözetek évszázados fejlődés eredményeként alakultak ki és számos darabból álló készleteket alkottak. Egy-egy ilyen készlet, ³⁹¹azaz *ornatus* a következőket tartalmazhatta: miseruha, dalmatika – ezt ekkoriban gyakorta aranybojt ékesítette –, pluviále, kehelykendő, stóla, manipulus, pala, bursa, egy pár kesztyű és püspöksüveg. A listák 5 ornátust sorolnak fel változó számú alkotórészsel. A felszerelés nagyobbik részét hiányosabb készletek s különálló darabok alkották: 34 miseruha s 4 dalmatika több-kevesebb kiegészítővel, 1 oltársátor (*Himmeltuch*), 3 pluviále (karpalást), 5 püspöksüveg, 3 pár kesztyű, 16 alba (karing), 1 tunicella, 17 öv, 11 oltárterítő, 23 humerale (vállkendő), 45 purificatorium (kehelykendő), 18 corporale (ostyaabrosz), 1 antependium és 1 *Vortuch*. Az előbbiekhöz kapcsolódva került felsorolásra ezenkívül még 2 szőnyeg, 29 zsebkendő, 8 vánkös, 4 óntányér, 4 üvegampulla, 4 ónampulla – ez utóbbiak a szentelt olaj szállítására valók –, 8 misekönyv, 1 szertartáskönyv, 8 fekete gyertyatartó, 4 üveg fali gyertyatartó, 1 füstölő a tömjéntartóval és 1 puhafából való ravatal.

A szertartási öltözetek értékét a felhasznált anyagok adták, amelyeket a lajstromkészítők is igyekeztek minden esetben pontosan rögzíteni. Az ekként kibontakozó kép jól tükrözi az alapanyagok változatosságát és a korabeli textilművészet technikai sokféleségét. A legközönségesebb anyag a finom lenvászón volt, amelyből a különböző kendők és számos alba készült: az utóbbiakból kettőt vörös tafotával béleltek és széles csi?keszegéllyel ékesítettek (*von feinen Leunwanth mit breiten Spitzen und rothen Tafet*). A tafota a

selyemszövetek nagy családjába tartozik, még ha az olcsóbbak közül való is: ezért használták főleg bélésként.²⁰⁽²¹²⁾ Mindazonáltal ruhaanyagként is előfordul, a premontreiek leltárában egy 2 Ft-ra taksált tunicella készült sárga tafotából. A pompás és sokféle színben gyártott tiszta selyemszöveteket (*Seiden*) felhasználták övnek és miseruhának. Az előbbi vörös színű volt s 20 kr-ra becsülték, míg az utóbbiból kék, sárga és zöld színű darabokat említenek. Aranyszálas selyemszövet, azaz brokát lehetett a *Goldstof*, amelyből 2 ornátus is készült: a 225 Ft-ra becsült – s ezzel az egész kollekciónak legértékesebb tagjává vált – garnitúra anyaga egyébként fehér és vörös színű volt. A 18. században elterjedt újfajta bordázott selyemszövet volt a francia Gros de Tour, amely *Kraditor*-ra²¹⁽²¹³⁾ torzult névvel egy 20 Ft-ra taksált ornátus kapcsán tűnik fel: a fehér színű anyagot arany- és selyemfonallal hímezték (*von weißen Kraditor mit Gold und Seiden gestikt*). A moiré különleges, márványszerű felületi hatásának köszönhető hírnevét.²²⁽²¹⁴⁾ ezüstszínű változatából (*von silber Moire*) 4 Ft-ra értékelt püspöksüveg illetve másfél forintos miseruha készült; aranyszínű variánsából (*von gold Moire*) megint csak püspöksüveget lajstromoztak. Mintás egyszínű selyemszövet a damaszt,²³⁽²¹⁵⁾ amelyből 4 Ft-os aranyszegélyű oltársátor készült. Fekete bársonyból (*von schwarzen Sammet*) egy ornátust jegyeztek fel. Számos öltözék készült kevert selyemszövetből (*von Seidenzeuch/Seidenzeig*): fehér és vörös színűből pluviále és stóla; sárga és kék színűből pluviále; vörös színű illetve egy másik tételnél zöld színű, anyagában virágmintás változatából (*von Seidenzeig grüner Farb mit 392Blumen*) pedig miseruha.²⁴⁽²¹⁶⁾ A *Zeuch* önmagában is előfordul, ekkor könnyű gyapjú alapú keverékszövetet jelent.²⁵⁽²¹⁷⁾ felhasználták sárga, zöld, kék, fekete színben miseruhákhoz, püspöksüvegekhez és pluviáléhoz; arannyal gazdagon átszótt (*von goldreichen Zeuch*) változatából ugyancsak miseruha és püspöksüveg készült; egy 30 Ft-os ornátus tanúsága szerint anyagában virágmintás is lehetett (*mit Blumen*).

A textilanyag díszítése kapcsán a leltározók leggyakrabban a szegélyként alkalmazott paszományokat emlegetik: ez lehetett arany- (*mit goldenen Borten/Goldborten*) és ezüstpaszomány (*mit silbernen Borten*). Egy vörös miseruha kapcsán *Leonische Borte*-ről hallunk, amely talán fémszálas csipkeszegély lehetett,²⁶⁽²¹⁸⁾ de alkalmaztak anyagául selymet (*mit seidenen Borten*) is. Ez utóbbinak létezett ún. hamis változata is (*mit falschen seidenen Borten*), amelyet kék selyem miseruhán alkalmaztak.²⁷⁽²¹⁹⁾ A hamisszegély (*mit falschen Borten*) egyébként is számos darabra került. A szövetek egy része már anyagában is mintás, miként egy zöld selyemszövetű miseruha (*von Seidenzeig grüner Farb mit Blumen*) vagy a már említett 30 Ft-os ornátus. Más esetekben a leltár világosan utal a hímzésre, miként a *Kraditor*-ból készült fehér ornátusnál, amelyet arany- és selyemszálakkal hímezték (*mit Gold und Seiden gestikt*) illetve egy arannyal hímzett (*mit Gold gestikt*) kék *Zeuch* püspöksüveg kapcsán; a kesztyűk közül 3 pár szintén hímzett volt (*3 Paar gestikte Handschuch*). Egy vörös selyem miseruhát (*seidenen Meßkleid von rothen Farb in der Mitte mit silber Blumen*) és két, ugyancsak vörös színű dalmatikát (*2 rothfarbige Dalmatiken in der Mitte mit goldenen Blumen*) ezüsttel illetve arannyal hímzett, széles virágmintás szalaggal díszítettek, melyeket a ruhák közepére applikáltak. Két darab kék színű dalmatikát középtűt sárga selyemrátét díszített (*blau farbige Dalmatiken in der Mitte mit gelben Seiden*). A korban oly közkedvelt csipkéről csupán az albák esetében hallunk, amelyeket széles (*mit breiten Spitzen*) illetve keskeny (*mit schmalen Spitzen*) csipkeszegélyekkel gazdagítottak, egy esetben pedig drágább vert csipke (*Zwire Spitzen*) is feltűnik. Az oltárantependiumot drága ezüstcsipke (*mit Silberspitzen*) ékesítette: az értékét 5 Ft-ra becsülték.²⁸⁽²²⁰⁾

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / SZÉKELY ZOLTÁN: EGY KÉSŐBAROKK KOLOSTOR ÉLETE A TÁRGYAK TÜKRÉBEN: A CSORNAI PREMONTREI PRÉPOSTSÁG 1786-BAN* / A prépostság épületének helyiségei és berendezése

A prépostság épületének helyiségei és berendezése

A templomhoz két oldalról a prépostság épülete kapcsolódott. Az úgynevezett „új épület” (*neue Gebäude*) volt az együttes reprezentatív szárnya, itt kaptak helyet a vendégszobák, szám szerint öt, valamint a középrizalitban a díszterem (*Saal*), amelybe ³⁹³egy kisebb előtér után lehetett bejutni; továbbá a biliárdszoba, amelyhez még egy újabb szoba kapcsolódott. A „régí épület” (*alte Gebäu*) volt a convent, ez szolgált a szerzetesek és a személyzet lakhelyéül: hét szobájából egy az orgonistáé, egy pedig a kóristaké volt. E szárnyban helyezték el egymás mellett a téli ebédlőt, a konyhát és a pék szobáját, a gazdasszony két szobáját, a liszteskamrát, a hivatali szobát, egy újabb kamrát, a régi konyhát, mellette egy szobával, valamint a tejeskamrát is, amely után a lépcsőház s a mellette lévő kamra következett (*Kammer bey der Stiegen*), majd a nyári ebédlő két helyisége; földszintjén pedig még öt szobát vettek számba a leltárkészítők. Mindkét épületszárny egytraktusos volt, azaz a helyiségek a körbefutó folyosóról nyíltak. Mindez problémamentesen rávetíthető az épületegyüttes jelenlegi alaprajzára: e szerint az „új épület” a mai nyugati homlokzat északi szárnyának felel meg, míg a „régí épület” a délinek. Ez utóbbira merőleges szárnyban alakították ki a levéltárat, a prépostság gazdaságát felügyelő ispán szobáját, egy előteret (*Vorhaust*), a kancelláriának nevezett hivatali helyiséget, a mosodát és ismét egy előteret mellette egy szobával. Itt az épületszárny északnak fordult, hogy a vaskamra, a kocsiszín és a régi kádárműhely²⁹⁽²²¹⁾ (*Binderey*) után a templomtoronyhoz csatlakozzon. E szárny alatt nagy borospince húzódtott.

A leltár azonban nemcsak a helyiségeket vette számba, hanem az ott található mobíliákat is, így ennek segítségével képet alkothatunk a 18. század végi csornai premontreiek tárgyi kultúrájáról.³⁰⁽²²²⁾ A vendégszobákat, amelyek a prépostság látogatóinak illő s méltó elszállásolását szolgálták, gazdagon bebútorozták az atyák. Különösen az I. szoba berendezése igényes és változatos: a ruhásszekrény (*Kleider Kasten*) diófa intarziával berakott (*mit Nußbaum eingelet*), miként a 4 játékasztalból (*Spiell Tisch*) is kettő, míg a harmadikat cseresznyefa (*mit Kerschenbaum*) berakás díszítette. Lenvászon baldachin alatt állt a keményfából készült ágy (*Baldachin Bethstadt von harten Holz mit Überzug von gedenkter Leinwatl*). Az ágybetét szalmával töltött zsák (*Strohsack*), rajta lepedő (*Unterleintuch*) és kék csíkos kanavászból – durva fehérítetlen lenvászon³¹⁽²²³⁾ – készült derékalj (*Unterbreitl von blau gestreften Kanafass*), kiegészítve egy nagyobb s egy kisebb finom lenvászon vánkossal (*Bölster*). Az ónból illetve fehér holicai fajanszból (*von weißen Holitscher*) készült éjjeli edényeket külön szekrény (*Nachtgeschier Kastel*) tartotta. Az ülőbútorokat egy szófa (*Soffa*) – amelyet 2 közönséges *Gratel*-lel, másnéven csinvattal, azaz lenből vagy kenderből készült szövtféleséggel³²⁽²²⁴⁾ bevont vánkos tett kényelmesebbé – és 6 egyforma szék (*Sessel von der gleichen Gattung*) alkotta. A falon 2 láb (kb. 60 cm) nagyságú aranyozott keretű tükör függött. A II. szobát hasonlóképp rendezték be, de a szekrény fiókos (*Schubladen Kasten von harten Holz*) volt, a baldachinos ágy matracát lószőrrel töltötték ki – bár szalmazsák is tartozott a felszereléséhez – és az 1 láb nagyságú kis tükör fekete ráámját aranyozott cirádák díszítették. A szófa kis vánkosát vörös huzattal (*von 394 halbscheidenen rothen Grad klein*) vonták be, a 4 egyforma széket pedig – egyedülként az ülőalkalmatosságok között – kör alakúnak mondja a leltár (*runde Sessele*). A maradék három szoba bútorzata jóval szerényebb: a III.-ban egy alvóláda (*Schlaffkasten*), 6 sárga színű bőrrel kárpitozott szék (*Gelblederen Sessele*) s hasonló színűre festett ágy (*Bethstatl*) – 3 nyomott pamut³³⁽²²⁵⁾ huzatú (*von Cotton*) vánkossal valamint szalmazsákkal – és az éjjeli szekrény; a IV.-ben az alvóláda mellett négy, fehérre és zöldre festett nádazott szék (*Sesseln von Rohr geflochen*), egy aranyozott szegélyű fekete ráámába foglalt tükör és egy ezüstsínűre festett asztal, az V.-ben pedig csupán egy régi fiókosszekrény és két, ezüstsínű asztal került felsorolásra.

A dísztermet s a hozzá kapcsolódó helyiségeket a kor reprezentatív bútortípusaival rendezték be. Az előtérben két asztal állott, az egyik tálaló (*Dranschier Tisch*), valamint egy kisméretű, falnak támaszkodó konzolasztal (*Wandtischel*) és 6 sárga bőrkárpitozású szék. A mennyezet közepén csillár (*Latern*) függött, amely 6, aranyozott fából készült fali gyertyatartóval együtt szolgáltatta a világosságot. A díszterem falait hét, díszes aranyozott keretbe illesztett életnagyságú portré (*Hoche Portrait von Leben Grösse*) és egy kétrészes, aranyozott szegélyű – 35 Ft-ra becsült – velencei tükör (*Venetianischen Spiegel in 2 Stücken*) fedte. A falak mentén 6 fehérre festett nádazott kanapé és 8 hasonló szék állott. Az arcképek ábrázoltjait sajnos nem nevezi meg a leltár, csupán az derül ki a feljegyzésekből, hogy a hétből 2-2 párt alkotott s hogy feltűnően magasra, összesen 156 Ft-ra becsülték értéküket.³⁴⁽²²⁶⁾ Más kolostori dísztermek példájára valószínűsíthetjük, hogy a képek uralkodókat, kegyurakat és prépostokat örökítettek meg. A biliárdszoba egyetlen ékessége a finom zöld posztóval bevont biliárdasztal s a hozzávalók: 6 fehér és 1 vörös golyó, 2 közönséges dákos s 4, számunkra ismeretlen rendeltetésű *Mess* valamint 1 kisméretű keret. A fényt 6 bádoggal fali gyertyatartókar biztosította. A biliárd nem tartozott az olcsó szórakozások közé, hisz a hozzávaló asztal 20 Ft értékű volt. A biliárdszoba melletti helyiségben egy régi üveges szekrény (*Gläser Kasten*) árválkodott.

A „régie épület” szobái puritánabb képet mutatnak. Az első ötben 2-2 személyt helyeztek el: 2 ágyat (*Bethstatle*) állítottak be a szobákba, a VI.-ba és a VII.-be már csupán egyet-egyet. Egy forintos árú után ítélve mindannyi szerény darab lehetett. Egyéb tartozékaik azonban hasonlóak: derékalj, szalmazsák, azután lepedők (*Unterleintücher, Oberleintücher*), vánkások és dunyha (*Tuchet*); ahol ez utóbbi nem volt, mint a III. szobában, ott tükrös zöld selyemhuzattal bevont takarót (*2 Decken mit grünseidenen Spiegle*) használtak. A vánkoshuzat a II. szobában kékfestésű vászon – fehér alapon kék mintával – (*mit Porzailain Leinwandt überzohen*),³⁵⁽²²⁷⁾ az I. és II. szobában nyomott pamut, de az utóbbiban ún. „*Gradl*” is, amely talán azonos a korábban már említett *Gratellel*; a dunyhából két darabot az I. szobában pamuttal és vászonnal vontak be (*mit gleichen Cotton und Leintücher überzohen*), a II. szobában az egységes megjelenés kedvéért kékfestésű vászonnal. A IV. és az V. szobában pokrócot (*Kotzen*) is említenek, az utóbbiban kanavással behúzza (*mit Kanehass überzohen*).

³⁹⁵Az ülőbútor szék, amit az I. és a IV. szobában kanapé – az előbbi helyen sárga huzatú (*gelb zeichrene Kanape*) –, valamint az I. szobában nagyon régi selyemmel bevont alvószék (*Schlaf-Sessel mit sehr alten Seiden Zeich überzohen*) egészíti ki; a VII. szobában pedig festett padot is említenek (*Bank von weissen Holz angestrichen*). A székek az I. szobában a kanapéhoz hasonlóan sárga huzatúak, a II. szobában keményfából készültek, az V., VI. s VII. szobában pedig bőrrel behúzottak. Az asztalok berakásosak – az I. szobában: ez egyébként tükörrel ellátott toalettasztal lehetett (*Spiegl Tisch mit harten Holz eingelegt*) – vagy festettek, mint az I. szobában 3 db, a II.-ban 1 db, a VII.-ben pedig 2 db, de a II. szobában van márványlapos is; a társasjátékokhoz a II. szobában külön játékasztal szolgált. Az eddig felsoroltak valószínűleg négyszögletes lapot hordoztak, mivel az ettől eltérő ovális formát a III. és VI. szobában külön jelezték: egyébként mindkettő sárgára festett. A szekrény az I. szobában fiókos: az egyik régi intarziás, a másik puhafa. Máskor, mint a II. szobában, alsó és felső részre osztott és intarziás (*Kasten mit untere und obere Theil von harten Holz eingelegt*) s van – az V. szobában – egészen kicsi; éjjeliszekrény a gazdagabban berendezett I. és II. szobában állt. A falakon az I. szobában tükör, az ablakokon az I. és a IV. szobában függöny (*Fürhäng*), az I. és a II. szobában pedig sötétítő (*Fenster-Tebich*): ez utóbbi valójában szőnyeg, melyet az ablak alsó feléhez erősítettek. A szőnyegek helyét nem jelölik, a padló helyett ekkor még inkább az asztalokat, ágyakat esetleg a falat ékesíthették velük: az I. szobában sárga posztóból készült (*Tebich von gelben Tuch*) említenek. A színeket néha összehangolják, mint az I. szobában, ahol az ágy, a kanapé, a szék, a sötétítő és a szőnyeg egyaránt sárga. A berendezést ellenzők (*Blenden*) – az I. szobában 2

db, II.-ban és IV.-ben már csak 1-1 – és az V. szobában három régi kép egészítette ki.

A mindennapi étkezésre szolgáló téli ebédlőben (*Tafelzimmer*) 1 nagy asztal állt, körülötte 12 régi bőrkárpitozású székekkel, valamint 1 tálalóasztal (*Transchier Tisch*), 1 tükörlapú asztal (*Spiegel Tisch*), 1 kisebb régi és 1 zöldre festett félköríves (*halbrunder*), amely a többihez hasonlóan bizonyára a falnak támaszkodott. A lakástextileket az ablakok függönyei illetve egy kisebb és egy nagyobb, kék posztóból (*von blauen Tuch*) készült szőnyeg alkotta. A konyhai eszközöket lajstromozó lista tételei között különböző textilféleségekről is olvashatunk, amelyek az asztal megterítésére szolgáltak. A leltár 3 hosszú és 8 közepes – ebből 2 már használt volt – sziléziai gyolcsból (lenvászonféleség³⁶⁽²²⁸⁾) készített abroszt (*Tischtücher von Schlesinger Arbeit*) említ, amelyet 4 nagy, asztaldísz alá való asztalkendő (*Servitten untere Aufsatz*) valamint 30 kisebb, de finom anyagból készült, 12 nagyobb és 31 különbözőfajta szalvéta (*Servitten*) illetve 17 különböző kendő (*Tücher*) egészített ki. A nagyszámú szalvéta jelenléte az étkezési szokásokra is világot vet: az atyák részben még kézzel fogyasztották el a feltálatl étkeket. A két további ebédlő (*Ohnweit Tafelzimmer, Sommer Tafelzimmer*) 1 asztalt és 1 régi széket leszámítva üresen állt.

A gazdasszony két szobájában összesen 4 szekrény állott: egy fiókos; egy kétrészes, amelynek 4 ajtószárnya volt (*2 Theil bestehend mit 4 Fliegele*); egy másik, amelynek 2-2 üvegezett illetve fa ajtaja (*mit 2 gläserne 2 holzere Thürle*) volt s végül egy mosdószekrény ³⁹⁶(*Waschkasten*). Az egyik szobában ágy is állt, a másikban csupán láda (*Schlaf-Kasten*) szolgált erre a célra; hasonló, de fiókos darabra (*Bett-Kasten mit Schubladen*) a földszinti IV. szobában találtak a lajstromozók. Ülőalkalmatosságként 2 kanapét leltároztak fel, amelyek közül az egyik kárpitozás nélküli s zöldre festett (*hölzernen Kanapé grün angestrichen*), a másik bőrkárpitozású (*alten ds mit Leder überzohen*) volt. A 3 asztal között a napi ügyintézéshez praktikusán használható íróasztalt is találunk. A berendezést ellenző egészítette ki.

A hivatali szoba és a földszinti szobák berendezéséről meglehetősen szegényes kép tárul elénk a lista alapján. A bútortartó pad, ágy, asztal – köztük volt egy régi, tükörlappal ellátott toalettasztal is –, szék és állvány (*Gestehl*) alkották, amelyet a III. szobában 1 nagy- és 3 kisméretű kép valamint egy durva lepedő (*grobes Leintuch*) egészített ki.

A helyiségek előtt körbefutó folyosó falán 3 nagy- és 6 kisméretű és még egy ezeknél is kisebb portré volt látható, valamint egy kolostort ábrázoló kép (*Zwerkbild, ein Kloster vorstellend*) és 7 régi kép, amelyből kettőt ovális keretbe illesztettek. Ugyancsak a falon függött egy régi falióra. Mindezek a 7 régi kép kivételével a vendégszárnyat tették ünnepélyesebbé, csakúgy, mint az itt felállított bútorok: 2 festett szekrény, melyből az egyik sarokba illeszkedő volt (*Winkl-Kastel*), a másik négy szárnyú (*Kasten mit 4 Flingle*), valamint egy felső részén diófával berakott szekrény (*Obertheil von einem Kasten mit Nußbaum eingelegt*) és egy félköríves lappal fedett konzolasztal (*halbrundes Tischl*); a világítást fali- és függőcsillár biztosította. A folyosó más részeire is kerültek régi szekrények: egy a sekrestye lépcsőjéhez, egy fiókos a nyári ebédlőhöz s egy másik a konyhához; a főlépcsőnél egy hosszú ládát találunk (*langer Kasten*). Mindezt 2 régi asztal és 2 bőrkárpitozású, rézedénnyel ellátott árnyékszék (*Leibstuhl*) egészítette ki. A konyhák előtt 2-2 harangocskát helyeztek el.

A levéltárnak helyet adó szoba falát 2 portré díszítette; a helyiségben 1 írószekrény, 1 közönséges asztal s 2 régi szék állott. Az ispán – alkalmasint a tisztartó – szobája szintén szegényesen berendezett, 1 régi szekrényen, 1 asztalon s 2 bőrhuzatú széken kívül csak a kék függönyök voltak a helyiség díszei. A kancellária ellenben gazdagon bútorozott: berendezését festett ágy, 2 fekete asztal – az egyik fedőlapja fekete palakőből készült (*mit schwartzsteinerene Blat*) –, 3 szék, sárga színű írószekrény az írásos ügyintézéshez, 1 kis fekete fiókos szekrény és 1 kisméretű aranyozott kép-szekrény³⁷⁽²²⁹⁾ (*Bild-Kastel*) és

az ablakokon 3 sárga függöny alkotta.

A további helyiségek gazdasági rendeltetésűek voltak, székekkel s asztalokkal berendezve; falaikon összesen 4 képet számláltak össze a lajstromozók. A mosodában (*Waschstube*) különböző fából készült, vas- illetve faabroncsokkal (*mit eiseren/hölzeren Raifen*) összefogott tárolóeszközöket vettek számba, úgymint 1 nagy mosódézsát (*Wasch Trog*), 3 vízmerítőt (*Wasser Schopf*), hasonló szerepű kis sajtárt (*Schafel*), 4 különböző méretű kádat (*Biitel, Büttel, Butten*) s egy újabb sajtárt (*Abreiss Schafel*). Az utána következő előtérben talán valamiféle tűzhely lehetett, legalábbis a fellajstromozott eszközök, mint a 2 ló formájú tűzbak (*Feuer Rössele*), a tűzfogó (*Feuer Zange*), a kályhavilla (*Ofengabl*) és a – furcsamód – fából készült kályhatál [397](#) (*hölzeren Ofenschüssel*) erre engednek következtetni; itt melegíthették a mosáshoz szükséges vizet egy nagy réz mosóüstben (*Waschkessel*). A mellette lévő szoba még mindig a mosodarészleghez tartozott a mángorló (*Roll oder Mangel*) tanúsága szerint. Vasalót (*Pegeleisen*), amelyből 2 db volt, a konyhában említenek.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / SZÉKELY ZOLTÁN: EGY KÉSŐBAROKK KOLOSTOR ÉLETE A TÁRGYAK TÜKRÉBEN: A CSORNAI PREMONTREI PRÉPOSTSÁG 1786-BAN* / A prépostok és a szerzetesek ingóságai

A prépostok és a szerzetesek ingóságai

A helyiségek sorrendjét követő inventárium mellett a kirendelt biztosok felvettek más jegyzőkönyveket is, amelyekben egyéb szempontok alapján csoportosítottak még le nem írt tárgyakat. Ekként lajstromozták fel a korábbi és a jelenlegi prépost – egyébként a főleltárhoz tartozó – ingóságait. A 28 illetve 35 tételt tartalmazó listák bepillantást engednek a monostor előjáróinak mindennapi életébe, szokásaikba, és megismerhetjük az őket körülvevő tárgyi világot. Az előző prépost, Lezák Arnold (1766-1774) rezidenciájának falain számos kép függött: a győri püspök – minden bizonnyal gróf Zichy Ferenc (1700-1783) – fekete, aranyozott szegélyű keretbe illesztett portréja, herceg Esterházy Pál Antal (1711-1762) és herceg Esterházy „Fényes” Miklós (1714-1790) arcképei. A két utóbbi személy képmásainak őrzésére az adhatott okot, hogy a csornai prépostság kegyura – mint már említettük – a herceg Esterházy család volt; ezen túlmenően a család tagjai alapítványokat tettek a monostor javára és értékes tárgyakat – mint például egy ezüst billikomot [38\(230\)](#) – ajándékoztak egyháza számára. A fentiekén kívül szakrális témájú képek kerültek még a préposti lakosztály falaira. Így 6, a stációkat ábrázoló aranyozott szegélyű üveggép (*Spiegel Stationen Bilder*) – e kissé népies műfaj elsősorban Csehországból importált darabjai nagy népszerűsége tette szert a 18. század második felében. Lezák prépost őrizte a templom nagy oltárképéhez – bizonyára a főoltárképről van szó – készült, fekete aranyozott szegélyű vázlatot (*Schitzen von großen Altar Bild*) is: a korabeli festői gyakorlat szerint a feladattal megbízott művész egy kisméretű vázlaton mutatta be a megrendelőnek a képpel kapcsolatos elképzeléseit, s ha ezt jóváhagyták, csak akkor kivitelezhette azt. Ugyancsak a falon kapott helyet egy függőóra – 20 Ft-ra taksálva –, amely 8 napig járt anélkül, hogy felhúzták volna (*heng Uhr/ein lange perpendicular Uhr, die 8 Tage gehet ohne Aufziehen*). A különféle órák használata ugyancsak az 1700-as évek második felében terjedt el s Lezák prépost úgy tűnik, különösen kedvelte őket, mert a fenti darabon kívül még két szekrényórája is volt. E típust asztalra, komódra lehetett állítani, német nevét – *Stock-Uhr* – hasábos alakjáról nyerte. A 12 Ft-ra becsült darabot, amely csak az órákat ütötte, barna – egy másik lista szerint sárga – tokba illesztették (*Stockuhr, die Stunden schlägt*); a 20 Ft-ra értékelt, fehér lakkozott tokos óra négynegyedes szerkezetű volt, azaz minden negyedórát illetve az egész órákat is ütéssel jelezte (*ein*

Stockuhr die Viertel und Stund schlagt in weiß lagirten Kasten). A bútorzatot 2 márványlapos asztal (*mit marmorirten Blatten*), 1 íróasztal, 2 nádazott szék, 2 flóderozott (*geflasert*) fiókos szekrény valamint 1 edényszekrény (*Almel*) s 2 nagy pohárszék (*Becher-Kasten*) alkotta. E darabokat a szakértő asztalos 3-4 Ft-ra becsülte, amely alapján igényesebb készítmények lehettek. A prépost szobáját ezeken kívül [398](#) még egy nagy feszület is ékesítette, amelynek Krisztus-figuráját elefántcsontból faragták. A világítást egy régi csillár szolgáltatta.

Az imént említett nagyméretű polcos pohárszék és az edényszekrény az értékesebb használati tárgyak – mívés porcelán- s ezüstkészletek – tárolására s egyben reprezentatív bemutatására szolgáltak: e tárgyak így használaton kívül is a helyiség díszei voltak s hirdették tulajdonosuk gazdagságát. Az inventárium Lezák prépost asztali ezüstjeit is felsorolja, amelyek az ekkoriban divatos és egyre inkább terjedő luxus élvezeti cikkekhez, a kávéhoz és a teához kapcsolódtak. Az egzotikus és igencsak drága italok fogyasztásához, élvezetük teljesebbé tételéhez nemkülönben drága szervizek szolgáltak: egy nagy, 45 lat súlyú kávéskanna, két kisebb teáskanna, egy cukrosdoboz és 8 db kávéskanál. Volt ezenkívül egy nagy sószóró: a jelzőnek megfelelően 35 latot nyomott; valamint a már fentebb említett, szőlővenyige formájú s ezüzzel bevont billikom [39\(231\)](#) (*von Reben mit Silber beschlagener Bibliene*), melyet 10 Ft-ra becsültek. A készletet gyertyatartók egészítették ki: a 2 kisebb 22 latot nyomott, a nagyobb, ellenzővel ellátott (*mit einer Blenden*) 33 lat súlyú volt. Az ezüzzel összesen 179 latot nyomott és értékét 160 Ft 57 kr-ra becsülték. Az előző prépost három ékszerét sorolja fel a lajstrom. Az arany keresztet 170 Ft-ra értékelték: ékkövekkel rakták ki és hasonló kövekből csiszolt rózsákkal ékesítették (*goldene Kreuz mit Steiner besetz und der gleichen Rosen versehen*); a vélhetőleg hozzá tartozó 17" dukát súlyú aranylánc 51 Ft-ot ért. A nagy préposti gyűrűt számos kék kővel rakták ki, s 20 Ft-ra taksálták (*grosser blauer Pontifical Ring mit mehreren Steinen ausgeziert*). Úgy tűnik, hogy a prépost szeretett vadászni – vagy csupán ügyelt a személyes biztonságára –, mivel hagyatékában 3 egycsővű sörétes karabélyt és két pisztolyt (*3 Schrott Stutzen samt 1 Rohr und 2 Pistollen*) is számba vettek.

A Kamenitzky Ágoston prépost (1774-1786) saját használatában lévő tárgyak hasonló összetételűek voltak, mint elődjéé. A falakra akasztott képek közül azonban csupán egy volt festmény – ez Máriát ábrázolta – a többi rézmetszet. Különösen kedvelhette őket, mivel egyszer 18 azonos kis képet, majd 12 db különböző metszetet számoltak össze ingóságai között, mindannyit bekeretezve. Sajnos azonban témájukat nem ismerjük: ez alól csupán egy, külön lajstromozott kivétel, amely a haldokló Mária Teréziát a főhercegi családdal együtt ábrázolta (*Kupfer Stich mit weisen Rahm der Entwurf der sterbenden Höchst Seeligter Gedächtniß Kaiserin Maria Theresia samt der ganzen Erzherzoglichen Familie*). (3. kép) Ugyancsak a falakra kerülhetett a 2 nagyméretű, aranyozott keretű tükör és a 2 kisebb is, ez utóbbiak keretének csupán a szegélye aranyozott, egyébként sárgára festettek. Az ablakokra festett roletták (*gemahlte Fenster Rolletten*) és zöld posztóból (*von grünen Tafet*) és sárga *Gradel*-ből [40\(232\)](#) készült függönyök kerültek. A préposti helyiségek bútorzatát 1-1 fehér-zöld illetve fehér-lila színűre festett nádazott kanapé (*Von Rohrgeflochtener grün und weiße Kanape; Von Rohr geflochtener Kanape weiß und Lila färbig*), a hozzájuk tartozó 8 illetve 6 hasonló székkal, egy másik sárga plüssel (*Blusch*) behúzott s 6 hasonló [399](#) székkal kiegészített kanapé, és 2-2 azonos játékasztal, 1 alvóláda alkotta, valamint 1 üveglámpa.

Kamenitzky prépost asztali ezüstszerkezete egy étkészlet darabjaiból, azaz 4 tálcából (*Tatzen*), 1 levesestálból (*Suppensallen*), 3 evőkanálból, 6 pár késből, 1 merőkanálból (*Vorleglöffel*) és 4 gyertyatartóval állott, összesen 255 lat súlyban, 207 Ft 48 kr-ra becsülve. Három vörös, kék és violaszínű – bizonyára ékköves – mellkeresztje volt 15, 20, 8 Ft értékben (*rother, blauer, violet BrustKreutz*), amelyekhez egy 16 dukát súlyú, 32 Ft értékű aranylánc tartozott; 6 gyűrűje közül 1-1 zöld és sárga, 2-2 pedig kék és vörös volt – összesen 22 Ft értékben. Az inventárium külön megemlékezik egy pár 15 forintra

becsült sárga parádés lószerszámról (*ord. Pferdgeschier mit einer gelben Schnuer oder Leitseil*) is.

3. kép Mária Terézia halála, a Löschenkohl-féle metszet

Egy másik lista 26 tételben sorolja fel mindazokat a mobiliákat, amelyeket Kamenitzky prépost a saját pénzén vásárolt, mielőtt elfoglalta volna állását, illetve amelyeket ajándékba kapott. E tárgyak is meglehetősen sokfélék. Számos portré található közöttük: herceg Esterházy Miklósé, a prelátus úré (*Tits. Herren Prälaten*), azaz Kamenitzky préposté, az egyébként ismeretlen Nagy Istváné, II. Józsefé – egy kisebb és egy nagyobb változatban –, Mária Teréziáé, XIV. Kelemen pápáé és egy bizonyos – meg nem nevezett – udvari tanácsosé. A szakrális témájú festményeket 2 Mária-kép és a kor kedvelt szentjének, Nepomuki Szent Jánosnak ábrázolása képviseli. A bútorok között 2 ruhásszekrényt (*Kleiderkasten*), 1 flóderezett írószekrényt, zöld [400](#) Gradl-lal [41\(233\)](#) behúzott kanapét valamint 1 kis asztalt találunk. Mindezt 8 reflextükrös fali gyertyatartó (*Spiegel Wandleichter*) – e típusnál a gyertya mögé egy tükröt helyeztek, hogy az megsokszorozza fényét –, 1 közepes méretű, aranyozott fehér keretű tükör, 1 aranyozott szekrénybe helyezett, csak egészkor ütő (*Stand Uhr ohne vierl Stunden*) állóóra, és 2, aranyozott illetve barna szekrényű kandallóóra egészítette ki. A listán szerepelt még egy teljes porcelán mosdókészlet tükörrel és minden tartozékkal ellátva (*ganzen Porcelainemer Servis samt Spiegel Aufsatz mit aller Zugehör*), 2 ezüst merőkanál és 12-12 kanál illetve kés ugyancsak ezüsből; valamint egy aranyláncon függő aranykereszt, amelyet Kamenitzky prépost a hradischi préposttól kapott s egy másik, amelyet a türjei prépost ajándékozott neki és végezetül egy pár főpapi cipő.

Az egyes szerzetesek prépostjaiknál sokkal szerényebb körülmények között éltek, mint arról az 1787. március 1-én összeállított névre szóló részletes listák tanúskodnak. Scheipel Norbert, aki aláírása szerint (*Prof. Csorn.*) tanárként is működött, [42\(234\)](#) Szent-Miklóssy László, Plenár Ferenc és Kiss Nepomuk János szobáit ugyanaz a néhány berendezési tárgy jellemezte. A magánajtatosság számára imaszámoly (*oratorium*) szolgált. A tárolóbútorok között különböző méretű szekrények (*scrinium majus, scrinium parvum, schrinium*) szerepelnek, amelyekből 6-ot számláltak össze; ugyancsak szekrény – alkalmasint ruhásszekrény – lehetett az a nagyméretű *sallada*, amely ruhák elhelyezésére szolgált (*pro deponendis vestibus*) páter Szent-Miklóssy szobájában. Asztalból (*mensa, mensula*), összesen 7 db-ot vettek

lajstromba, azonban a szűkszavú latin terminusok sajnos nem nyújtanak eligazodást azzal kapcsolatban, hogy ezek miféle típusba is tartoztak. Az ülőbútorok esetében már valamelyest differenciáltabb kép bontakozik ki: a *sella* névvel illetett székek egyszerű hát- és kartámla nélküli darabok lehettek; a 14 db közül a páter Kiss szobájában lévő 3 db igencsak használt s ennek megfelelően kopott (*attritus*) volt. Ugyanitt, a külön listázott saját tulajdonú tárgyak között egy nagy pad is szerepel (*sedile majus*), míg páter Scheipel szobájában egy támlásszék (*sella reclinatoria*), páter Plenárnál és páter Szent-Miklóssynál pedig 1-1 kanapé (*Konopeum, Conopeum*) is állt. A berendezést ágy (*lectus*) illetve páter Szent-Miklóssy szobájában írópult (*pulpitus*) tette teljessé. Az utóbbinál valamint páter Plenárnál a bútorokat egy-egy kézmosótál (*lavatorium*) egészítette ki. A falakat számos kép (*imago*) díszítette, azonban a leltár legfeljebb méretükről, nagy illetve kicsi mivoltükről tájékoztat, ábrázolásuk témájáról nem. A 4 szobában összesen 53 db-ot sorol fel az inventárium, amely kifejezetten magas számnak tűnik: egy részük valószínűleg metszet lehetett. Páter Kiss szobáját ezenkívül egy nagy fából faragott krucifixus is ékesítette. Művelt szerzetesekhez illően az atyák számos könyvet (*libri universim*) mondhattak magukénak: páter Szent-Miklóssy 50, páter Plenár 21, páter Kiss pedig 15 db-ot.

401 Schissler Arnold atya leltára németül íródott, ám nem csupán nyelvezetével, hanem a benne foglaltak viszonylagos gazdagságával is elüt a többiekétől. Két ágya volt, szekrényei közül az egyiket írószekrényként, a másikat pedig sarokszekrényként (*Winkl Kasten*) írja le a lista. A 2 asztalt 6 szék és 1 kanapé vette körül. Schissler atya szerelmese lehetett az óráknak, hisz míg e tétel rendtársainál teljesen hiányzott, az ő szobájában 3 különböző típusokhoz tartozó darabot számláltak össze: 1 szekrényórát, 1 függőórát és 1 zsebórát (*Saak Uhr*). Az idő kedélyes mulatásához kávékészlettel is bírt: 6 csészével és a hozzávaló 3 kis kannával (*Kaffen Schalen samt dazu gehöriegen 3 Kandle*) – sajnos anyagukról, hogy porcelánból, fajanszból készültek-e, valamint származási helyükről a lista semmit sem árul el.

A fentebb előadottakból már megismerhettük a prépostok tulajdonát képező drága ezüst és porcelánkészleteket, amelyek a reprezentatív alkalmak fényét emelték. Egy, a kolostorban talált ezüst eszközöket összesítő lista alapján mindezt kiegészíthetjük egy 57° lat súlyú, kis asztaldísszel (*Aufsatz*), 20 db késsel és villával, 11 db evő- és merőkanállal és 4 db félgömb alakú sótartóval (*Salzkassel*), összesen több mint 150 Ft értékben. Mindennapi használatra azonban kevésbé nemes anyagokból készített szervizek szolgáltak, ám ezeknél is jól megfigyelhető az étkezési kultúra fejlődése s ezzel együtt az edénytípusok differenciálódása. Elsőként egy 12 személyes finom angol ón készletet (*ein ganzen Servis von feinen Englischen Zinn auf 12 Persohnen*) – a jelző nem a tárgyak készítési helyére, hanem a felhasznált anyag összetételére-származására utal⁴³⁽²³⁵⁾ – kell említenünk, amely 4 fedeles levesesfazékból (*Suppen-Topf mit Dekele*), 2 nagy és 2 kicsi levesestálból (*Suppen-Schüssel*), 6 kerek és 4 ovális alakú füles tálból (*Schüssel mit Henkele*), 4 lapos kerek tálból és 3 ugyanilyen kisebből, 5 alátétből (*Assetle*) és még kettőből, 8 csekély az előző alá tartozó tányérből (*geringere Thäller unten die Assetle gehörig*), 48 mélytányérből (*stärkere Thäller*), 4 pohárból (*Becher*), 3 kézmosótálból (*Lavor*), 5 pár késből, 7 evőkanálból, 2 tálalókanálból (*Vorleg Löffele*) és 1 kútszerű fali szenteltvíztartóból (*Weichbrunkessel*) állt, összesen 54 Ft 59 kr értékben. Mind-ezt kiegészítette 4 réz tálalókanál (*Anrichtlöffel*), 1 db 3 pintes rézpalack, 1 sárgaréz kézmosótál, 4 fém gyertyatartó s 1 hasonló, amely nagyon használt volt, valamint 2 piramis formájú, 2 ezüstözött sárgaréz, egy másik öntött sárgaréz és 2 újabb sárgaréz gyertyatartó, 1 *Lichtbuge* sárga bádógból (*von Gelbenblech*), 6 pedig vasból.

Az ón asztali szerviz mellett fajanszból gyártott készletekkel is bírt a prépostság. Legalábbis ezt látszanak alátámasztani az inventárium azon tételei, amelyek „fehér” jelzővel illetett tárgyakat sorolnak fel: a fehér alkalmasint a fajanszárúk fehér ónmázára utal. E készletek darabjai a következők voltak: 24 közönséges

tányér (*Theller*), 2 levesestányér (*Suppen Theller*), 4 édesség számára való tál (*Schüssele zum Confect*), 5 ugyanehhez való kosár (*Körble*), 2 mustáropohár (*Krügge zum Senef*), 2 szószos tál (*Schüsseln zur Svoss*), 2 nagy fedeles levesestál (*Suppen Topf mit Dekeln*). A holicai császári-királyi manufaktúra egyszerű, mindennapi használatra szánt termékei lehettek: áruk 1-3 kr között mozgott. Egy holicai éjjeliedényt a vendégszárny leltárában, egy fagyaltos edényt pedig a pék szobájában külön is feljegyeztek. A fajansztárgyakat 402 bécsi porcelánból készült – összesen 1 Ft-ra becsült – 5 pár kávéscsésze (*Coffe Schalben von Wiener Porcailani*) és 3 vermutos pohár (*Wermuth Krügele*) egészítette ki. A „régii épület” éléskamrájában (*Speiß*) még ezeknél egyszerűbb s közönségesebb, ti. fából készült edényeket, 28 evőkanalat és 11 tányért is felleltároztak. Ezeket alkalmasint a személyzet használatára rendelték. Számos darabból álló, a leírásból sejtetően igényesen kivitelezett üvegekészlete is volt a prépostságnak. 44(236) A lajstrom 3 fedeles metszett pohárról (*geschlieffene Deckl Gläser*); 5 virágmintás (*geblümelte*) pohárról; 5 metszett, egymásba járó pohárról (*Stiegel Gläser*); 9 virágmintás pohárról; 6 nagy sima (*glatte*) pohárról; 10 metszett, különféle nagyságú ivópohárról (*Trüngle*); 8 sima közönséges ivópohárról; 5 azonos metszett kis palackról (*Karafindle*) és még két párról; 7 sima s 4 különböző metszett rozsolishoz 45(237) való pohárról (*Rosol` Gläseln*); 2 metszett s 3 közönséges, olaj s ecet számára való palackról; 4 fehér (alkalmasint ún. opál-46(238)) üvegből készült vermutos pohárról (*Weisse Gläseren Wermuth Kriegle*) valamint 5 zöld vizesbutéliáról (*Bouteline*) tesz említést.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / SZÉKELY ZOLTÁN: EGY KÉSŐBAROKK KOLOSTOR ÉLETE A TÁRGYAK TÜKRÉBEN: A CSORNAI PREMONTREI PRÉPOSTSÁG 1786-BAN* / Konyhai eszközök és élelmiszerek

Konyhai eszközök és élelmiszerek

A konyhai eszközök egy részét a fentiekkel együtt listázták, más részét a „régii épületben” található konyhában illetve a régi konyhában és a hozzájuk kapcsolódó helyiségekben vették fel. 47(239) A lelkiismeretesen összeállított lajstromok segítségével rekonstruálhatóvá válik, miféle felszerelése is volt egy korabeli konyhának. A réGINEK nevezett konyha már használaton kívül állt, alig néhány tárgy kallódott csak benne, nem úgy a másikban. Ennek berendezését 2 régi szekrény s 1 régi pad alkotta, valamint 4 nagy konyhai asztal (*Kuchel Tisch*), amelyeken az alapanyagok előkészítése folyt. A tűzhelyet nem vették fel a leltár pontjai közé, hisz állandó, beépített része volt a konyhának. Az inventáriumba felvett tartozékai alapján azonban kiderül, hogy ún. szabad tűzhely volt, amelynek nyílt lángja fölött állították fel a tűzakra (*Feuer Bock, Feuer Hund*) a húsfélék sütésére szolgáló nyársat (*Brat-Spieß*). Ez utóbbi forgatására – kímélendő a szakácsokat – súlyokkal ellátott elmés szerkezet szolgált (*Brater mit eisenen Gewicht*). A tűz rendben tartásához tűzfogó (*Feuer Zange*) s piszkavas (*Schierhagen*) szolgált. A nyárs mellett rostélyt (*Röst*) is használtak a húsfélék sütéséhez, valamint lábast (*Brat-Pfanne*) a főzéshez, mindkettőből 3-3 db-ot vettek számba. Az utóbbiak anyagáról hallgat a lista, egy másik tételnél azonban kiderül, hogy sárgarézből is készítették (*messingener Pfandel*). Ennek a hosszúnyelű, alacsonytestű edénytípusnak voltak más változatai is, mint a bádognál (*von Blech*) készült, kalács sütésére szolgáló *Dolken-Pfanne*, a francia lábas (*französische Pfanne*) illetve a parázs szállítására való lábas (*Gluth Pfanne*), amelyből 2 nagyméretű darabot számláltak össze. 403 Három, egyébként különböző méretű, lábasknak – az elnevezés eredetére utalva – lába is volt (*Pfannen mit Füßsen*), hogy ne érje testüket közvetlenül a tűz. A többi edénytípusnál ezt különálló háromlábú állványok (*Dre fuß*) segítségével lehetett elérni, amelyekből 4-et vettek lajstromba, 2 nagyot s 2 kicsit. A főzéshez 6 különféle méretű rézből és sárgarézből való üstöt (*Kessel*), 11 nagy réz nyeleslábast (*Kastrol mit Stihl*) – amelyből kettőhöz fedél is tartozott – valamint melegítőlábast

(*Wärmfanne*) használtak. A főzés idejére az edényeket 6 különböző méretű vasfedővel (*Dekele*) és 7 különböző méretű, részben fogantyúval (*mit Stihl*) ellátott rézfedővel lehetett lezárni. A sütéshez 1 vas és 5 nagy illetve óriási réz tepsi állt rendelkezésre (*Blech*), valamint réz kalácssütő forma (*Kuchl Wandl*). Ugyancsak sütemények illetve pástétomok készítésére, formára alakítására szolgált egy bádogmodell (*dorthen Model*) és az a 2 rézforma, amely teknősbéka illetve sárgadinnye alakú volt (*kupferner Dorthen Modell auf Melonen Art – kupferer Schildkrotten*). Az elkészült étkeket vas merő- és habkanalakkal (*Schöpf-Löffele, Faum Löffele*) – 2 illetve 3 db volt belőlük – valamint 2 kézilapáttal (*Handschaufel*) szedték ki a tálalóedényekre. Ez utóbbiak közül a konyhában csupán egy régi bádogtálat (*Schüssel*) említettek.

A sütéshez-főzéshez való alapanyagok előkészítését vas mozsártörővel ellátott – egy nagy illetve egy kicsi – sárgaréz mozsár (*Mörser von Messing mit eisernen Stössel*), a konyha előtt a folyosón és az éléskamrában felállított húsdaraboláshoz való tőkék (*Stock zum Fleischhacken*), s egy másik aprító alkalmatossággal ellátott töke (*Stock-Schaber*), valamint szűrő (*Durchschlag*) és reszelő (*Reibeisen*) szolgált. Ugyancsak reszelő alkalmatosság lehetett az *Abreib-Schafeln*, amelynél a reszelék a sajtárban gyűlt össze. A tömbökben vásárolt só darálóval (*Salzmühl*) vagy vas mozsártörővel (*Salz Stössel*) örölték vagy törték a felhasználáshoz szükséges finomságúra s külön – 11 súllyal ellátott – mérleggel (*Salz Waag*) mérték ki a megfelelő adagokat – mindezek a daráló kivételével a régi konyha melletti szobában voltak, miként a számunkra ismeretlen *Salz Grand* is. Alkalmasint a fűszerek tárolására szolgált a konyhai listában említett 4 bádogdoboz (*Dösele*). A főzéshez elengedhetetlen vizet merítő edényekben (*Wasser-Schaf*) – 1 nagyban s 1 kicsiben – hozták illetve tárolták. A locsoláshoz 2 bádog öntöző (*Spritze*) állt rendelkezésre.

Az imént már említett éléskamrában raktározták a szükséges élelmiszerféleségeket, méghozzá különböző alkalmatosságokban, úgy, mint hosszú ládában (*lange Speißtruchen*), fa abroncsokkal megerősített puttonyokban (*Boding*), deszkából összerótt fedeles rekeszben (*Verschlag, Verschlag Dekel*), faabroncsos hordókban (*Fassele*) és hasonlóan megerősített dobozokban (*Dösen*). A lista néha tartalmukról is tudósít: a hordóban káposztát, a dobozokban zsírt tartottak. Ugyanitt 2 mérleg (*Waag*) szolgált a hozzávalók pontos kiporciózását, az egyikhez 2 réz serpenyő tartozott és 6 vassúly, a másikhoz csupán egy. A régi konyhában és a mellette lévő szobában újabb hordók – közülük az egyik ecetes –, rekesz, láda s ovális puttony mellett nyers vagy füstölt húshoz való kampó (*Haken*), káposztagyalu (*Kraut Hobel*), háromláb, kályhavilla álltak. A premontrei atyák nem hagyták veszendőbe menni földjeik fölös gyümölcstermését, legalábbis a réz pálinkafőzőüst (*kupferer Kessel zum Geisbrennen mit untere und obere Theil*) erre enged következtetni. A régi konyha mellett nyílt a tejeskamra, amelyben egy régi állványzatot találtak a lajstromozók, amelyen 5 nagy, 40415 közepes és 45 kis sajtár (*Schaffele, Schaafele*) állott: ezekbe gyűjtötték a frissen fejt tejet. A vajjá való feldolgozásra utal a köpülő (*Rührkübel*) említése. A liszteskamrában (*Mehlkammer*) 2 nagy liszteszekrényben és 2 ládában tárolták az örleményt, vekni gyanánt 5 szalma- és 2 fonott kosár szolgált; mindezeket sajtár, olajshordó, mérték (*Massel*) és egy faabroncsokkal megerősített pint (*Pientel mit hölzernen Raifen*) egészítette ki, valamint 2 asztal, 1 pad, 2 bádog falikar és – némileg meglepő módon – egy nagy, diófaintarziás szekrény. A konyha mellett volt a pék szobája (*Bakerey Zimmer*), amely egyszerre volt lakószoba és pékműhely. A kétszárnyú nagy szekrény, a flóderozott szekrény, az ágy, a 2 asztal és a közönséges kanapé valamint egy kép és a 3 bádog falikar mellett a leltár felsorolja a mesterséghez szükséges eszközöket is: 1 szitát (*Sieb*), 2 tésztagyúró deszkát (*Nudl-Bretten*) a hozzávaló sodrófával (*Nudlwalker*) és 1 holicsi fajansz hűtőedényt (? – *hollizzen Eisen*).

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / SZÉKELY ZOLTÁN: EGY KÉSŐBAROKK KOLOSTOR ÉLETE A TÁRGYAK TÜKRÉBEN: A CSORNAI PREMONTREI PRÉPOSTSÁG

1786-BAN* / Járművek

Járművek

Amennyiben a szerzeteseknek utazniuk kellett, azt a prépostság saját kocsijain teheték. A kocsiszínben 4 különböző típusból együttesen 5 jármű állott. A legértékesebb s minden bizonnyal leginkább reprezentatív darab a prépost és prelátus használatára rendelt, 17 Ft értékű utazókocsi (*Reiß Wagen*) volt. A többi kiszolgált darab lehetett, legalábbis erre utalnak a régi és nagyon régi jelzők. A két *Parutschen*-t (négykerekű nyitott díszhintő⁴⁸⁽²⁴⁰⁾) 15-15 Ft-ra értékelték, a félig fedett (*halbgedeckter*) kocsit 8 Ft-ra, míg a gyékényfonatos oldalú (*mit Flechten*) *Kalesselt* – kétkerekű, nyitott, könnyű kocsit⁴⁹⁽²⁴¹⁾ – 7 Ft-ra.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / SZÉKELY ZOLTÁN: EGY KÉSŐBAROKK KOLOSTOR ÉLETE A TÁRGYAK TÜKRÉBEN: A CSORNAI PREMONTREI PRÉPOSTSÁG 1786-BAN* / A prépostság soproni házának berendezése

A prépostság soproni házának berendezése

A prépostság valamikor 1766 előtt házat vásárolt Sopron városában, amely a Bécsi külvárosban található Fövényverem (*Sandgrube*) 25. szám alatti ingatlannal azonosítható.⁵⁰⁽²⁴²⁾ A felozlatáskor az ebben talált ingóságokat is összeírták. A szobákban – melyeknek pontos száma sajnos nem derült ki – 1 régi keményfa ágy állt és számos különböző asztal: 4 kemény- és 2 puhafából való játékasztal, amelyeket egy nagy és két sárgára festett asztal egészített ki. Az ülőbútorokat egy ezüstszínűre festett és egy sárga huzatú kanapé (*Kanape mit gelben Zeug überzogen*), valamint az utóbbihoz tartozó, hasonlóképp kárpitozott 4 szék alkotta. A puhafa pohárszék (*Schänk Kasten*) szintén sárgára festett. Az ablakokra függöny és sötétítő (*Fürhang zum Fenster samt Fenstertuch*), a falakra pedig 4 fekete keretű rézmetszet került. Az ebédlőben állhatott a tálalóasztal (*Tisch zum Speisen anrichten*), amelyhez 6 vörös lenvászonhuzattal kárpitozott szék tartozott. Az asztal megterítésére egy fehér mázas fedeles tál (*weisse Schalen mit Dekel*), 7 közönséges fehér fajansz tányér, 6 pohár, 3 levestál és egy fehér cserépből való labor (*Lavor von weissen Geschier*) szolgált. A Kamenitzky prépost ⁴⁰⁵tulajdonát képező, külön lajstromozott ingóságok alkalmasint a préposti lakosztály berendezését alkották. A kényelmesen berendezett szobát alkóv bővítette, amelyben egy vas lábakon nyugvó, keményfából való ágy állt (*Bettstadt von harten Holz mit eisernen Stangl*); nappal zöld tafotából készült függöny (*grün tefetener Fürhang be` der Alcova*) választott el a szoba többi részétől. A hasonló, de kisebb függöny bizonyára az ablakon függött. A bútorzatot 1 kanapé és 1 szék alkotta, amelyek a függönyökkel harmonizálva zöld lenvászon huzatot kaptak (*Kanape mit grüner Leinwath überzogen*), valamint 1 szétszedhető (?) asztal (*zum zerlegen gemachter Tisch*), 1 éjjeliszekrény, 1 flóderozott keményfából való pohárszék (*Schenk Kasten von harten Holz geflasert*) és 1 hasonló nagy írószekrény. Mindezt egy mosdólavor (*Waschkessel*), 1 üveg sószóró, 1 sárgaréz gyertyatartó és 1 koppantó egészítette ki. A soproni házban is találtak a lajstromkészítők egy parádés lószerszámot, amelynek vörös selyem anyagát aranyozott veretek és aranyszálas zsinórozás ékesítette (*ein paar Pferdgeschier mit vergoldten Beschlacht samt einer Rothseidenen mit Gold vermischten Schnur*).

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / SZÉKELY ZOLTÁN: EGY KÉSŐBAROKK KOLOSTOR ÉLETE A TÁRGYAK TÜKRÉBEN: A CSORNAI PREMONTREI PRÉPOSTSÁG 1786-BAN* / Az áttekintés összegzése

Az áttekintés összegzése

Az inventárium különböző listáinak szétszórt adatai után talán érdemes röviden összefoglalni néhány olyan témakört, amelyek további tanulságokkal szolgálhatnak. Az egyik ilyen lehetőséget a leltárban említett számos portré jelenti, amelyek közül néhányat megkísérelhetünk jelenleg is meglévő művekkel kapcsolatba hozni.

A Kamenitzky prépost ingóságai között lajstromozott, őt magát ábrázoló kép alkalmasint azonos azzal a mellkép kivágatú portréval, amelyet még ma is csornai kolostorukban őriznek a premontreiek s a múzeum állandó kiállításán látható. (4. kép)

Az inventárium három, Esterházyakat ábrázoló képről is megemlékezik, amelyek közül az egyik herceg Esterházy Pál Antalt, két másik pedig herceg Esterházy „Fényes” Miklóst ábrázolja. Ez utóbbiak kapcsán vetette fel D. Buzási Enikő, hogy valamelyikük esetleg összefüggésbe hozható a hercegnek a győri Xántus János Múzeumban őrzött portréjával.[51\(243\)](#) (5. kép) A kérdéses kép egy másik, Pál Antal herceget bemutató portréval egyetemben a győri vármegyeházáról került a múzeumba: mindkettő nagyméretű, egészalakos, reprezentatív képmás.[52\(244\)](#) A csornai lajstromban említett képek alacsony becsértéke – 1 Ft illetve 1 Ft 15 kr – azonban megkérdőjelezi azonosíthatóságukat a győri portrékkal, amelyek nagy méreteik miatt egyébként sem lehettek alkalmasak a préposti lakosztályokban való elhelyezésre. Mindazonáltal a csornai premontreiektől való származtatás továbbra is fenntartható,[53\(245\)](#) azzal a módosítással, hogy a képek eredetileg a prépostság dísztermében álltak, ahol az inventárium valóban említ is – igaz, nevesítetlen – egészalakos portrékat. A képmások méretbeli eltérései, illetve az, hogy nem egyidőből, azonos mesterkéztől származnak, valószínűvé teszi, hogy ajándékként kerültek a prépostság tulajdonába. A megrendelők maguk az ábrázoltak, a prépostság [406](#)aktuális kegyurai lehettek, akik azután a kolostornak juttatták az elkészült műveket. A portrék ekként elsősorban a herceg Esterházy család mecénási tevékenységét jellemzik, mintsem a premontreieket.[54\(246\)](#)

Amennyiben elfogadjuk, hogy az egykori győri vármegyeháza némely 18. századi arcképe Csornáról származik, akkor mód nyílik egy további portré azonosítására is. Mária Terézia jelenleg a Xántus János Múzeumban őrzött egészalakos képmása eredetileg minden bizonnyal szintén a prépostság dísztermének fényét emelte.[55\(247\)](#) (6. kép) Az özvegy királyné ülőportréja bécsi mester munkája s bizonyára szintén ajándékként kapták a premontreiek.

A metszetek közül csupán egyetlen azonosítható, jelesül az, amelyet Kamenitzky prépost ingóságai között vettek leltárba s amelynek témáját a lajstromkészítők pontosan megjelölték. A haldokló Mária Teréziát családja körében ábrázoló rézmetszet Hieronymus Löschenkohl alkotása, amely 1780-ban jelent meg, és a királynőt József, Mária Erzsébet, Miksa, Albert, Mária Anna és Mária Krisztina főhercegek körében jeleníti meg.[56\(248\)](#) (3. kép)

Ugyancsak érdemes összesíteni a bútorokra vonatkozó számos, bár szerfelett lakonikus adatot. A 18. század a megelőző időszakhoz képest a bútortípusok korábban nem látott gazdagodását és használatuk szerinti differenciálódását hozta magával. E folyamat eredményei a csornai premontreiek leltáraiban, a bútorokra vonatkozó szűkszavú tételek s leírások ellenére is jól érzékelhetők.[57\(249\)](#) Rendeltetésük, felépítésük és díszítésük alapján számos típus különíthető el. A legnagyobb csoportot a tárolóbútorok alkották. Ruhásszekrény alatt (3 db) minden bizonnyal a korban elterjedt kétajtós típust kell értenünk. Az írószekrény (5 db) tipikus darabja a korabeli bútorzatnak: általában alsó részében fiókos, lehajtható

írólappal, felső része ajtós vagy fiókos. Az ebédlő- illetve tálalószekrénynek számos változatát rögzíthetjük a leltárban: a polcos pohárszéket (4 db) vagy almáriumot (1 db), amely megoldását tekintve a legegyszerűbb, illetve a kétrészes szekrényt (6 db). Az inventáriumban említett darabok többsége alul-felül ajtós megoldású volt, melyek közül a felsők üvegezettek is lehetnek; 407a többi esetben feltételezhető, hogy az alsó rész fiókos volt. Az üveges szekrény (1 db) megnevezés bizonyára üvegezett ajtajú polcos darabot takar, amely könyvek tárolására, vagy vitrinként alkalmazva dísz tárgyak bemutatására szolgált.[58\(250\)](#)

4. kép Herceg Esterházy „Fényes” Miklós portréja (Xántus János Múzeum)

A leltár ezeken kívül számos fiókos szekrényt (10 db), azaz komódot és végül éjjeliszekrényt (6 db) említ. Ez utóbbi négy lábon álló, alacsony fiókos vagy ajtós szekrényke volt. Szintén tárolóbútor az alul ajtós, felül üvegezett sarokszekrény (2 db), amely praktikus módon az egyébként kihasználatlan szögleteket töltötte ki. Ezeken kívül még számos szekrényt említ a leltár, amelyek azonban egyéb adat híján nem jellemezhetők. A szekrények közül a legigényesebbek – a sekrestyében találhatóakat nem számítva mindösszesen 5 db – diófa intarziás díszítést kaptak. Többségük azonban puhafából készült, s ennek megfelelően festett – sárgára, feketére – vagy flóderozott volt. A tároló- valamint az ülő- és alvó alkalmatlanságok közötti átmeneti 408típus az alvóláda (4 db), amely egyaránt használható volt lenyitható fedele révén tárolásra s nagyobb mérete okán ülő- s fekhelyként is. Az új épület szobáiban lévő két, bizonyára igényesebb darab keményfából készült, a gazdasszony szobájában leltározott, minden bizonnyal egyszerűbb megoldású azonban már csak puhafából.

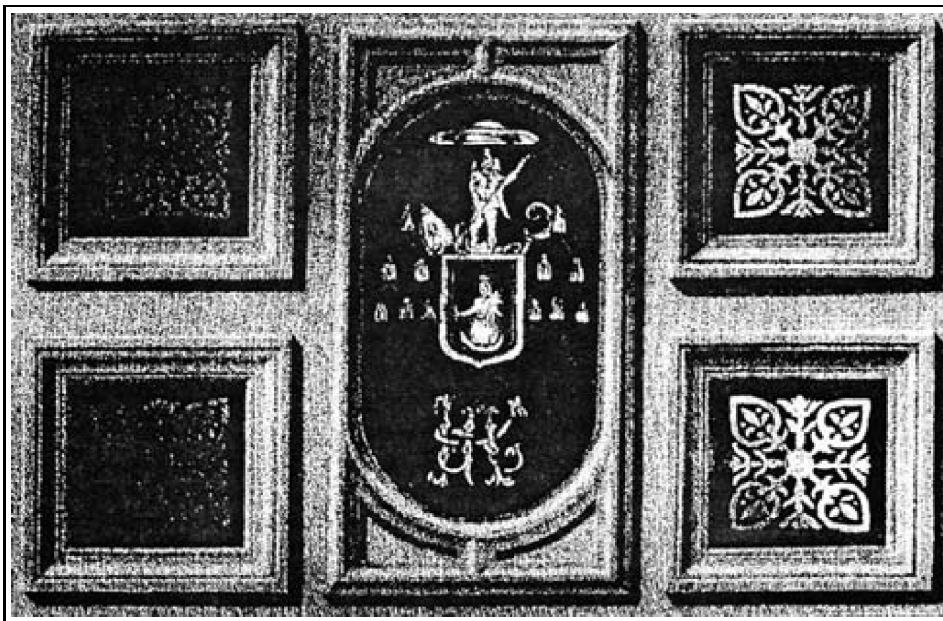

5. kép Mária Terézia portréja (Xántus János Múzeum)

Az asztalok is változatos képet mutatnak, mind rendeltetésük, mind formájuk alapján. Találunk közöttük társasjátékokhoz való darabokat, íróasztalt, tálalóasztalokat és a falnak támaszkodó konzolasztalokat. A fennmaradt példák tanúsága szerint a játékasztalok lapját a játék kívánalmainak megfelelően alakították ki sakktableszerűen vagy a kártyalapok intarziás képével díszítve, esetleg kis mélyedésekkel a kockák számára. A szabadidő szórakoztató s elegáns eltöltését szolgáló különböző társasjátékok a rokokó főúri szalonokban váltak divatossá s onnan terjedtek el szélesebb körben: hogy a csornai premonstreiek között is kedveltek voltak, azt a játékasztalok viszonylag magas száma (15 db) is jelzi. Az íróasztalról (2 db) megnevezésén kívül a leltár semmit sem árul el, így nem tudjuk, hogy sima lapos és fiókos kialakítású volt-e, avagy felépítményes, amelyet ferde lappal, esetleg rolóval lehetett [409](#)zární. A fennmaradó darabok besorolása egyéb adat híján lehetetlen, de valószínűleg egyszerű négy lábú típusok voltak. Az asztalok döntően puhafából készültek s ezért gyakran festették őket – ezüstszínűre, zöldre, feketére –, de az inventárium említ dió- és cseresznyeintarziás darabokat is, összesen négyet, amelyből 3 játékasztal volt. Ugyancsak a reprezentativitást emelte a kő- és márvány asztallap alkalmazása (összesen 4 db), amely a rokokó főúri bútorokon volt közkedvelt. Hasonló eredetű a falnak támaszkodó konzolasztal is (3 db), amelyek között félkörös lappal ellátott is akadt. A 3 alkalommal említett tükrös asztalt a korban közkedvelt toalett- vagy öltözőasztalokkal azonosíthatjuk (bár a rokokó bútorművesség ismerte a tükörlapú szalonasztalt is). E típus fiókos íróasztal formájú, ám az asztallap középrésze felnyitható s ennek belső oldalán található a tükrő.[59\(251\)](#) Az asztalok döntően négyszögletes lappal készültek, az ettől eltérő kerek (1 db) és ovális (2 db) forma csupán ritkán fordult elő. Méretükről az inventárium adatsora nem tájékoztat, de általában kisebb testűek lehettek, hisz némelyik szobában 3-4 darab is előfordult: ez a funkció szerinti differenciálódás következménye.[60\(252\)](#) Nagyméretű darab lehetett a tálalóasztal (3 db); praktikusabb változata a soproni ház leltárában említett szétszedhető asztal (1 db).

Az ágyakból két fő típust használtak a prépostságban, a reprezentatív, főúri darabnak tekinthető mennyezetes formát (2 db), illetve a baldachin nélkülit (25 db). Ez utóbbi puhafából készült s lehetett sárgára festett is; egy esetben vaslábak tartotta típusról is hallunk. Az alvóládákat már említettük; ezek mellett a földszinti IV. szobában puhafából készített fiókos ágyláda szerepelt: ez a fiók kihúzásával vált alvásra is alkalmassá.⁶¹⁽²⁵³⁾ Az ülőbútorokat székek, kanapék, szófák és ritkábban, inkább csak az alárendelt helyiségekben padok alkották. A székek egy része nádazott (28 db) illetve kárpitozott (24 db) volt, a bőrhuzatúakat – színük leggyakrabban sárga – külön számolták (37 db). Nagyon részben szögletes megoldásúak lehettek, az ettől eltérő rokokó eredetű kerek formával – amely leginkább a háttámla alakítására vonatkozhatott – csupán egyetlen alkalommal találkozunk s akkor is a vendégszobák egyikében (4 db). Az egyetlen-egyszer előkerülő alvószék elnevezése talán a *chaise-longue*-ot takarja: selyemhuzattal kárpitozták.⁶²⁽²⁵⁴⁾ A rokokó bútorművészet által elterjesztett többülékes ülőbútorok közül a leltár a szófát és a kanapét említi. Az előbbi kárpitozás nélküli volt, de kiemelhető párnák tartoztak hozzá, melyek kényelmesebbé tették (2 db). A kanapé kárpitozott (5 db), a többi esetben bőr huzatú (1 db) vagy nádazott (8 db). Ez utóbbiak a differenciáló jelző nélküli darabokkal (7 db) együtt tulajdonképp kanapépadnak tekinthetők. Hogy melyik típusnak volt háttámlája, az nem derül ki a leírásokból.⁶³⁽²⁵⁵⁾ A 18. században jelentek meg az egységes alakítású, színezésű, esetleg kárpitozású, több darabos garnitúrák: a prépostságban a legnagyobbak 6 székből és 1 szófából állottak, de voltak kanapéhoz tartozó kisebb összeállítások is. A puhafából ⁴¹⁰készült ülőbútorokat szintén gyakorta festették: a lista sárga, zöld, fehér, fehér-zöld és fehér-lila színezésű darabokat említi. Kiegészítő bútorok gyanánt a tükröt, az imázsamolyt – fiókos példánya is volt – és az ellenzót említhetjük.

Dolgozatunk zárszavaként nem maradt más hátra, mint hogy újólág kiemeljük a II. József-féle felosztási jegyzőkönyvek fontosságát. Száraz adatsoraik értékes információk sorát rejtik, amelyek számos területen, így a művészet- és művelődéstörténetben, a kultusztörténetben, valamint az életmód és lakáskultúra kutatása során nagy haszonnal kamatoztathatók.

Csornai Premontrei Rendház könyvtártermének kassettás mennyezete a préposti címerrel.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása (második rész)

411 Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása (második rész)

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása (második rész) / IV. Társadalmi – gazdasági funkciók

IV. Társadalmi – gazdasági funkciók

A történelmi városrészben a nem-lakó funkciók eloszlását figyelembe véve ma négy fő övezetet lehet elkülöníteni. A belváros az igazgatási központ, a várost látogató turisták fő tartózkodási helye, amely természetesen üzletekkel és vendéglátóhelyekkel is ellátott. A Várkerület a fő kereskedelmi központ, itt van a legtöbb üzlet, iroda, pénzügyintézet, innen azonban a közintézmények szinte teljesen hiányoznak. Ehhez kapcsolódik a Füredi sétány és az Árpád utca környéke is. A külvárosok többnyire alacsony szintű kereskedelemmel, főleg napi, alapvető fogyasztási cikket árusító üzletekkel bírnak, de mindegyik külváros rendelkezik egyéni sajátosságokkal, melyeket a város közlekedése is erősen befolyásol. A negyedik kategória a lakótelepeké, ahol szinte kizárólag a lakófunkció dominál.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása (második rész) / IV. Társadalmi – gazdasági funkciók / 1. Közintézmények

1. Közintézmények

A közintézményi funkciók a kiskereskedelemmel ellentétben többnyire egész épületet töltenek be. Ezek a városok modernkori funkcionális fejlődésében gyakran koncentrálnak egy területre. Kisebb városok, mint például Sopron esetében ez ritkábban történt (1. térkép) Az üzleti negyedek kialakulásában általában a piacnak van meghatározó szerepe, míg a közfunkciók elhelyezésében a városvezetés szempontjai dominálnak.

A 20. században az új igényeknek megfelelően a közintézmények skálája bővült ugyan, de az ekkor már meglévő belvárosi épületekbe is helyeztek el hivatalokat.¹⁽²⁵⁶⁾ A műemléki kutatásokat követően a Fő téren és a belváros egyéb pontjain több egykori lakóépületben különféle múzeumokat rendeztek be (1. térkép).

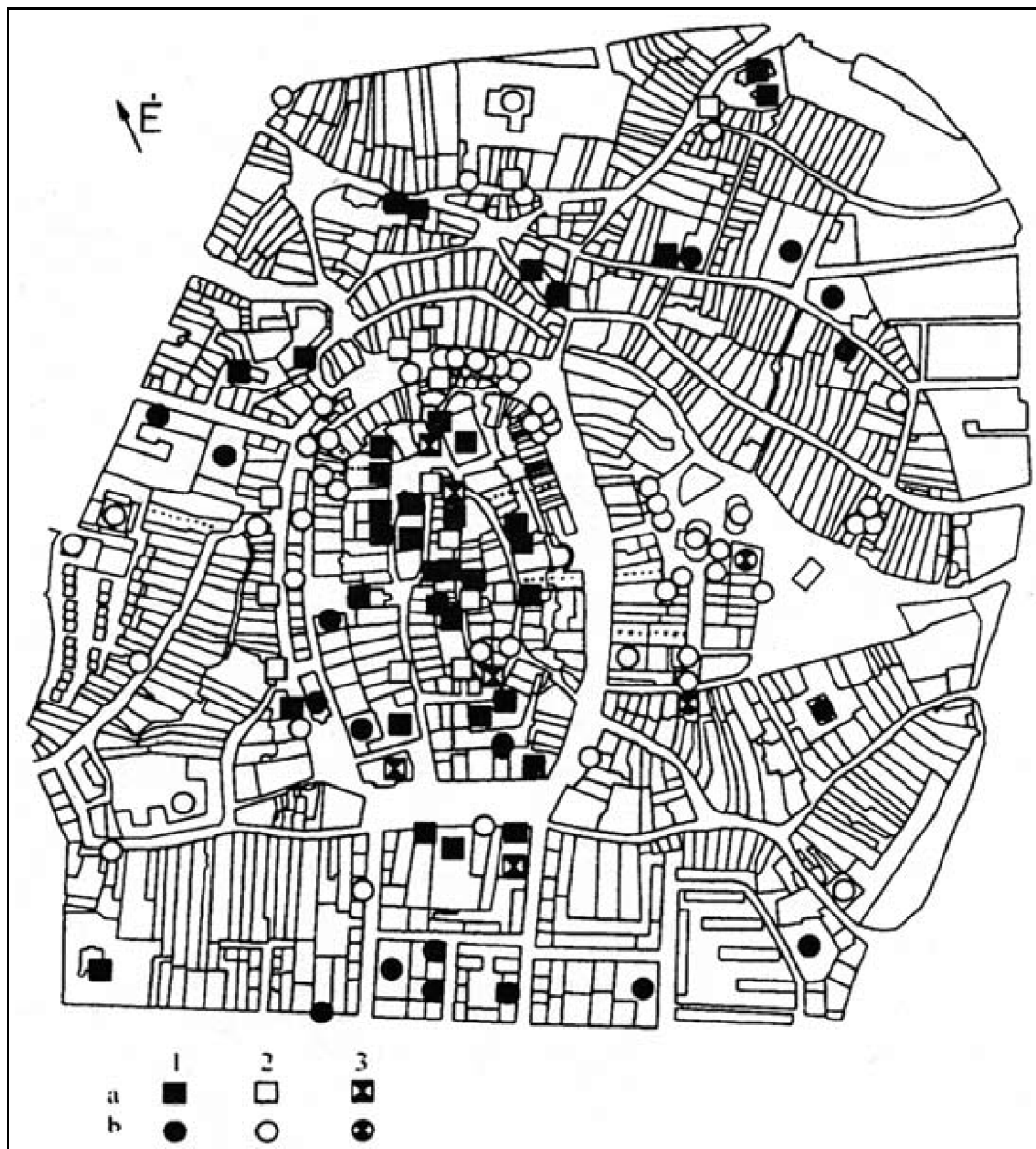
A középület-állomány napjainkig viszonylagos állandóságot mutat. Azok az épületek, amelyek a 19. században közfunkcióval bírtak, rendszerint ma is így működnek.²⁽²⁵⁷⁾ Csupán rendeltetésük változhatott meg, s ugyanígy cserélődnek ma is a közfunkciók³⁽²⁵⁸⁾.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása (második rész) / IV. Társadalmi – gazdasági funkciók / 2. Anyagi szolgáltatások

2. Anyagi szolgáltatások

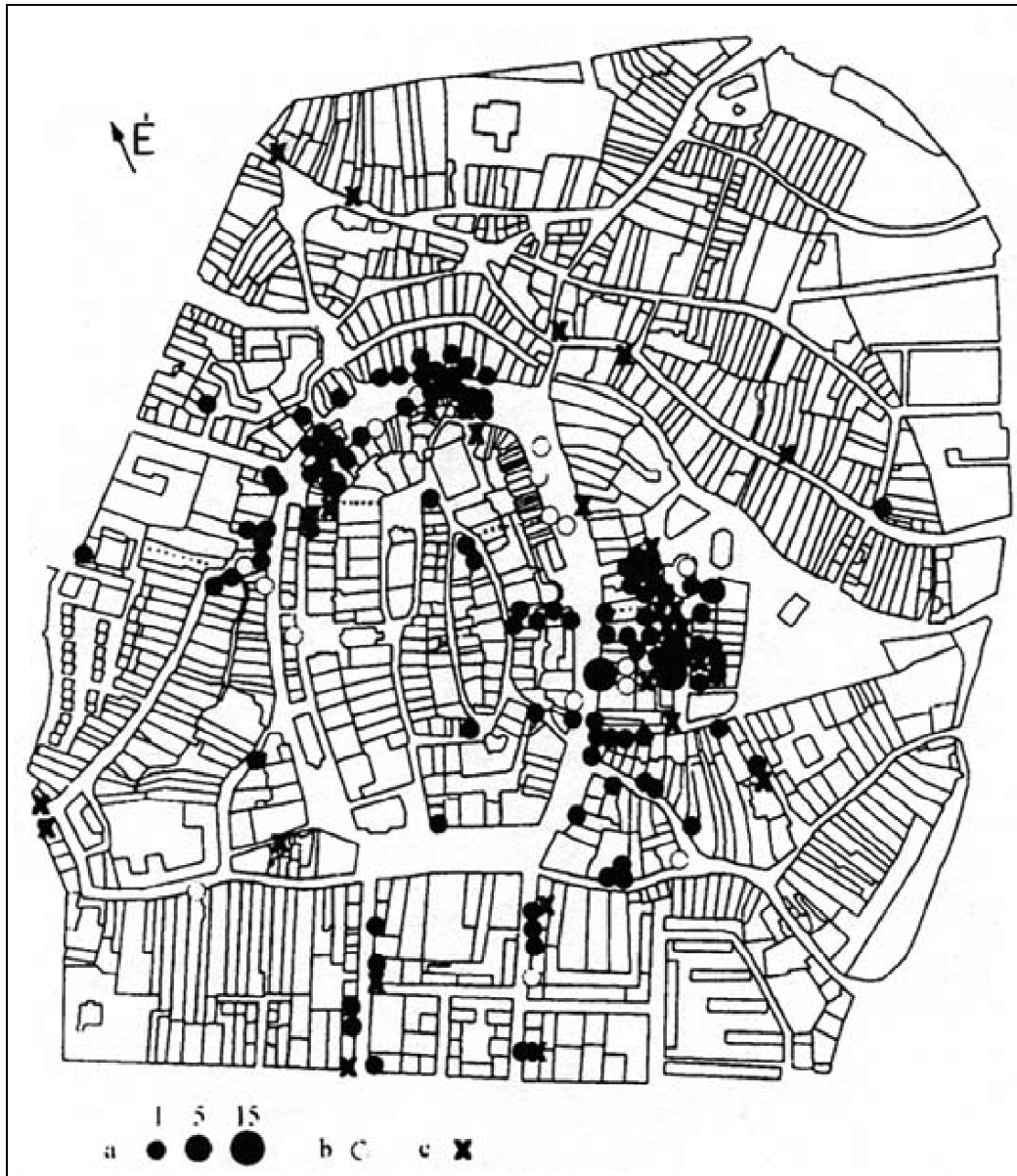
2.1. A kiskereskedelem

Az 1990-es években a kereskedelem átalakult a városban, bolthálózat sűrűségét, vagy a kínálat sokféleségét tekintve közelíteni kezdett a második világháború előtti állapothoz. Emellett új, külső területek értékelték fel a városban, s ezzel párhuzamosan a kereskedelem bizonyos új formái jelentek meg (pl. bevásárlóközpontok, szakáruházak), [412](#) melyek erős konkurenciát támasztottak a hagyományos kereskedelmi módoknak.

1. térkép. Lakófunkció nélküli épületek, 2000. július. Saját felmérés – a: műemlék; b: nem-műemlék; 1. köztisztviselői 2: üzleti 3: vegyes funkció.

A napi fogyasztási cikkek (élelmiszer, gyógyszer, dohány, ital, illatszer, gyógynövény, újság) kereskedelmének megoszlását tekintve jól elkülönül a Várkerület és a belváros, ahol a legalacsonyabb ezen üzletek aránya (16 és 12%). A Várkerületen sokkal több a tartós fogyasztási cikket árusító üzlet. A tartós fogyasztási cikkekben belül két csoportot lehet megkülönböztetni. Egyrészt azokat, amelyek fontosak a bevásárlóturizmus számára is, mint például a ruházati-, textiláru-, cipő- és 413bőráruboltok, valamint a kultúrcikkeket kínáló üzletek, galériák. Utóbbiak nem csak a bevásárolni jövőkre alapoznak kínálatukkal, hanem a turistákra is (2. térkép).

2. térkép. Ruházati-, textiláru-, cipő- és bőráru-boltok, üres üzlethelyiségek, 2000. július. Saját felmérés – a: ruházati és textiláru-boltok; b: cipő- és bőráru-boltok c: üres üzlethelyiségek.

Másrészt itt találhatóak azok az üzletek is, melyek a helyi lakosságot szolgálják, mint például a papír- és

nyomatványáru, könyvek, iparcikkek, mezőgazdasági cikkek, híradástechnika, számítástechnika stb. A napi fogyasztási cikkek üzletei részben kiszorultak e területről, illetve számuk nem nőtt tovább. Ezt a tendenciát az 1990-es évek elején felerősödött osztrák bevásárlóturizmus indította el. A Várkerület (és a hozzá kapcsolódó Füredi sétány) üzleteit ma tehát jórészt az osztrák [414](#) bevásárlóturizmus, kisebb részben a lakossági fogyasztás élte. A Várkerületnek hagyományai vannak, presztízse ma is nagy a városban.

A külvárosokba települtek át a Várkerületről kiszorult üzletek. Sajátos üzlet-koncentráció jött például létre az Újteleki utcában, illetve szűkebb környezetében, ahol a legtöbb iparcikket, kerékpár- és autófelszerelést kínáló bolt található. (3. térkép) Egy szerényebb koncentráció figyelhető meg a Mátyás király utcában a híradástechnikai és a számítástechnikai szaküzletek tekintetében. Egyébként a Mátyás király utca üzleteiben az a sokszínűség figyelhető meg, mint a Várkerületen.

3. térkép. Iparcikk-szaküzletek, 1932–2000. Forrás: Sopron szab. kir. város „Civitas fidelissima” és

Sopronvármegye Általános címtára és útmutatója 1930–1932. (Sopron, 1932.), ill saját felmérés – a: 1932; b: 2000; 1: autófelszerelés- és kerékpár-szaküzletek; 2: iparcikk és mezőgazdasági cikk üzletek; 3: háztartási gép, híradás- és számítástechnikai üzletek.

Tovább vizsgálva a külvárosokat megemlíthető az Ötvös utca, melynek kereskedelme egykor magasabb színvonalú volt. Az utca kimaradt a bevásárlóturizmus célterületeiből, ez rossz forgalmi irányával magyarázható. A Sas tér szerepének alakulása 415 is érdekes még. A tér egykori csomópont és köztér jellege a fő forgalmi irányok átalakulásával (Lackner utca megnyitása) mára elveszett. A Pócsi utca fejlődése csak a Híd utca forgalmi szerepének növekedésével várható, ebből a nézőpontból viszont kedvezőtlen egyirányú közlekedése és annak iránya.

2. 2. Pénzintézetek, irodák

A bankok, biztosítók és pénzváltóhelyek területe szintén a Várkerület. Ezen a körön viszonylag egyenletesen oszlanak meg a hasonló szolgáltatásokat nyújtó pénzintézetek. Ugyanakkor kisebb fiókok, takarékszövetkezetek találhatóak a külvárosokban is, továbbá a belváros presztízse, nyugodtabb környezete miatt oda is betelepült néhány bank. Az egymás profilját kiegészítő bankok, biztosítók és hasonló intézmények szívesen települnek egymás mellé, így jobban működhet például a védelmi rendszer. EGYMÁS MELLETT található bank és biztosító a Széchenyi téren és az Új utcában, bank és brókerház a Várkerületen, bank- és zálogfiók, illetve takarékszövetkezet a Színház utcában.

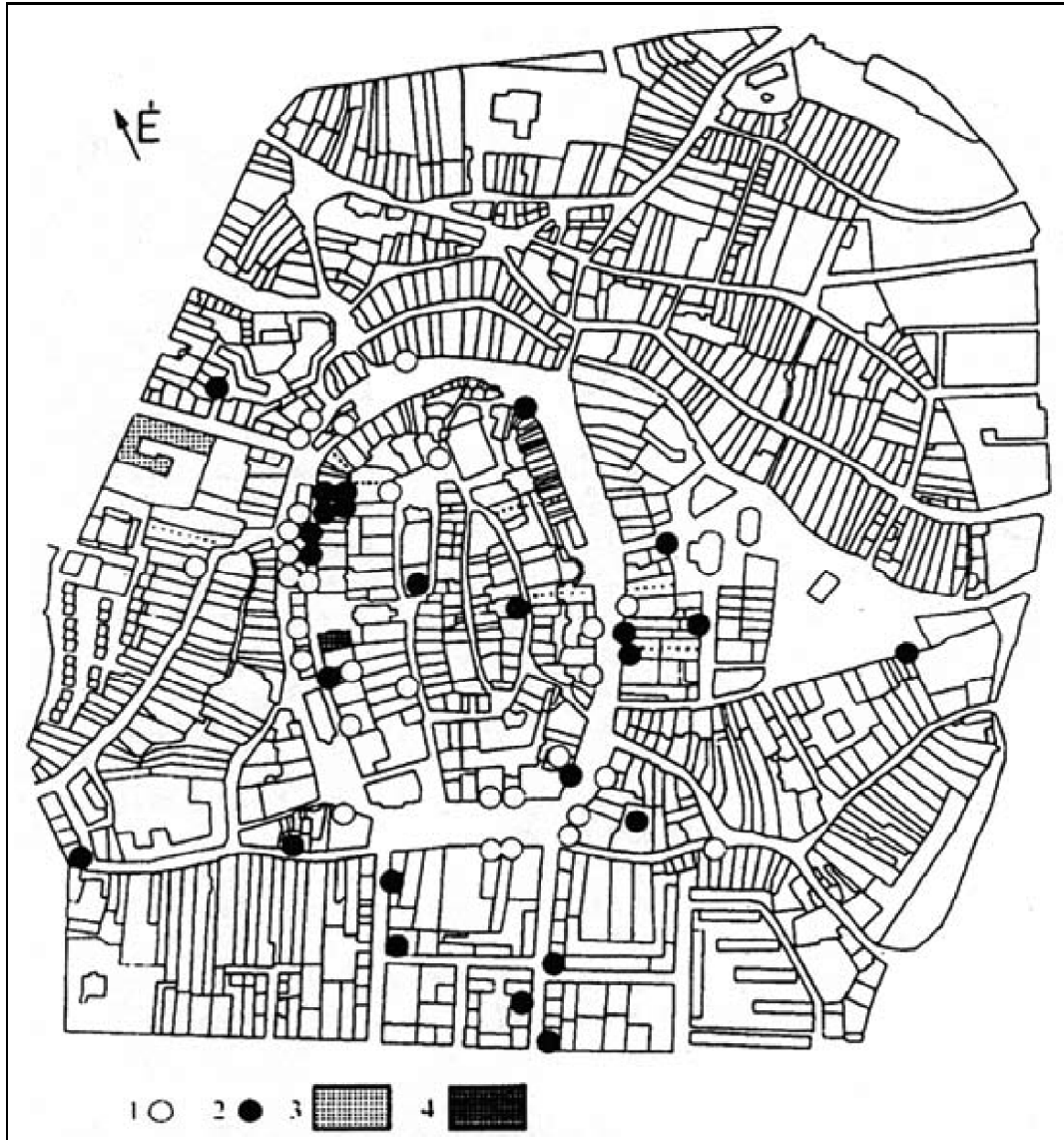
A pénzváltók a külföldi turistaforgalmat célozzák meg, ezek kizárólag a Várkerület északi és keleti részére összpontosulnak. Gyakran nem foglalnak el egy egész üzlethelyiséget, legtöbbször dohány- és italáruval együtt jelentkeznek, de az sem ritka, hogy ruházati vagy élelmiszerboltokban lehet pénzt váltani – a 14-ből 8 így működik.

Különleges figyelmet érdemelnek az ügyvédi és a könyvelői irodák. Ezek többnyire csak ügyfélfogadási idejükben funkcionálnak.⁴⁽²⁵⁹⁾ Az ügyvédek szívesen tartanak irodát a Várkerületen, de ez ma már nem olyan általános, mint a II. világháború előtt. Jelenleg a Színház utca tűnik az ügyvédi irodák koncentrált helyének. Itt volt régebben az ügyvédi munkaközösség – ma ügyvédi kamara – és számos új iroda is alakult. Ez magyarázható a bíróság közelségével is, amely régebben a Lackner Kristóf utcában volt, ma pedig a Színház utca közepén található (4. térkép).

Az egyéb irodák közé soroltuk a vállalkozások, Kft-k, Bt-k, egyesületek, alapítványok irodahelyiségeit, köztük azokat is, amelyeknek nincsen ügyfélforgalmuk. Ezek sokkal egyenletesebben helyezkednek el a vizsgált területen, úgy tűnik, a központban a jövedelmezőbb, nagyobb alaptőkéjű, kifelé a kevésbé jövedelmező vállalkozások irodái vannak, illetve azok, melyek számára a hely presztízse kevésbé fontos.

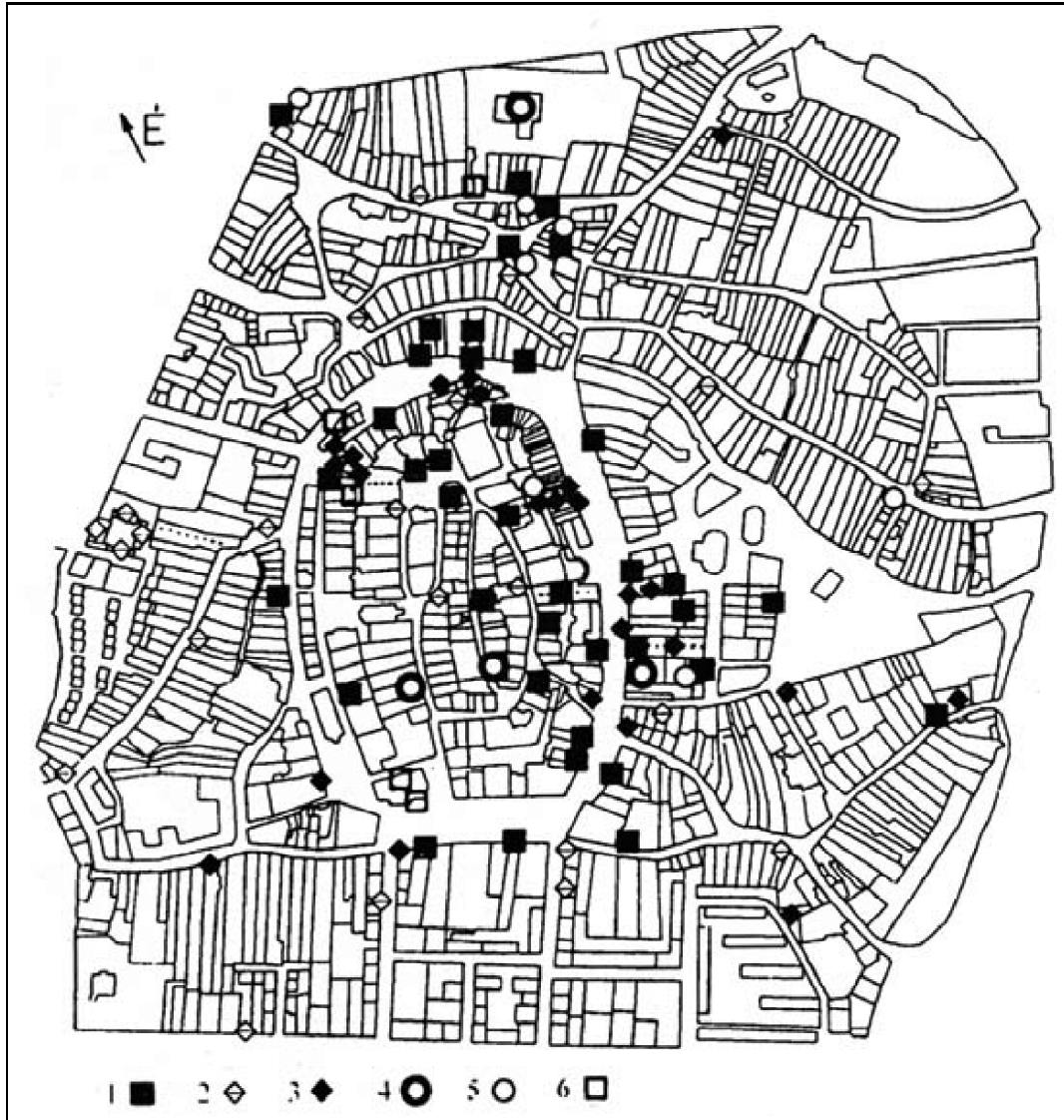
2. 3. Vendéglátás, szállásadás

A vendéglátás csekély területi differenciálódást mutat. A magas színvonalú vendéglők, borozók, sörözők, pizzériák jól láthatóan elkülönülnek a bevásárló övezetektől, többnyire azok peremeire települtek. Ennek megfelelően sok vendéglő, étterem található a belvárosban és a Várkerület nyugodtabb részein, elsősorban annak déli, délkeleti részén, illetve külső oldalának északi részén. A Várkerületen a nagy gyalogosforgalmú helyeken, az üzletek szomszédságában gyakoriak a cukrászdák, a kávéházak. A szerényebb színvonalú szolgáltatást nyújtó, elsősorban lakossági igényeket kielégítő borozók, 416presszók, bárók, falatozók, büfék a külvárosokba szorultak vissza. Kereslet is leginkább itt van rájuk.

4. térkép. Ügyvédi irodák, 1932–2000 Forrás: Sopron szab. kir. város „Civitas fidelissima” és Sopronvármegye Általános címtára és útmutatója 1930–1932. (Sopron, 1932.) ill. saját felmérés – 1: 1932; 2: 2000; 3: a bíróság épülete 1932-ben; 4: A bíróság épülete 2000-ben.

A vizsgált területen négy szálloda található, kettő a belvárosban.⁵⁽²⁶⁰⁾ Az északi városrészben, városfal mellett a Sopron Szálló vonzásában kisebb koncentráció jött létre, több fogadóval, vendéglátó- és szórakozóhellyel. A szórakozóhelyek (a közösségeket most nem számítva) amúgy meglehetősen kis számban képviseltetik magukat a városrészben, kettő a művelődési központ épületében foglalt helyet az átépítés kezdetéig, ⁴¹⁷egy pedig a már említett Sopron Szálló mellett található. Szórakozásra, főleg éjszakai kikapcsolódásra tehát nem alakult ki jelentős bázis a minőségi vendéglátáson kívül. A szórakozóhelyek a külső negyedekben helyezkednek el, főleg a Jereván lakótelep irányában (5. térkép).

5. térkép. Vendéglátás, szállásadás, 2000. július. Saját felmérés – 1: vendéglő, étterem, magas színvonalú egyéb vendéglátóhely; 2: borozó, presszó, falatozó; 3: cukrászda, kávézó, fagyraltozó; 4: szálloda; 5: egyéb szállásadás; 6: szórakozóhely.

4182. 4. Egyéb szolgáltatások

Az egészségügyi szolgáltatások közül a fogorvosi magánrendelők 44 épületben vannak jelen, ezeknek mintegy 56%-a a Várkerület övében összpontosul, kapcsolódva az osztrák bevásárlóturizmus által látogatott helyekhez, ugyanis ezek többsége nem magyar pácienseket fogad. S hogy a 44 magas szám, azt az is mutatja, hogy a lakossági igényeket kiszolgáló magánorvosi rendelők száma csak 12, az ügyvédeké pedig 29. A fodrászatok, kozmetikai szalonok számát szintén megsokszorozta az osztrák bevásárló- és egészségügyi- turizmus. A kozmetikai szalonok száma még több mint a fogászati rendelőké, s az 53-ból 32 a Várkerületen van (6. térkép). Az utazási irodák a fő forgalmi utak mentén helyezkednek el, így a Lackner utca – Várkerület – Erzsébet utca – Mátyás király utca vonalán.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása (második rész) / V. A bevásárlóturizmus problémái

V. A bevásárlóturizmus problémái

A város mai gazdaságának alapját az osztrák bevásárló- és egészségügyi-turizmus képezi. Ennek fő területe a Várkerületnek a Lackner Kristóf utcától a Hátsókapuig terjedő szakasza, illetve az Árpád utca, Füredi sétány, Torna utca, Várkerület által határolt tömb.

A bevásárlóturizmus nem újkeletű jelenség Sopronban, megjelenése a 70-es évekbeli határnyitásnak, az osztrák vízumkényszer eltörlésének köszönhető. A külföldiek – a határközei osztrák falvak, kisvárosok lakói - természetesen a kedvező árak miatt „fedezték fel” Sopront, s idővel nemcsak a napi bevásárlást intézték itt, hanem később már fodrászhoz, fogorvoshoz, autószerelőhöz is ide jártak. A bevásárlóturizmust elősegítették az államilag dotált árak, az Árpád utcában felépült két nagyáruház pedig tovább gerjesztette azt.⁶⁽²⁶¹⁾

A rendszerváltozás után így kettőzött erővel szaporodtak az üzletek, szolgáltató egységek. Megsokszorozódott például a fogorvosi rendelők száma, melyek szintén hatalmas profitot tudtak kitermelni. A Várkerületről eltűnő üzletek helyén az egységnyi területen nagyobb profitot előteremteni képes ruházati „butikok” szaporodtak meg, ezekből a Várkerületen 91 található a városban működő 166-ból. Egyetlen üzletházban (Korona) pedig 30 ilyen profillal rendelkező üzlet van (2., 6. térkép).

A tőke beáramlása és a megszerezhető extraprofit tette lehetővé a már említett Füredi sétány kiépülését a két nagyáruház környezetében. A Várkerülettel való szerves kapcsolatot nemcsak a közlekedési útvonalak, hanem az udvarokon keresztülvezető gyalogos átjárók is biztosítják. Az 1990-es évek eleji nagy fellendülést bizonyítja, hogy a területre külön rekonstrukciós terv is készült parkolóházzal és más létesítményekkel.⁷⁽²⁶²⁾

A bevásárlóturizmus természetesen nemcsak ebben a városrészben alakított ki nagy kereskedelmi negyedeket. A Lackner Kristóf utca külső része és a Jereván lakótelep között alakult ki egy üzletház, üzletsoros negyed. Míg a történelmi városrészben ⁴¹⁹az újonnan épült üzletházak legfelső szintjén irodák és lakások is vannak, itt ezek az épületek tisztán kereskedelmi funkciót töltenek be. E városrész legújabb tagja a már a városhatárra települt bevásárló- és szabadidőcentrum, a Sopron Plaza. Ez a városrész természetesen konkurenciát jelent a Várkerület számára, de utóbbi – már említett presztízse, hagyományai miatt – véleményünk szerint előnyösebb helyzetben van.

6. térkép. Egészségügyi szolgáltatások, 2000. július. Saját felmérés – 1: Fogászati magánrendelés; 2: Fodrászat, kozmetika stb.

A bevásárlóturizmus vélhetően addig fog működni, amíg megvan az árkülönbség a magyar és az osztrák áruk között, tehát ameddig megéri itt vásárolni a külföldinek. Az árkülönbségeken túl azonban még egyéb, nem elhanyagolható tényezők is kihatással vannak erre a folyamatra. Ilyen például Sopron megközelíthetősége. A határon való gyors áthaladás kedvez a bevásárlóturizmusnak, a 2000-ben bevezetett új határbeléptetési [420](#)rendszer viszont a csúcsnapokon lassítja a bejutást, ez már többeket visszatart. Az árszínvonal is emelkedik, ez is érezteti hatását, kevesebb a vevő. A vizsgálat során már találtunk üres üzlethelyiségeket, ezek többnyire a Füredi sétányon vannak. Ez arra enged következtetni, hogy ugyan még nem nagy mértékben, de már csökkent a forgalom (ezt többek szóban is megerősítették). Valószínűleg ez a folyamat az EU csatlakozással tovább gyorsul. (2. térkép).

VI. A műemlékek hasznosítása

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása (második rész) / VI. A műemlékek hasznosítása / 1. A műemlékvédelmi törvényről

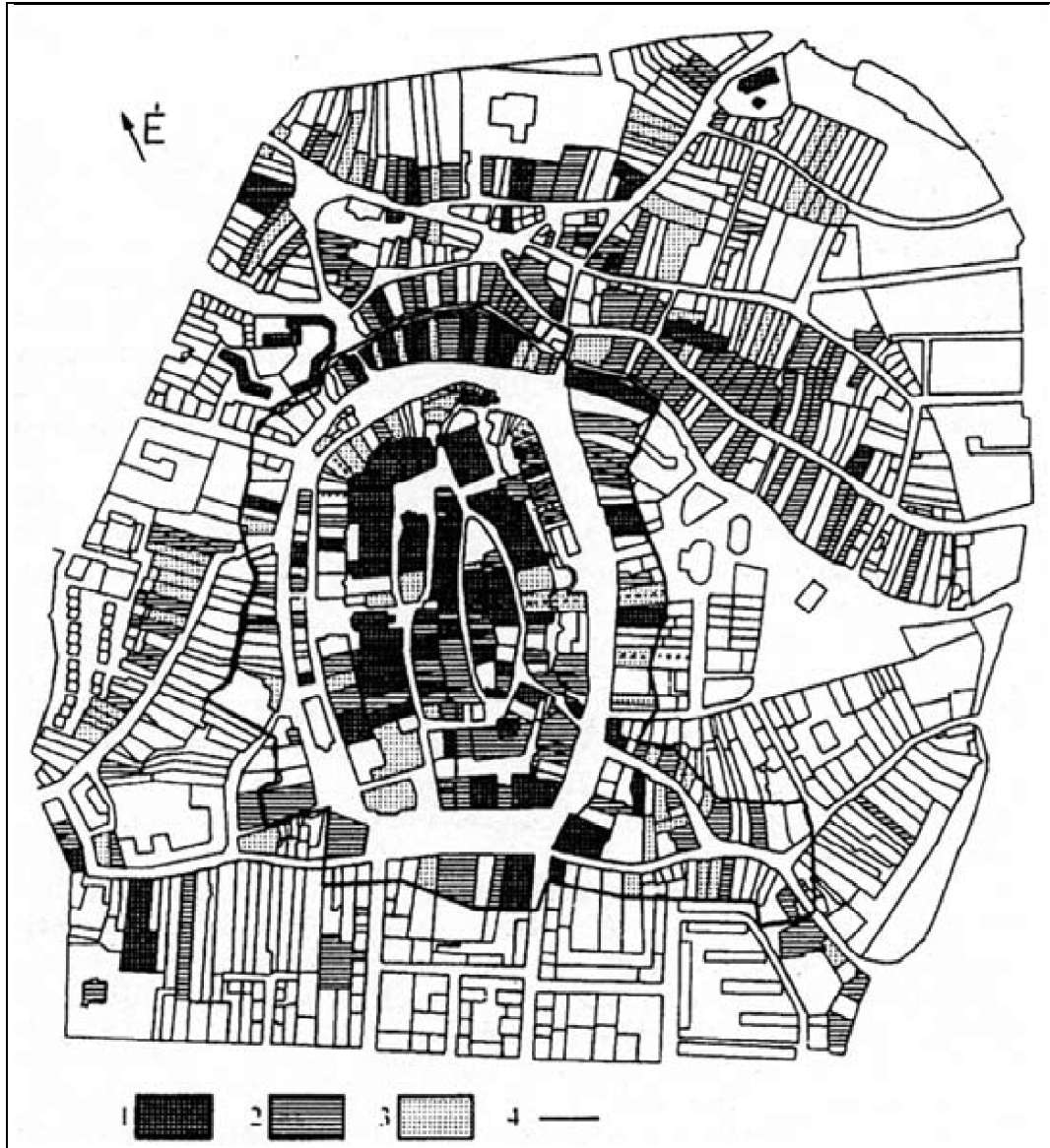
1. A műemlékvédelmi törvényről

Magyarországon egészen 1997-ig volt életben a régi műemlékvédelmi törvény, mely az épületek és egyéb alkotások védelmére három kategóriát állapított meg: műemlék, műemlék jellegű, és városképi jelentőségű épületekről rendelkezett. Az első kategóriába a pótolhatatlan emlékeket sorolták, melyek egyediségükben fogva kiemelkedő jelentőségűek az építészet, a történettudomány, a régészet számára. A második kategóriába a szintén jelentős értéket képviselő, de stílus szempontjából jellegtelenebb emlékek kerültek. A harmadikba tartoztak azok az épületek, amelyek csupán város- vagy utcaképi szempontból voltak fontosak, ezeknek csak a homlokzatát védték. Egy-egy nagy értékű, sok műemlékkel rendelkező településrész, történeti városmag műemléki jelentőségű területként kerülhetett védelem alá. E védelem még jobban hangsúlyozta az itt álló épületek fontosságát. Helyreállításukat tervszerűen végezték és dotálták. Szép példái ennek a budai várnegyed illetve Sopron történeti belvárosa, mint a két első komplex helyreállítás.

A védett területeken belül álló lakóépületeket a Műemléki Felügyelőség tudományos munkatársai kutatták, építészei állították helyre a Velencei Carta előírásai szerint. Ez az épületek külsejére és belsejére egyaránt vonatkozott. Nem voltak ilyen szigorúak az előírások a városképi jelentőségűnek tartott épületeknél. E házakban a belső átalakítások szabadabban történhettek, ami e törvény egyik legfőbb hibájává vált.⁸⁽²⁶³⁾ Soproni példával élve emiatt alakíthatták át igénytelenül a Művelődési Ház, a volt Kaszinó belső tereit.⁹⁽²⁶⁴⁾ A törvény előírta azt is, hogy a műemlékek csak hozzájuk méltó módon használhatóak.

Az új műemlékvédelmi törvény már csak a műemlék kategóriával dolgozik, így nem különböztet meg különböző védettségi fokozatokat. Továbbá rendelkezik arról is, hogy a műemlék épületek a velük határos szomszéd telkekkel együtt, mint műemléki környezet védettek legyenek. Az új törvény kitér ezen kívül a településfejlesztés és a műemlékvédelem kapcsolatára (pl. érvényesíteni kell a védett terület és a település szerves összhangját, őrizni a funkcionális hagyományokat, biztosítani az önazonosságot), illetve az önkormányzatok és a műemlékvédelem kapcsolatára. Továbbá szabályozza az Országos Műemlékvédelmi Hivatal (elődje az Országos Műemléki Felügyelőség) tevékenységi körét is.¹⁰⁽²⁶⁵⁾

Az új törvény jelentős változásokat hozott. Megakadályozza az épületállomány természetes kicserélődését. Ezért a jelenben és a jövőben is egy szinte konstans épületállományban ⁴²¹– s szigorúbb törvényi keretek között – kell kielégíteni a módosuló funkcionális igényeket.

7. térkép. Műemlékek, régi besorolás szerint, 2000. július. Forrás: Az OMvH védelme alatt álló épületek objektumok. (Kézirat. Sopron, 1994.) – 1: műemlék, 2: műemlék jellegű, 3: városképi jelentőségű, 4: műemléki jelentőségű terület

A ma érvényes műemlékjegyzék Sopronra vonatkozó előírásait többen bírálják. Többek között Winkler Gábor kifogásolja több 19. századi értékes épület hiányát, különösen az egyedinek számító kerti házak és lakok értékeire hívja fel a figyelmet. ⁴²²Ezek közül csak egy áll védelem alatt (az ún. esernyős ház), miközben többet már lebontottak. ¹¹⁽²⁶⁶⁾

A helyi védelem elvi és gyakorlati keretei manapság formálódnak önkormányzati szabályrendeletként. Ez közbülső lépcső lesz az országos védelem alatt álló és a nem védett objektumok között.

épületállományának funkcionális hasznosítása (második rész) / VI. A műemlékek hasznosítása / 2. A soproni műemlékvédelemről¹²

2. A soproni műemlékvédelemről¹²⁽²⁶⁷⁾

A második világháború után kialakuló műemlékvédelem lehetőségeit kezdetben a város politikai kirekesztettsége, az ebből következő pénzhiány, a bombakárok, a lakásínség korlátozták. A nagy változást az 1960-as évek hozták meg, amikor az OMF elkezdte a tervszerű nagyobb városrekonstrukciókat, először a budai várnegyedben, majd 1963-ban Sopron belvárosában. E munkálatok igen nagy jelentőségűek voltak a műemlékvédelem országos és helyi tevékenységében, hiszen az 1950-es évek elejétől az 1960-as évekig szinte csak ötletszerű mentőmunka folyt.¹³⁽²⁶⁸⁾ 1962-ben az OMF készített rekonstrukciós programot, ezt 1964-ben belvárosi részletes rendezési terv, végül 1965-ben műemléki rekonstrukciós terv követte. 1966-ban több más várossal együtt Sopron városmagját is műemléki jelentőségű területnek nyilvánították. (Ez sajnos csak a Belvárosra, a tágabb értelemben vett Várkerületre, az Ötvös és a Móricz Zsigmond utcára terjed ki.¹⁴⁽²⁶⁹⁾) Ennek köszönhetjük, hogy Sopron belvárosában megkezdődött az a rendszeres és tudományos kutatás, melynek eredményeit ma is láthatjuk¹⁵⁽²⁷⁰⁾ (7. térkép).

Számos házban a kutatás során kerültek elő középkori részletek, jelentős építészettörténeti emlékek, amelyek alapján a házak fejlődéstörténetét is rekonstruálni lehetett.¹⁶⁽²⁷¹⁾ A felújítást megkönnyítette a házak állami tulajdonba vétele, ebből a szemszögből nézve tehát az államosítás kedvezően hatott, csak azokat a házakat nem sikerült feltárni és renoválni, amelyek magánkézben maradtak. Az így megmaradó pénzeket költötték a külvárosi lakóházak renoválására.¹⁷⁽²⁷²⁾ Miközben a belváros tervszerű rekonstrukciója folyt, a külvárosok állaga tovább romlott.¹⁸⁽²⁷³⁾

Az 1980-as évek gazdasági nehézségei miatt a műemlékvédelem pénzügyi keretei is szűkültek, s így a rekonstrukció üteme lelassult. Az 1990-es évek beköszöntével az OMvH szervezete is átalakult. Ezért a külvárosok módszeres feltárása már nem kezdődhetett el, noha időközben rendezési tervek készültek erre a területre is. A külvárosok házait építészeti leggyakrabban kevésbé értékesnek ítélték, bár a külvárosok között ⁴²³is nagy különbségek vannak. A legtöbb védett épület az északi és a keleti külvárosban található, a Pócsi utcában viszont alig találunk védett házat. Ez azért is sajnálatos, mert például az utca két műemlék háza közül az egyik (Pócsi u. 11. sz., amelyet Thirring Gusztáv „Blunzenkessel”-nek nevezett) 1996-ra teljesen elpusztult, s ezzel a soproni részházak, gazdaházak egyik morfológiai típusának szinte egyedüli képviselője tűnt el.¹⁹⁽²⁷⁴⁾ A külvárosi részeken feltárások is alig történtek, pedig ugyanúgy, mint a belvárosban, a legtöbb ház korábbi alapokra épült.

A házak helyreállítását általában kiürítés, régészeti, fal- és épületszerkezeti kutatás, levéltári anyaggyűjtés előzte meg. A házak alaprajzi korszerűsítésére törekedtek, sokszor az eredeti állapot visszaállítása volt a legjobb megoldás. Minden házat önálló egységként kezeltek, megtartották a középkori telekrendet, az épület teljes felújítására törekedtek.²⁰⁽²⁷⁵⁾ A kutatás során, ha középkori vagy más bemutatni érdemes részleteket találtak, akkor azokat a homlokzatokon is láthatóvá tették. Ennek köszönhető, hogy ma sok épület több építészeti kor jegyeit viseli magán. Némelyik bonyolult szerkezeti megoldásokat igényelő bemutatás azonban nem bizonyult szerencsésnek, szinte évente felújításra szorul.²¹⁽²⁷⁶⁾

Jellemző törekvés volt, hogy a legszebb, legértékesebb házaknak valamilyen közfunkciót adjanak, s ezzel az épületbelső is megtekinthető legyenek a nagyközönség számára. Számos műemlék-épületnek szántak közösségi funkciót, de ezek pénz hiányában nem valósultak meg.²²⁽²⁷⁷⁾ A lakások alapterületének növelésére gyakran a padlásteret is igénybe vették, és csak összkomfortos lakásokat alakítottak ki.²³⁽²⁷⁸⁾

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása (második rész) / VI. A műemlékek hasznosítása / 3. A műemléki épületállomány

3. A műemléki épületállomány

A hivatalos műemlékjegyzék szerint Sopron bel- és külterületein, Sopronbánfalvával, Brennbergbányával és Balffal együtt 403 védett objektum van, köztük 383 épület, tehát ebbe beletartoznak a városfalak, a szobrok, egyéb alkotások is. A 383 épületből (403 objektumból) 359 (368) van a vizsgálati területen. Ez 93,7 (91,3)%-os arányt jelent. A műemlékjegyzék készítői egyéni elveket alkalmaztak a védendő épületek meghatározására, ezért vizsgálataink során más eredmények születtek: 1098 épületből 391 áll országos védelem alatt. Ez a vizsgálati területen álló épületeknek 35,6%-a (1. táblázat).

1. táblázat

	Belváros	Várkerület	Nyugat	Dél	Kelet	Észak	Összesen
Műemlék	100	82	38	28	67	76	391
Nem műemlék	17	76	156	159	178	121	707
Összesen	117	158	194	187	245	197	1098

A védett épületek megoszlása. Forrás: Műemlékjegyzék. Sopron. OMvH Soproni Kirendeltsége, 2000. május. 15. Kézirat.

424A védett épületek mintegy fele a Várkerület övén belül helyezkedik el. A műemlékek 72%-a 1800 előtt épült, 58%-uk barokk, tehát zömében 17–18. századi építésű. A barokk épületek nagy száma az 1676-os nagy tűzvész utáni újjáépítésnek köszönhető.

3. 1. A műemlékek állapota

Vizsgálatunk eredményei szerint a műemlékek mai állapota igen vegyes képet mutat, a felújított házak mellett sok a sérült homlokzatú is (1. ábra). E jelenség két tényezővel magyarázható. Egyrészt azzal, hogy a műemlékek 32%-a önkormányzati tulajdonban van (2. ábra).²⁴⁽²⁷⁹⁾ Az önkormányzati tulajdonú műemlékek között több az elhanyagolt, rosszul karbantartott. Ennek oka az, hogy az önkormányzat szűkös pénzforrásai nem elegendőek az összes ingatlanának renoválására. Ezért elsősorban a kiemelt fontosságú helyeken (Fő tér, Várkerület) újítja fel az épületeket. A külvárosokban ez a tevékenység – főleg lakóházak esetén – minimális. A műemlékek és a nem védett épületek közötti eltérés szintén nagy, ez a házak építési idejének különbségeire vezethető vissza (3. ábra). A magántulajdonú műemlékek állapota is egyenetlen képet mutat, ami ugyancsak finanszírozási gondokkal magyarázható, illetve sok esetben a lakók műemlékekhez fűződő ellentmondásos viszonyával függ össze.²⁵⁽²⁸⁰⁾

A központi költségvetési szervek és az egyház tulajdonában többnyire műemlék épületek vannak. Az előbbiek által birtokolt ingatlanok egy-két kivételtől eltekintve jó állapotúak, ugyanígy a társas vállalkozásokéi. Az egyházi tulajdonú épületeken belül a templomok állapota megfelelő, a lakóházak azonban rendszerint rosszabb állapotúak, némelyik jelenleg üresen áll. A felújítási tevékenység alapján

azonban itt javulás várható.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása (második rész) / VI. A műemlékek hasznosítása / 4. A műemlékek funkcionális hasznosítása

4. A műemlékek funkcionális hasznosítása

A műemlékek vonatkozásában a lakófunkciót egy modellszerű vizsgálat erejéig érintjük, amelyben megpróbáltuk összehasonlítani a műemléki épületállomány és az egyéb épületek lakásviszonyait. Az egyszerűség, kivitelezhetőség és az adatok korlátozottsága miatt e modellben azonosnak kellett tekintenünk az egyes épületek, telkek beépítettségét, illetve a lakások alapterületét és a bennük élő lakosok számát. Ezen egyszerűsítés mellett figyelemre méltó eredmények születtek (2. táblázat).

4252. táblázat

Lakásszám	Földszint		Egy emelet		Két emelet		Három emelet	
	Nem véd. (49,8%) %	Műemlék (27,3%) %	Nem véd. (28,9%) %	Műemlék (49,7%) %	Nem véd. (13,5%) %	Műemlék (21,9%) %	Nem véd. (6,5%) %	Műemlék (1,0%) %
1	52,1	32,5	25,7	11,6	5,0	7,5	0,0	0,0
2 – 5	40,5	52,5	44,3	41,9	18,8	29,9	7,5	0,0
6 – 10	7,3	13,8	22,2	31,0	51,3	35,8	17,5	0,0
11 – 20	0,0	1,3	7,2	14,8	18,8	16,4	55,0	66,7
21 – 30	0,0	0,0	0,6	0,6	5,0	10,4	17,5	33,3
30 –	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	0,0	2,5	0,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kum.% (1)*	47,9	67,5	29,9	46,5	25,0	26,9	20,0	33,3
Kum.% (2)**	7,3	15,0	7,8	15,5	6,3	10,4	2,5	0,0

* A százalékok kumulált értéke a folytonos vonaltól lefelé

** A százalékok kumulált értéke a szaggatott vonaltól lefelé

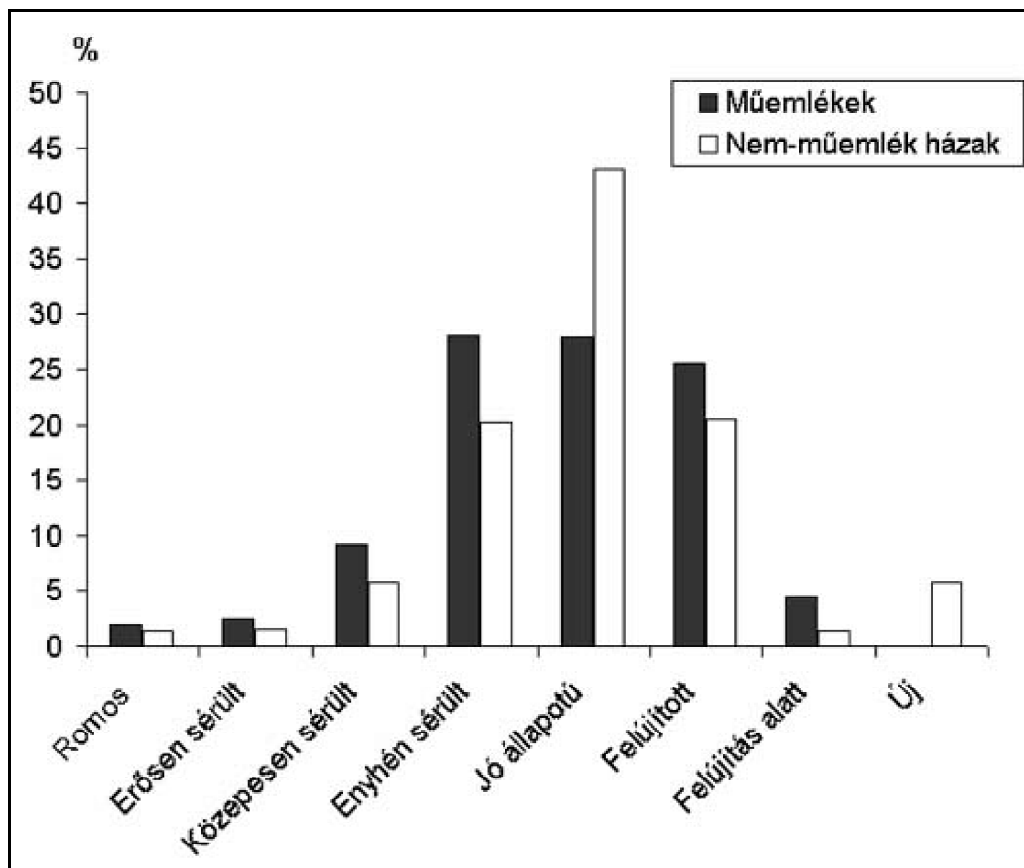
A táblázat fejlécén a zárójelbe írt számok az adott szintmagasságú épületek arányát jelzik a műemléki, illetve nem védett épületállományon belül. A négy emeletes házakat nem tüntettük fel, mert köztük nincs műemlék. A táblázatban szereplő értékek kerekítettek, ezért az összegek a száz százaléktól eltérhetnek.

Forrás: saját adatok

A műemlékek egyértelműen zsúfoltabbnak mutatkoznak, különösen a földszintes és az egy emeletes épületek. A kumulált százaléktételekkel egyfajta „zsúfoltsági” mutatókat állítottunk elő, figyelembe véve, hogy mekkora lehet az „ideális” lakásszám adott épületmagasság esetén. Megjegyzendő azonban, hogy területi különbségek vannak, például a műemléki helyreállítások által leginkább érintett belváros mutatói sokkal jobbak, mint az átlag. Tudjuk, kimutatásunk meglehetősen modellszerű és elvonatkoztatott, de azért elgondolkodtató lehet.

Az 1970-es évek mintaszerű felújításait csak úgy lehetett elvégezni, hogy a házak állami tulajdonban voltak, és az OMF kivitelezőként is közreműködött. Mára, amikor a piac törvényei a meghatározóak, az OMvH csak hatóságként felügyelheti, hogy a műemlékek hasznosítása során betartják-e a törvényi előírásokat. Ez Sopronban mintegy 110–130 épületet jelent. Az adatok azt mutatják, hogy a műemlék épületekben a nem-lakó funkciók nagyobb arányban képviseltek, mint a védelem alatt nem álló épületekben (1. térkép, 4. ábra). A táblázatból kiolvasható arány több tényezőnek köszönhető, de mindenesetre kellőképpen hangsúlyozhatja a műemlékek gazdasági szerepét a városrészben.

Kétségtelen, hogy egy üzletnek, vendéglőnek, vagy akár irodának előnyére válhat, ha szépen felújított, patinás épületben van. Még nem ismert számunkra, hogy a vállalkozók mennyire mérlegelik ezt, valószínűleg az épület elhelyezkedése mellett ennek jelentősége ma még sokkal kisebb. A közintézmények jelenléte a műemlékekben a helyreállítás fent részletezett irányelveinek ismeretében nem meglepő. A 94 közintézményből 60 működik védett épület falai között, tehát mintegy kétharmaduk. [426](#)A műemléki helyreállításokkal például számos múzeum került védett épületbe. Így jött létre a Belváros Fő terének északi oldalán egy sajátos múzeumi együttes, amelyhez hasonló talán csak Varsó belvárosában van. [26\(281\)](#) De így került az Erdészeti és a Bányászati Múzeum is a volt Esterházy-palotákba, és az Új utcában a két zsinagóga, a Lábasház, a Vasaló-ház pincéje múzeumi funkcióba. A külvárosban, pontosabban annak északi részén már csak egy ilyen közintézménnyé alakított ház található, a Pékmúzeum.

1. ábra. Az épületek állapota, 2000. július – Saját felmérés

Az adatok tanulsága szerint a vendéglátás kétszer olyan gyakran van jelen műemléki házakban, mint a védelem alatt nem állókban. A belvárosban egy kivétellel csak műemlékekben működnek az éttermek, vendéglők, s a külvárosban is van néhány példa a műemlékek ilyen célú hasznosítására.

A tartós fogyasztási cikkek árusító üzletek is egy árnyalatnyival nagyobb arányban szerepelnek műemléki épületekben. Ebben az is közrejátszik, hogy a Várkerületen, ahol ezen üzletek döntő része található, a műemlékek nagyobb arányban vannak jelen. Az irodák nagyobb része is védett épületben található, ellentétben a napi fogyasztási cikkek üzleteivel és a pénzügyekkel.

Összegzésképpen elmondható, hogy a műemléki épületállomány leginkább a közintézmények és a vendéglátás számára jelenthet vonzóerőt. A műemlék házak számára a legsikeresebben a köztulajdonban lévők esetén lehetett megfelelő szerepet találni. Kétségtelen hiányosság, hogy a rekonstrukció során tervezett belvárosi üzlettelepítések jó része nem valósult meg, s néhány közösséginek szánt épület sem kapta meg tervezett funkcióját.²⁷⁽²⁸²⁾

4274. 1. A Belváros funkcionális problémái

4. 1. 1. Az épületállomány és a lakófunkció

A Belváros épületeinek mintegy 31%-a 1700 előtt épült, illetve nyerte el mai alakját, 38%-án barokk stílusjegyek uralkodnak, 31%-uk pedig 1800 után épült. Ezek a számok csak hozzávetőlegesnek

nevezhetőek, hiszen a legtöbb ház szerves fejlődés eredménye, 47%-uk rendelkezik több-kevesebb középkori, román, vagy gótikus részlettel, alapokkal.

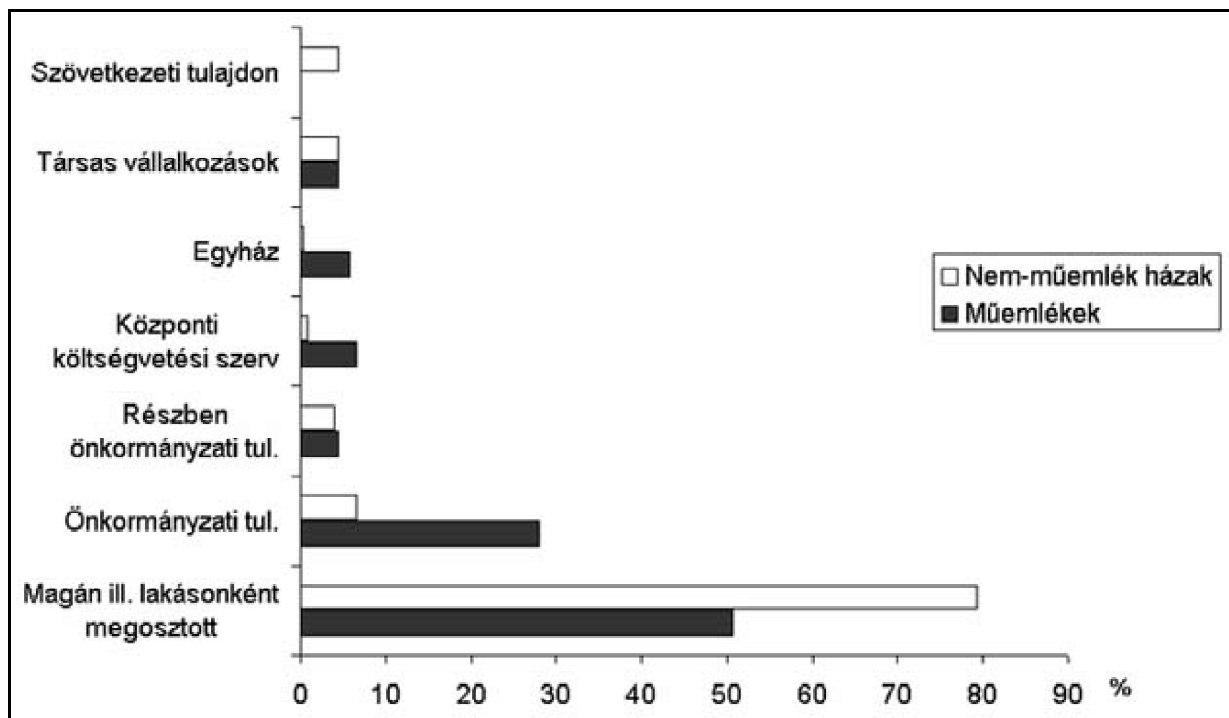
Az épületek legjobb, legegységesebb állapotban a Fő tér környéken vannak. A műemléki helyreállítások során 1980-ig az épületek mintegy 70%-a került teljes renoválásra,²⁸⁽²⁸³⁾ azóta ez az arány becsléseink szerint elérhette a 80–85%-ot. Az alaprajzi korszerűsítés, a lakásszám-csökkentés, az összkomfortosítás, a közintézményi épületek kialakítása részben magyarázza a terület 1990-es népsűrűségi és lakáskomfort-mutatóit.

A félkomfortos és komfort nélküli lakások 10–30%-os arányt érnek el a belvárosban (a Várkerület belső övével együtt), ez a történelmi városrész többi negyedéhez képest jónak mondható, de önmagában mindenképpen túl magas. Elfogadhatónak tűnik az a magyarázat, hogy ezt az arányt azokban a magántulajdonú házakban lévő lakások növelik meg, amelyeket nem újjítottak fel tisztességesen a háború óta. A felújítások után a lakásösszevonások miatt rendszerint kevesebb lakó költözhetett vissza, ami a népsűrűség csökkenését okozta. Megfigyelhető volt, hogy sokuk a fizetőképes középkorúak közül került ki, a fiatalok az újabb negyedekben, főként a lakótelepeken kerestek helyet.²⁹⁽²⁸⁴⁾ Ez némileg magyarázatot ad arra, hogy mára miért magasabb az átlagosnál az idősek aránya a belvárosban. Azt, hogy a városrész presztízse a helyreállításokkal emelkedett, mutatja az az adat, hogy lakói között a környezetéhez képest nagyobb a felsőfokú végzettségűek aránya. (A térképeket lásd az első részben: 10–14. térkép).

Ez a „presztízs” mégsem növekedett olyan mértékben – sem a világháború után, sem ma -, hogy a Lőverekkel versenyezni tudott volna. Ma a magasabb státuszú rétegek a Lőverek lassú telítődésével részben már más területeket keresnek, a város központjától egyre kijebb, hiszen Sopronban ugyanúgy megfigyelhető a szuburbanizáció, mint más városokban. Korunk lakótér-igényeihez képest még mindig túl sokan laknak a Belvárosban, a jövőbeni minőségi lakásállomány kialakításában pedig jelentős szerepe lehet az önkormányzatnak, hiszen az épületek 18%-a a város tulajdonában van.

4. 1. 2. Nem-lakó funkciók

A belváros jelenlegi életével sem a városvezetés, sem a lakók nincsenek megelégedve (Helyzetfeltárás és koncepció..., 2000). Az elégedetlenség okait statisztikánk is magyarázza. A Várkerülettel összehasonlítva jól látható a belváros alulhasznosítottsága (5. ábra). A tisztán lakófunkció majdnem 40%-os arányt ér el, mely már önmagában is jelzi a belváros funkciószegénységét. Nem az az elvárás, hogy a Belváros zajos kereskedelmi negyed legyen – mint a Várkerület -, hanem hogy jobban szolgálja a városlakók és a turizmus igényeit, és kereskedelme minőségivé, magas színvonalúvá váljék, ⁴²⁸és hogy illeszkedjen a belváros középkorias arculatához (Helyzetfeltárás és koncepció..., 2000). A belváros a Fő tértől távolabb már-már egy közintézményekkel teli lakótelepként funkcionál csupán, s mint szép, megtekintendő épületegyüttes játszik szerepet a város idegenforgalmában.

2. ábra. Az épületek tulajdonosai, 2000. július – Saját felmérés

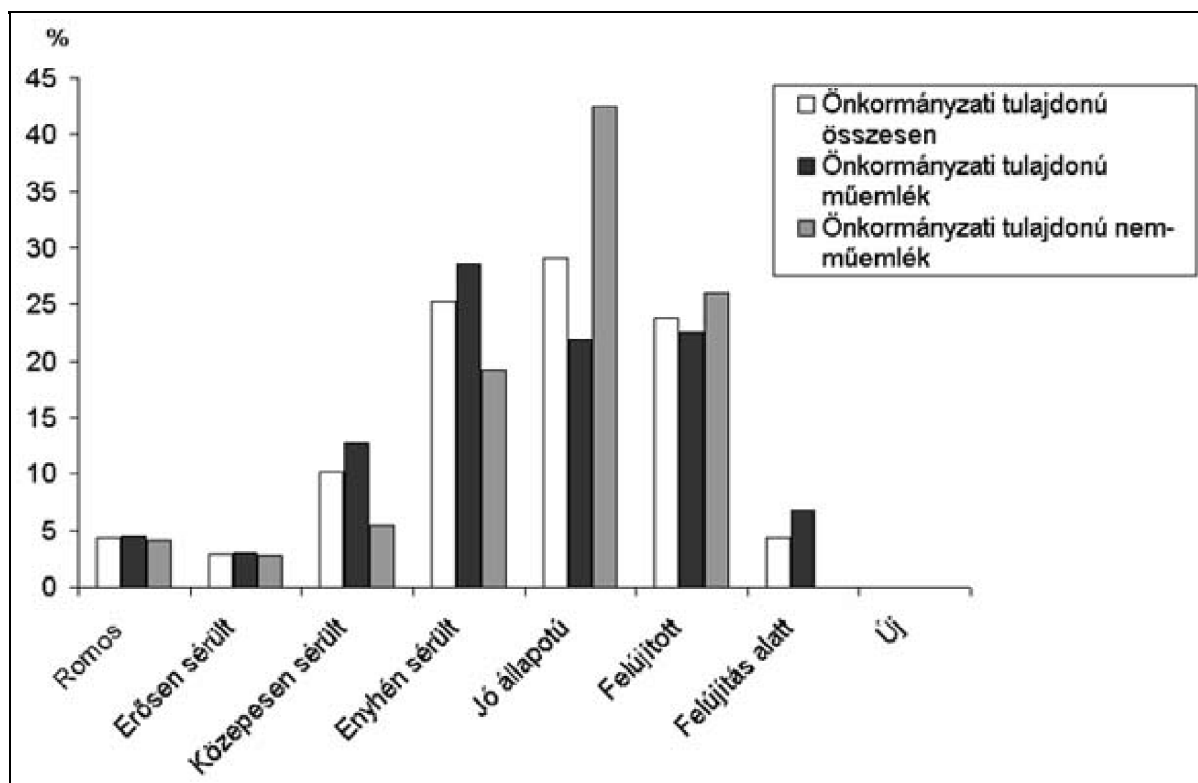
A közintézmények belvárosi koncentrációja (az összes közintézmény 41 %-a található itt) indokolt és megfelelő hasznosítást nyújt a döntő részben műemléki épületállománynak (1. térkép), azonban elsősorban lakossági igényeket szolgálhat, kivéve a múzeumokat, egyéb kulturális intézményeket. Így kevésbé elevenedik meg a belváros. Megfigyelhető, hogy egyes utcái némely időszakokban, főképpen este kihaltak, tehát városközponti szerepéhez képest a városlakók, illetve a látogatók igényeit csak félig-meddig képes kielégíteni.

A belvárosban az irodák aránya is sokkal kisebb, mint a Várkerületen, pedig ennek a funkciónak nem kell feltétlenül a forgalmas helyekre települnie.³⁰⁽²⁸⁵⁾ A Várkerületet egyedül a magas színvonalú kultúrcikk-szaküzletek arányában múlja felül, ami jelzi, hogy a belváros a bevásárlóturizmustól eltérő, bár gyengéneke tűnő kereskedelmet bonyolít.

A kereskedelmi vendéglátóhelyek – mint már részben tárgyaltuk – két csoportra oszthatók. Egyrészt megtalálhatók a drága éttermek, vendéglők, főként a turisták fogyasztókörére alapozva, másrészt jelen vannak az alacsony szintű kínálattal rendelkező vendéglátó egységek, amelyek jelzik a belvároson belüli alacsonyabb státuszú lakosság jelenlétét. A cukrászdák, kávézók hiányoznak a belvárosból, ezek mint láttuk, a Várkerületen összpontosulnak. Az 1990-es évek elején még működött egy-kettő, megszűnésük talán a Várkerület e téren történt előretöréséhez is köthető.

A belváros problémáival már sokan foglalkoztak. Bergmann (Boronkai) Pál a két világháború között azt a véleményt képviselte, hogy a belvárosban a további üzletnyitásokat ⁴²⁹meg kell akadályozni.³¹⁽²⁸⁶⁾ Pedig akkor gazdag szatócsbolthálózat működött itt, ami majdnem kétszer akkora lakosságot látott el, mint ma. Az államosításokkal ez megszűnt. A helyreállítás során viszont ez az üzlethálózat nem pótlódott. A már többször említett pénzhiány, a betársuló kereskedelmi, vendéglátóipari partnerek távolmaradása, technikai

akadályok gátolták az ezirányú fejlesztési törekvéseket. Az 1960-as években a belvárosra készített tervek ezért már egy évtized múltán korszerűsítésre szorultak. A gondok ugyan ismertek voltak, kezelésük viszont – mint ma is látható -, nem volt eredményes.³²⁽²⁸⁷⁾ A rendszerváltozás után pedig a belváros rossz megközelítési lehetőségei és a szigorú hatósági előírások akadályozták az irodák, üzletek betelepülését.

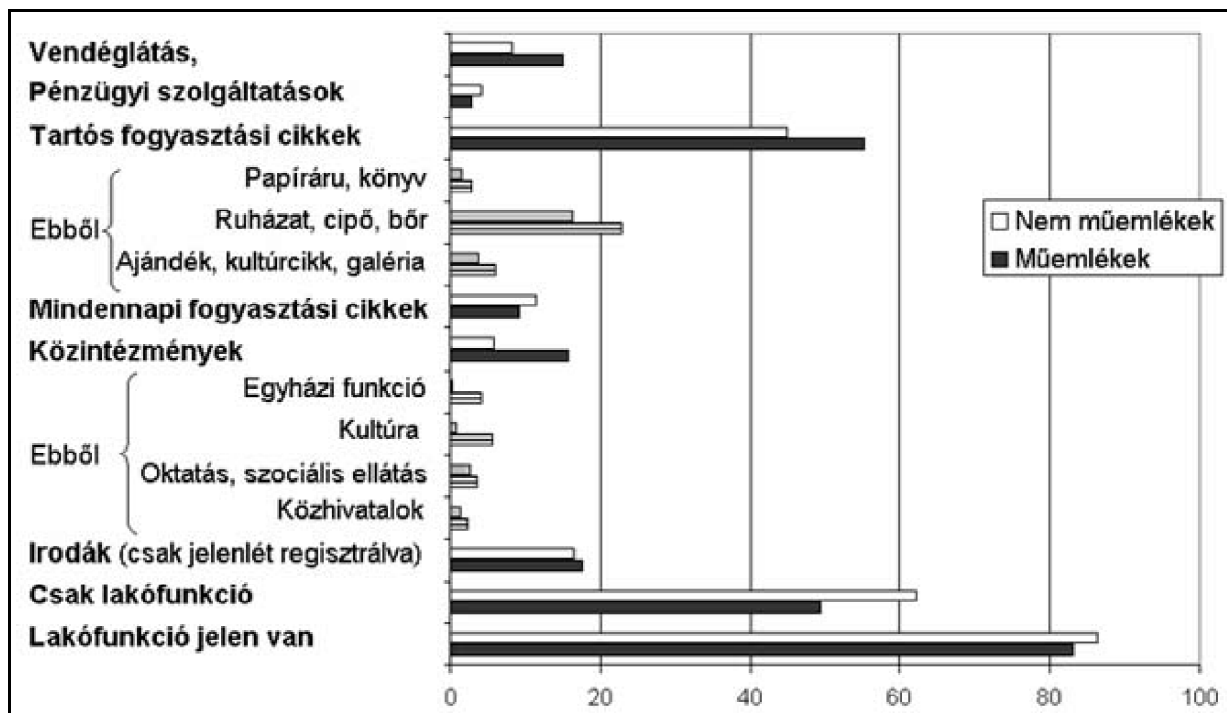

3. ábra. Önkormányzati tulajdonú épületek állapota, 2000. július – Saját felmérés

A Várkerület – körülfogva a belvárost – korlátozta annak átalakulását. A belvárosban működő üzletek nagy része a Várkerülethez közel fekvő részeken, az átjárók kapcsolódási pontjain található, például a Lenck átjárónál. Kivételt képez az 1991-es építésű Vasalóház, melynek földszintje eleve üzletek számára épült.³³⁽²⁸⁸⁾

4. 2. A külvárosok gondjai - a városközpont árnyékában

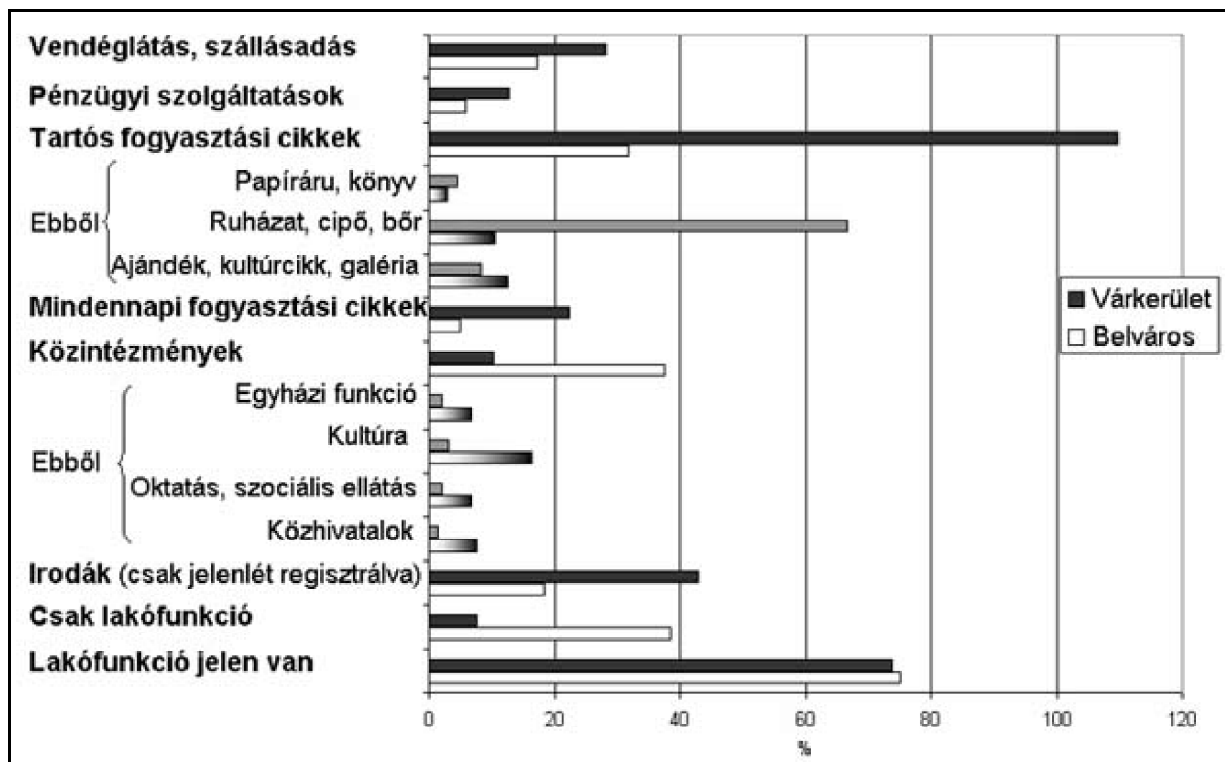
A fejezet címét nem véletlenül adtuk, a történelmi külvárosok több szempontból is a városközpont – a belváros és a Várkerület – árnyékában vannak. A műemléki helyreállítások főként a belvárosra és a Várkerületre koncentráltak, a külvárosok épületeinek helyreállítása csak alkalmanként történt meg³⁴⁽²⁸⁹⁾ (7. térkép). A külvárosokkal a szakirodalom ⁴³⁰is kevésbé foglalkozik, a gazdaházakról, részházakról például csak egy részletes tanulmányt ismerünk, Thirring Gusztáv munkáját, aki statisztikai oldalról vizsgálta ezek problémáját. Thirring soproni specialitásnak nevezte a részházakat, amelyek legfőbb jellemzője, hogy az egyes épületegységek – részházak – más-más tulajdonos birtokában vannak. Kialakulásuk a gazdapolgárok (főleg evangélikus németek) szőlőművelő életmódjára vezethető vissza, hiszen nekik csak a földszintes építkezés felelt meg, így a házak hosszában aprózódtak fel. E részházak már az 1379-es telekkönyvből kimutathatóak voltak, s azóta is léteznek.³⁵⁽²⁹⁰⁾

4. ábra. Műemlék és nem-műemlék épületek funkcionális összehasonlítása. 100 épületre jutó funkció. 2000. július – Saját felmérés

A külvárosok épületállományának egy része leromlott, elhanyagolt. A félkomfortos és komfort nélküli lakások együttes aránya rendszerint 50% felett van ezekben a városrészekben, sőt egy tömbben a 75%-ot is eléri, ami nem sokat változhatott az 1990-es népszámlálás óta.³⁶⁽²⁹¹⁾ A külvárosokban még számottevőbb a lakosság elöregedése és alacsony iskolázottsága. A túlnyomóan földszintes beépítéshez képest magas a lakásszám, s így a népsűrűség is. (A térképeket ld. az első részben: 10–14. térkép). Sokkal inkább beszélhetünk tehát a történelmi külvárosok „slumosodásáról”³⁷⁽²⁹²⁾, problémáik még égetőbbek, mint amelyeket a belváros esetében megfigyelhettünk! A külvárosok állagromlására például Sedlmayrné Beck Zsuzsa is felhívja a figyelmet, s ugyanő a Szent Mihály-dombi rész tervének ismertetésekor a meglévő 1130 lakást 306-ra csökkentette volna.³⁸⁽²⁹³⁾ Ez a terv nem valósult meg.

⁴³¹Vizsgálataink során megállapítottuk, hogy a tulajdonosok jóvoltából ezeken a területeken is megindult az építkezés és a lakóházak felújítása, korszerűsítése. Ezt a tevékenységet külső tényezők is nehezítik, például a rossz közlekedési és útviszonyok, a közterületek elhanyagoltsága.³⁹⁽²⁹⁴⁾

5. ábra. A belváros és a Várkerület funkcionális összehasonlítása. 100 épületre jutó funkció. 2000. július – Saját felmérés

A külvárosok közül a legrosszabb állapotúnak az északi, északkeleti városrész mondható. Gondjaik nem nevezhetőek újkeletűnek, még 19. századnak sem, hiszen már a 18. században itt élt a legszegényebb lakosság.⁴⁰⁽²⁹⁵⁾ A helyzet a 19. század során sem változott, s valószínűleg nem véletlenül működött a 20. század elején a Balfi utcában a járványkórház, a polgárotthon, a Halász utcában két árvaház, mellette a Botond utcában a városi menedékház, s a Bécsi úton a hadiárvaház.⁴¹⁽²⁹⁶⁾

Funkcionális szempontból a városrész döntően helyi lakossági igényeket szolgál. Ezt forgalmi helyzete is magyarázza, hiszen útjai nem főközlekedési utak. kivételnek tekinthető a Várkerülethez kapcsolódó, a bevásárlóturizmust kiszolgáló Füredi sétány és környéke, amely különböző szolgáltatások megjelenését segítette elő (2., 6. térkép). Ehhez hasonlóan a Sopron szálló telepítőerejéhez köthető a vendéglátó- és szálláshely-koncentráció az északi városrészben (5. térkép). Az Újteleki utcában pedig egy műszaki- és iparcikküzlet-koncentráció jött létre (3. térkép). A szolgáltató, üzleti funkciók elterjedése mindezek mellett egyenletesnek mondható.

Visszatérve a gazdaházakhoz megemlítendő, hogy azok építészeti szempontból is kevésbé alkalmasak üzlethelyiség befogadására, hiszen utcai homlokzatuk keskeny. Megoldást jelent, ha – mint azt példák is mutatják – a telket hosszában kinyitják.⁴³² Emellett korlátokat jelent a földszintes beépítés is. Az északi városrészt az 1970-es évektől máig hasonló funkciók ellátására látják alkalmasnak. Arra ugyanis, hogy a manapság Sopronban felerősödő „borturizmus” egyik kiszolgálója legyen.⁴²⁽²⁹⁷⁾ Ma a külvárosi gyűrűben látják a tervezők a belváros megújulásának egyik lehetőségét. A belváros lakásgondjainak megoldását a külvárosok felújításával együtt lehet véghezvinni.⁴³⁽²⁹⁸⁾ Tehát a belváros revitalizációja nem képzelhető el a külvárosoké nélkül, kezelésük együttesen kívánatos, hiszen történelmi fejlődésük is szervesen kapcsolódott

egymáshoz az elmúlt évezred során.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Tanulmányok / Jankó Ferenc: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása (második rész) / VII. Összefoglalás

VII. Összefoglalás

Tanulmányunkban a történelmi épületállományt több szempontból próbáltuk vizsgálni: a területi különbségek, a városrészek, illetve a műemléki épületegyüttes szemszögéből.

Területileg, funkcionálisan jól elkülöníthetők a városrészek. A Várkerület mindig is a kereskedelem fő központja volt, jellege nem változott, csak szakosodott a rendszerváltozás után, a bevásárlóturizmus felerősödésével. A külsejében szép, gondozott képet mutató homlokzatok mögött a lecsökkent lakásállomány azonban a népszámlálási adatok tükrében itt is fejlesztésekre szorul.

A közigazgatási központként funkcionáló belváros értékes épületállományát tekintve mindenképpen kihasználatlan. Épületállományán a romlás első jelei mutatkoznak, problémái megoldásában döntőek lehetnek a következők: a forgalmi rend megváltoztatása, a lakásállomány számának csökkentése és minőségének emelése, továbbá a turizmus éltetése, élénkítése. A történelmi külvárosok és műemlékeik egyaránt a legnagyobb gondokkal küzdenek. Jobbára lakóterületként funkcionálnak, és erősebben slumosodó gyűrűként terülnek el a belváros és az újabb keletű külvárosok között.

A műemlékekhez való viszonyulás ellentmondásos. Egyfelől szerepük fontos a város társadalmi-gazdasági életében, akár a turizmusra, akár a közintézményi hálózatra gondolunk. Másrészt a műemlékekre vonatkozó szigorú törvényi szabályozás korlátozza a város spontán fejlődését.

Major Jenő a következő gondolatokat intézte 1944-ben a Sopronnal foglalkozó kutatókhoz: „A geográfusoknak a Sopronról szóló irodalmat nagyon óvatosan kell használnia, ne essék a múltba úgy bele, hogy nincs kilátás a jelen felé. [...] A kutatókat a művészi szempontból érdekes foglalkoztatja csak [...]. Nem ismerjük Sopronnak, mint gazdasági és kultúrközpontnak funkcióját, közlekedési viszonyait, mai gazdasági életét.”⁴⁴⁽²⁹⁹⁾ Úgy véljük e sorok nagyrészt ma is megállják helyüket, s – bár csak részben sikerült – ezek szellemében próbáltunk cselekedni a kutatómunka során.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben

Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban”

1590-ben

A 16. század '70-es és '80-as éveire tehető, hogy a Nádasdy-földbirtokok településein a reformáció folyamata lezárult. Az ott élő több ezer jobbágy, zsellér – követve földesura példáját – áttért az evangélikus hitre, és gyakorolta is azt. A reformáció ezen időszakaszából, a Nádasdy-földbirtokhoz tartozó helységek közül bővebb adatokat a földesúri székhelyről, a birtokgazdálkodási központról, Sárvárról, valamint a dunántúli evangélikus iskolaközpontról, Csepregről találunk.¹⁽³⁰⁰⁾ A másik gazdálkodási és egyúttal védelmi központhoz, Kapu(vár)-hoz – korabeli kifejezéssel élve: a kapui tartományhoz – tartozó települések közül csupán néhányról ismerünk e korszakból származó, az egyházközösségek vagyoni helyzetéről is informáló adatokat.

A Fertőszentmiklós nagyközségre vonatkozó helytörténeti adatgyűjtés során bukkantam rá a Nádasdy levéltár ún. számadásai között a „*Secunda Inquisitio Contra Wasvary Anno 1590 in Mense April' Facta*” jegyzőkönyvre.²⁽³⁰¹⁾ Ez a jegyzőkönyv Vasváry Imre kapui³⁽³⁰²⁾ számtartó működésével kapcsolatban 30 településről és egy vámhelyről összegyűjtött adatokat, illetve a tanúmeghallgatások alapján összeállított panaszokat rögzíti helységenként, a következő témakörökben és sorrendben: egyházközségi adatok, jobbágyok, zsellérek, kisebb földbirtokosok, nemesek (és azok jobbágyainak és zselléreinek) felsorolása, a sessiók mérete, a helyadó mértéke, a borásztítás ideje, az úrbéri kötelezettség leírása, az irtásföldek, -rétek adatai, a panaszok ismertetése. Ez utóbbiak néha az úrbéri szolgálattal kapcsolatosak.

A továbbiakban csak a jegyzőkönyv egyháztörténeti vonatkozású adatainak általános ismertetésére, majd ezt követően a vonatkozó teljes szövegrész közreadására szorítkozunk, megjegyezve, hogy a panaszokat tartalmazó szövegrészek feldolgozása is bizonyára hasznos lenne, elsősorban az egyes Sopron vármegyei helységekben megkövetelt úrbéri szolgáltatok árnyaltabb megismerése céljából.

Ez a jegyzőkönyv, mint adatforrás, a korabeli urbáriumokkal összevetve két vonatkozásban nyújt többet: egyrészt azoknál részletesebben ismerteti a település egyházközségének ingatlan vagyont, a prédikátor jövedelmét, több esetben az ott működő prédikátor nevét, valamint a – földesúr által a római katolikusoktól elvett és az evangélikus ⁴³⁴ egyházközségnek jutott – templom meglétét vagy annak hiányát, másrészt felsorolja a panaszokat, amelyek egyébként a korabeli urbáriumokban ilyen nagy számban nem is találhatóak.

A jegyzőkönyvi feljegyzésben az alábbi települések adatai szerepelnek: Babot, Ordó,⁴⁽³⁰³⁾ Hidas,⁵⁽³⁰⁴⁾ Tamási,⁶⁽³⁰⁵⁾ Barbacs, Pordány,⁷⁽³⁰⁶⁾ Szentmihály,⁸⁽³⁰⁷⁾ Szil, Bogyoszló, Kecel,⁹⁽³⁰⁸⁾ Beled, Szergény,¹⁰⁽³⁰⁹⁾ Szentmiklós,¹¹⁽³¹⁰⁾ Endréd,¹²⁽³¹¹⁾ Csapod, Vitnyéd, Süttör, Kövesd,¹³⁽³¹²⁾ Peresztég, Cenk,¹⁴⁽³¹³⁾ Hegykő, Hidegség és Homok¹⁵⁽³¹⁴⁾ valamint Kapuvár, Bodonhely, Bősárkány, Pápóc, Petőháza, Sarród, Szerdahely és az egyetlen vámhely,¹⁶⁽³¹⁵⁾ Újhíd. Az utóbb felsorolt hét helységre és a vámhelyre vonatkozó szövegrészben egyházközségi adatokat nem találunk. Az előzőleg felsorolt 23 helységről rögzített adatok körképet adnak arról, hogy ezeken a kapu-(vár)i birtokgazdálkodási központhoz tartozó településeken milyen anyagi háttér biztosította az evangélikus egyházközségek működését. Ezt a jegyzőkönyvet kiegészítő, hézagpótló adatforrásnak tekinthetjük, mivel az e településekre vonatkozó korabeli urbáriumok az egyházközségek működésére vonatkozóan lényegesen szűkszavúbbak. Igaz ugyan, hogy az evangélikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek (az itt bemutatásra kerülő szövegrészekhez képest már) sokkal részletesebbek, viszont (azok) nem az 1590-es állapotot, hanem az annál 40 évvel későbbi rögzítik.¹⁷⁽³¹⁶⁾ Tovább növeli a forrás értékét, hogy jelentős számú, egymáshoz közel fekvő és egyazon földesúri birtokhoz tartozó települések, azonos időszakaszban, azonos elv szerint rögzített adatait ismerhetjük meg. Az ismertetésre kerülő adatok – az egyetlen Győr vármegyéhez tartozó, Rába menti

Szentmihálytól eltekintve – mindegyike Sopron vármegyei, döntően a Rábaközben és az Ikva mentén fekvő településeket érintik, melyeket a térképen¹⁸⁽³¹⁷⁾ (1. ábra) aláhúzással jelöltünk meg.

A felsorolt 23 helység közül Ordón, Hidason, Endréden és Homokon egyáltalán nem volt templom, úgynevezett pusztatemplom¹⁹⁽³¹⁸⁾ volt Pordányban, Kecelen és Szergényben (itt puszta „kápólnácska” volt). Ordó és Hidas Babothoz, Endréd Szentmiklóshoz, Vitnyéd Csapodhoz, Homok pedig Hidegséghez tartozott, mint ⁴³⁵filialé.²⁰⁽³¹⁹⁾ A jegyzőkönyv összesen tíz működő prédikátort – közülük hetet teljes névvel – említ, nevezetesen: Körmendy Istvánt (Szil), Szentgyörgyi Györgyöt (Bogyoszló), Gáll Mihályt (Beled), Plondinus²¹⁽³²⁰⁾ Istvánt (Szentmiklós), Berkesi Mihályt (Kövesd), Velikinis Andrást (Hidegség), Tétényi Imrét (Cenk), továbbá Imre prédikátort (Szentmihály), Miklós prédikátort (Csapod) és Péter prédikátort (Peresztég). Megjegyezzük, hogy a Hidegségre vonatkozó leírásban Velikinis Andrást megelőző prédikátor neve (Berkesi) is feljegyzésre került.

Az adatok szerint mind a templom (szentegyház), mind a prédikátor vagy a prédikátorház rendelkezett ingatlannal, jövedelemmel. A legnagyobb területű szántóföld a beledi templomhoz, illetőleg a szili prédikátorhoz tartozott (32–32 hold). Az egyházi ingatlanok között sokszor szerepelt rét is, ebből a legnagyobb Csapodon volt (32 kaszás).²²⁽³²¹⁾ Az egyházhhoz tartozó földek és rétek után – melyet zömmel a jobbágyok és zsellérek műveltek meg, kaszáltak le – jövedelmet kapott a templom és/vagy a prédikátor. Az ingatlanokat a földesúr, mint kegyúr bocsátotta a templom vagy a prédikátor rendelkezésére, de előfordult, hogy a faluközösség is juttatott földet, ún. velal-földet (Csapod, Beled) az egyháznak. Szőlővidéken (Kövesd, Peresztég, Szentmiklós, Cenk, Hidegség) szőlőterülettel, vagy abból származó jövedelemmel (esetenként hegyvámval) is rendelkezett a templom vagy a prédikátor. Több helyen az ott működő malmok jövedelmének egy részéből is kapott adományt az egyház. Ez lehetett pénz (Peresztég, Cenk), gabona (Cenk), vagy sabbatalis²³⁽³²²⁾ (Babot). Volt, ahol évente tűzifa is járt a prédikátornak (Babot, Pordány). A prédikátorság fenntartásához az egyházközség jobbágyai és házas zsellérei (inquilinusok), akik saját igavonó állattal szántottak, házanként és évenként gabonával (3/4–2 köből²⁴⁽³²³⁾), a házatlanok, vagyis a „lakók” (subinquilinusok) pedig éves fejpénz befizetésével (6–20 dénár) járultak hozzá. Peresztégen még az özvegy asszonyok is évi 4 dénár hozzájárulást fizettek. Helyenként (Babot, Vitnyéd, Szergény) a „halászó víz” mai szóval halászterület/halastó bevételeinek egy része is növelte a prédikátor jövedelmét. Érdekes volt a hegyközi rév után járó papi részesedés: minden átkelés után egy-egy hal járt a prédikátornak.

Sem a jegyzőkönyv följegyzőjének nevét – kiről az azonos íráskép alapján tételezzük fel, hogy egyazon személy volt – sem az egyes helységekre vonatkozó adatfelvételek pontos dátumát nem ismerjük. A jegyzőkönyvnek a települések egyházközösségeire vonatkozó teljes szövegét modern átírásban,²⁵⁽³²⁴⁾ a mai helyesírási szabályokat alkalmazva ⁴³⁶és az eredeti felsorolási sorrendet követve adjuk közre. A Hegyköre vonatkozó szövegrész fakszimiléjét – mintegy kézírás-mintaként – a 2. ábrán mutatjuk be.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Babot

Babot²⁶⁽³²⁵⁾

Templum

Vagyon szentegyházuk²⁷⁽³²⁶⁾, prédikátoruk nincsen.

Volt a parókiális házhoz harminckét hold föld, kiket a polgárság szántott és valamikor²⁸⁽³²⁷⁾ prédikátoruk

volt, amint vele megalkudhattak jövedelmet megadták a prédikátornak.

Item. [29\(328\)](#) Volt egy rétjük is, de immár mindenestől fogva az erdő fogta fel [30\(329\)](#).

Minden házas [31\(330\)](#) ember adott a prédikátornak [d32\(331\)](#) 10 és egy-egy szekér fát.

Ite[m]. Baboti Rábán [33\(332\)](#) volt uramnak ő nag[yságá]nak tíz kerékre való molna [34\(333\)](#) szombattól fogva vecsernye harangkorig [35\(334\)](#) és vasárnap vecsernye harangkorig az prédikátornak járt.

Item. Egy kis tó is vagyon, melyet mindenkor a prédikátor halásztatott, mikor prédikátoruk volt. Most immár szabad minden embernek halászni.

Item. Vízbért [---] [36\(335\)](#) minden halászó víztől adtak.

Ite[m]. Volt a szentegyház mellett egy kis házacskó, kiben harangozót tartott a prédikátor.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Ordó

Ordó [37\(336\)](#)

A baboti [38\(337\)](#) szentegyházhoz farások. [39\(338\)](#) Ők is jövedelmet a prédikátornak annyit adnak, mint szintén babotiak [40\(339\)](#).

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Hidas

437Hidas [41\(340\)](#)

Szentegyházuk nincsen, hanem Babot[ra] [42\(341\)](#) farások. Mikor prédikátoruk Baboton [43\(342\)](#) vagyon, akkor ad minden házas ember d 10.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Tamási

Tamási [44\(343\)](#)

Templum

Szentegyházuk vagyon pusztaszabású [45\(344\)](#), prédikátoruk most nincsen.

* Vagyon az szentegyházhoz tizenkét hold föld, 12 melyeket a csáfordiak [46\(345\)](#) élnek [47\(346\)](#) uram ő nag[yság]a akaratából, de a bogyoszlói [48\(347\)](#) szentegyházhoz adnak most képét [49\(348\)](#) róla.

Vagyon rét a szentegyházhoz, úgymint huszonöt ember kaszálja, de most uram ő nag[yság]a akaratából Szentgyörgyi Gábriel [50\(349\)](#) uram bírja.

Mikor volt papjuk minden házas ember adott búzát ttr [51\(350\)](#) cb [52\(351\)](#) 1/2 [53\(352\)](#)

a [54\(353\)](#) cb 1

* *Mellette lapszéli feljegyzésben (azonos kézírással):* Azt a bogyoszlóiak⁵⁵⁽³⁵⁴⁾ hús hold földnek mondják, de a bogyoszlói⁵⁶⁽³⁵⁵⁾ szentegyházhoz ebben semmit nem adnak.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Barbacs

Barbacs⁵⁷⁽³⁵⁶⁾

Templum

Szentegyházuk vagyon, de mostan prédikátoruk nincsen.

Vagyon a szentegyházhoz nyolc hold föld. 8

Vagyon egy darab rétje is, de azt is mind elfogta⁵⁸⁽³⁵⁷⁾ a víz, hogy nem kaszálhatják.

Vagyon egy kis darab vize is, halászó víz.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Pordány

438 Pordány⁵⁹⁽³⁵⁸⁾

Templum

Vagyon valami puszta szentegyházuk, de prédikátoruk nincsen mostan.

Mondják azt a polgárok, hogy a szentegyházhoz vagyon föld két tagban, de számát nem tudják. Napenyíszet⁶⁰⁽³⁵⁹⁾ felől, úgymint egy tagban és rétet éppenségével⁶¹⁽³⁶⁰⁾ az úr ő nag[yság]a számára élük.⁶²⁽³⁶¹⁾

Vagyon megint más tagban napkelet felől egy tag föld, kit osztottak helyhez.

A polgárság, azonképpen uram ő nag[yság]a számára is osztottak, mely földnek bizonytal⁶³⁽³⁶²⁾ számát nem tudják.

Mondják ezt is, hogy Fehérvár⁶⁴⁽³⁶³⁾ vesztekor⁶⁵⁽³⁶⁴⁾ is mikor Sennyei Ferencet⁶⁶⁽³⁶⁵⁾ szegényt⁶⁷⁽³⁶⁶⁾ behozták az tiszten ⁶⁸⁽³⁶⁷⁾ és prédikátoruk nem lévén, akkor az időben idegenedett el a szentegyházról.

Mondják azt is, hogy mikor volt prédikátoruk, minden helytől adtak fél köből búzát

ttr cb 1/2

av⁶⁹⁽³⁶⁸⁾ cb 1/2

Egy-egy szekér fát is hoztak neki minden helyes⁷⁰⁽³⁶⁹⁾ ember.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Szentmihály

Szentmihály[71\(370\)](#)

Templum

Szentegyházuk vagyon, prédikátoruk Imre[72\(371\)](#) prédikátor.

Mivelhogy ezelőtt pusztá volt és pusztára szállottak, a szentegyháznak semmi bizonyos jövedelmet nem tudják mondani.

De mostan adnak minden helytől d 7 és még adnak gabonát qr[73\(372\)](#) 3.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a "kapui tartományban" 1590-ben / Szil

439Oppidum[74\(373\)](#) Szil[75\(374\)](#)

Templum

Szentegyházuk vagyon, prédikátoruk Körmendi István[76\(375\)](#) prédikátor.

Vagyon szántóföldje prédikátorsághoz, úgymint harminckettő, egy tagban hold. 32

Melyeket eddig a polgárság szabad akaratából szántottak, képét adván róla a prédikátornak.

Ite[m]. Vagyon két darab széna rétecskéje, úgymint nyolc ember kaszáló.

Minden házas ember ad esztendeig [77\(376\)](#) tr cb 1

Ezenkívül ad minden házas ember d 16

Item. Vagyon két zsellére is.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a "kapui tartományban" 1590-ben / Bogyoszló

Bogyoszló[78\(377\)](#)

Templum

Szentegyházuk vagyon, prédikátoruk Szentgyörgyvölgyi György[79\(378\)](#).

Vagyon a szentegyházhoz föld hold 12

Vagyon öt ember kaszálja rétje.

Minden házas ember ad a prédikátornak tr cb 1/2

a cb[---][80\(379\)](#) 1

Item. Szokásosképpen[81\(380\)](#) a polgárok adnak annyi rétet a prédikátornak, kivel beérik.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Kecel

Kecel⁸²⁽³⁸¹⁾

Templum

Szentegyházuk vagyon pusztaszabású, prédikátoruk nincsen.

Vagyon a szentegyházhoz egy szélben⁸³⁽³⁸²⁾ úgymint tizenhat hold, 16, kit uram ő nag[yság]a számára élnek.

Rétje vagyon úgymint tizenkét ember kaszáló, de az erdő is gyakor[ta] felfogta⁸⁴⁽³⁸³⁾, hogy még alig mehetnének el is benne.⁸⁵⁽³⁸⁴⁾

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Beled

440Beled

Templu[m]

Szentegyházuk vagyon, prédikátoruk Gáll Mihály⁸⁶⁽³⁸⁵⁾ deák.

A szentegyházhoz volt föld, de erdővé lett.

Rétje vagyon, kit az velal⁸⁷⁽³⁸⁶⁾ neki ad, velal földnek hívják, úgymint tíz ember kaszálja.

Minden házas ember ad a prédikátornak ttr cb 1/2

a cb 1/2

Item. Megint adnak gyónópénzt⁸⁸⁽³⁸⁷⁾ minden ember p[énzt] d 4.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Vitnyéd

Vitnyéd⁸⁹⁽³⁸⁸⁾

Templum

Szentegyházuk vagyon, de most nincsen prédikátoruk.

Vagyon a szentegyházhoz egy darab halász víz, azt felébe is adták valami [---]⁹⁰⁽³⁸⁹⁾ halásznak.

Vagyon ismét széna rétje egy darab, négy ember kaszálja.

Rége mikor prédikátoruk volt adtak minden helytől tíz-tíz krajcárt cr⁹¹⁽³⁹⁰⁾ 10

De most a csapodi⁹²⁽³⁹¹⁾ prédikátor jár hozzájuk és velalu⁹³⁽³⁹²⁾ szerződésképpen Esztendeig⁹⁴⁽³⁹³⁾ adnak neki fl⁹⁵⁽³⁹⁴⁾ 10.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Szergény

Szergény⁹⁶⁽³⁹⁵⁾

Vagyon puszta kápolnácskájok puszta Szent Márton⁹⁷⁽³⁹⁶⁾.

Ehhez mondják, hogy vagyon egy darab réjük, úgymint hat ember kaszáló, melyet a szentmiklói⁹⁸⁽³⁹⁷⁾ prédikátor bír.

Vagyon egy darab halászvize.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Szentmiklós

441 Szentmiklós⁹⁹⁽³⁹⁸⁾

Templum

Szentegyházuk vagyon, prédikátoruk Plodini István¹⁰⁰⁽³⁹⁹⁾.

Vagyon háza a polgárság rendiben, mely után bír földeket, mint egyes polgárság.

Vagyon a szentegyházhoz két hold föld.

Vagyon a szentegyházhoz két darabban rétje, úgymint nyolc ember kaszáló.

Vagyon a szentegyházhoz egy szőlője qr¹⁰¹⁽⁴⁰⁰⁾ 1

Item. Megint vagyon azokon a rétekenkívül rétje hegy határ mellett.

Item. Szántó ember ad minden helyes ttr cb 1

Item. Zsellér és lakó¹⁰²⁽⁴⁰¹⁾, aki nem szánthat¹⁰³⁽⁴⁰²⁾, ad tíz-tíz pénzt d 10.

Van két jobbágy.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Csapod

Csapod¹⁰⁴⁽⁴⁰³⁾

Templum

Vagyon szentegyházuk, prédikátoruk mostan Miklós¹⁰⁵⁽⁴⁰⁴⁾ prédikátor.

Vagyon a prédikátornak a házak rendiben egy ház hely, kiben lakik, azt hely földjével és rétéjével bírja. A helyhez vagyon zwrthvy¹⁰⁶⁽⁴⁰⁵⁾ annyi igazsága mint egyéb házakhoz.

Item. Volt megint egy darab föld, kit szabad földből irtottak volt és azt azon kívül hagyták, velalul engedték¹⁰⁷⁽⁴⁰⁶⁾ azt a földet a szentegyházhoz, úgymint tíz hold. 10

Vagyon megint egy darab rét, ki a szentegyházhoz való, úgymint harminckét ember kaszáló. Ezt velalul kaszálják meg neki.

Item. Megint szántanak neki velalul három hold földet.

Item. Uram ő nag[yság]a ezen kívül megint míg ott lakik, adott egy pusztá helyet neki földjével, rétéjével tizenegy hold. 11

Minden helytől, aki szánt, avagy egy helyes vagy fél helyes avagy zsellér legyen, ad neki búzát cb 1.

Item. A másnál való lakók valahányan vannak, mindegyik ad tizenkét két¹⁰⁸⁽⁴⁰⁷⁾ pénzt.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Endréd

442Endréd¹⁰⁹⁽⁴⁰⁸⁾

Szentegyházuk nincsen, Szentmiklóstra¹¹⁰⁽⁴⁰⁹⁾ farások.

Szentmiklósi¹¹¹⁽⁴¹⁰⁾ prédikátornak minden helytől, fél helytől, zsellér valaki szánt és magának vonóbarma vagyon ad ttr cb 1.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Süttör

Süttör¹¹²⁽⁴¹¹⁾

Templum

Szentegyházuk vagyon, prédikátoruk is vagyon.

Mondják azt a mostani polgárok, de ők nem tudják, hogy az eleiktől hallották, hogy volna tizenkét hold föld a templomhoz, kit most Nyári Bernátné¹¹³⁽⁴¹²⁾ bír, de ők ebben¹¹⁴⁽⁴¹³⁾ semmit nem tudnak.

Azonképpen rétje is vagyon, kit most a szentmiklósi ispán¹¹⁵⁽⁴¹⁴⁾ bír, tizenhat ember kaszálja, kit sok esztendőől fogva ispánok bírnak és élnek quo iure¹¹⁶⁽⁴¹⁵⁾ nem tudjuk.

Ite[m]. Párnás Imre¹¹⁷⁽⁴¹⁶⁾ is bír egy rétet, ki a szentegyházhoz való volt, úgymint nyolc ember kaszálja.

Ite[m]. Más helyen is, Endréd¹¹⁸⁽⁴¹⁷⁾ felé bír a szentmiklósi¹¹⁹⁽⁴¹⁸⁾ ispán, ki a szentegyházhoz való volt régen, úgymint hat ember kaszálja.

Ite[m]. Adnak minden helyes szántó ember egy-egy köből búzát a prédikátornak ttr cb 1.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Kövesd

Kövesd¹²⁰⁽⁴¹⁹⁾

Templum

Vagyon szentegyházuk, prédikátoruk Berkesi Mihály¹²¹⁽⁴²⁰⁾.

A szentegyházhoz vagyon szőlő [---]¹²²⁽⁴²¹⁾

hegyvámja a kövesdi¹²³⁽⁴²²⁾ hegyről [---]¹²⁴⁽⁴²³⁾ 6 p¹²⁵⁽⁴²⁴⁾ 6

443Ezt a polgárok a templom épületire mondják, hogy költik.

Prédikátorság jövedelme

Vagyon szántó föld három mezőre, hold 18

Vagyon a prédikátorsághoz egy fertály szőlő.

Vagyon széna rétje három darabban, három ember kaszálja.

Minden szántó ember ad neki ttr cb 1

a cb 1

Aki pedig nem szánt cr 14

Prédikátornak vannak zsellérei.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a "kapui tartományban" 1590-ben / Pereszteg

Pereszteg¹²⁶⁽⁴²⁵⁾

Templum

Vagyon szentegyházuk, kinek prédikátora Péter¹²⁷⁽⁴²⁶⁾.

Szántó földje a szentegyháznak hold 28.

Széna rétje vagyon két helyen, tizenhárom ember kaszálja.

Vagyon a peresztegi¹²⁸⁽⁴²⁷⁾ hegyen a Szarka¹²⁹⁽⁴²⁸⁾-hegyen egy szőlője qr 2.

Mondják azt is, hogy az itt való malomból, kit szegény Ádám¹³⁰⁽⁴²⁹⁾ deák bírt az Ikva¹³¹⁽⁴³⁰⁾ vizén, kiről szentegyházhoz régi szokás szerint esztendőnként adtak d 80.

Avagy pedig a pénzét meg nem adtak, ott köből gabonát adtak érte.

Ez járt a szentegyház épületire, de sok esztendő től fogva semmit róla nem adtak különben, hanem tavaly a prédikátor házat zsidelyezték, adtak két köből búzát belőle, kire uramnak ő nag[yság]ának gondjának kell lenni.

Item. Minden helyes ember ad prédikátornak ttr cb 1

zabot cb 1

minden zsellér ad d 20

a lakos d 10

Ite[m]. Özvegy asszonyok, ki helyben lakik d 4

Vagyon három ház jobbágya.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Cenk

Cenk¹³²⁽⁴³¹⁾

Templum

Vagyon szentegyházuk, predikátoruk vagyon Tétényi Imre¹³³⁽⁴³²⁾ uram.

⁴⁴⁴Vagyon szántóföldje a predikátornak, házához mint a több helyekhez hold 8.

Ite[m]. Vagyon a szentegyházhoz hold föld, kiket a predikátor él ¹³⁴⁽⁴³³⁾ hold 14.

Ite[m]. Négy helyen való rétje is vagyon a szentegyházhoz, hat ember kaszálja.

Ite[m]. A szentegyházhoz vagyon két szőlője, egyik a cenki¹³⁵⁽⁴³⁴⁾ hegyen második a bozi¹³⁶⁽⁴³⁵⁾ hegyen. qr 2.

Ite[m]. A cenki¹³⁷⁽⁴³⁶⁾ hegyen vagyon egynéhány szőlő egy darabban, kinek a hegyvámja az egyházhoz és predikátornak jár, tudniillik az öreg csöbörrel¹³⁸⁽⁴³⁷⁾ c¹³⁹⁽⁴³⁸⁾ 6.

Ite[m]. Az minemű molna¹⁴⁰⁽⁴³⁹⁾ uramnak ő nag[ység]ának az Ikván¹⁴¹⁽⁴⁴⁰⁾ ott Cenken¹⁴²⁽⁴⁴¹⁾ vagyon az alsó malomból minden héten jár fél–fél köből búza tr cb “.

Ite[m]. Keresztúr¹⁴³⁽⁴⁴²⁾ felé az minemű molna vagyon uramnak ő nag[ység]ának abból jár az predikátornak malomböcs¹⁴⁴⁽⁴⁴³⁾ ttr cb 4.

Ite[m]. Minden helytől, aki szánt, ad a predikátornak és a zsellér is, aki szánt ad

ttr cb 1

zabot cb 1

ha pedig zabot nem vet, ad. cr 4

Amely zsellér pedig nem szánt, ad cr 14

Predikátornak jobbágy, öt zsellér¹⁴⁵⁽⁴⁴⁴⁾.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Hegykő

Hegykő¹⁴⁶⁽⁴⁴⁵⁾

Templum

Vagyon szentegyházuk, prédikátoruk nincsen, hanem Hidegségről¹⁴⁷⁽⁴⁴⁶⁾ néha-néha jár közikben¹⁴⁸⁽⁴⁴⁷⁾ a prédikátor.

Amint mondják, hogy régente a prédikátornak háza volt, de most nincsen, pusztá vagyon, hozzá hold 10 de ezt az úr majorjához szántják.

Item. A szentegyházhoz vagyon egy tagban melyet a majorhoz élnek, uram ő nag[ység]a számára vagyon egy tagban hold 40.

Item. Vagyon egy kis rétecskéje, úgymint két ember kaszálja. De ezt is uram ő nag[ység]a számára élék.

⁴⁴⁵Item. Régi szokás szerint az mint¹⁴⁹⁽⁴⁴⁸⁾ mondják minden helyes ember zsellér azonképpen adott a prédikátornak d 14

Item. Régi szokás szerint adtak a prédikátornak, mikor réven által költöztenek,¹⁵⁰⁽⁴⁴⁹⁾ egy-egy halat.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Homok

Homok

Szentegyházuk nincsen, Hidegséghez¹⁵¹⁽⁴⁵⁰⁾ való fara, de a szentegyházhoz három hold föld vagyon Homokon¹⁵²⁽⁴⁵¹⁾.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a “kapui tartományban” 1590-ben / Hidegség

Hidegség¹⁵³⁽⁴⁵²⁾

Templum

Vagyon szentegyházuk, prédikátoruk Velekinis András¹⁵⁴⁽⁴⁵³⁾.

Vagyon háza, kiben lakik, helyhez való földje vagyon hold 2.

Item. Vagyon egy darab rétje, három ember kaszálja.

Item. Vagyon egy szőlője a szentegyházhoz.

Item. A hegykői¹⁵⁵⁽⁴⁵⁴⁾ puszták közül egy pusztát szakasztott volt¹⁵⁶⁽⁴⁵⁵⁾ uram ő nag[ység]a az előbbeni¹⁵⁷⁽⁴⁵⁶⁾ prédikátornak, Berkesinek¹⁵⁸⁽⁴⁵⁷⁾ propter tenuitatem proventuu[m]¹⁵⁹⁽⁴⁵⁸⁾. A mostani prédikátor succedalis¹⁶⁰⁽⁴⁵⁹⁾, kitől elvették azon könyörög ő nag[ység]ának adná meg neki.

Prédikátor zsellérei: Tóth Miklós¹⁶¹⁽⁴⁶⁰⁾, Horváth Dénes¹⁶²⁽⁴⁶¹⁾.

Egy pusztá helye vagyon, zsellér hely.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Kubinszky Mihály: Az Ady Endre úti kultúrház 50 évvel

446 Kubinszky Mihály: Az Ady Endre úti kultúrház 50 évvel ezelőtti katasztrófája Egy szemtanú visszaemlékezése

Az Ady Endre úton álló úgynevezett SOTEX-kultúrház építése közben 1951. október 2-án a déli órákban súlyos szerencsétlenség történt. Az építő-kivitelező 48/2 Magasépítési Vállalat (korábban Soproni Magasépítési Nemzeti Vállalat) fiatal mérnökeként egy közeli másik építkezésre voltam beosztva. A szerencsétlenséget követően engem rendelt ki a vállalat a mentési és rom-bontási munkák irányítására, s ennek a feladatnak több héten át kellett eleget tennem. Így a történetekről közvetlen ismereteim vannak.

Az Ady Endre út mentén a Raffensperger kertészet és az Erzsébet-kert között állott a malátagyár. Ez a második világháború idején, amikor a bombázások során súlyosan megsérült, már csak raktár, istálló és néhány lakás céljaira szolgált. A romok még néhány évig álltak. A háború után szovjet tulajdonba került soproni textilgyárak, a SOTEX és a Fésűsfonó ennek a malátagyárnak a helyét szemelték ki – kétségtelenül a város-építészet javára – máig is álló kultúrházuk felépítésére. A tervezéssel a Győri Tervező Iroda soproni fiókját bízták meg, a terveket Winkler Oszkár építészmérnök készítette, a tartószerkezet méretezését a statikus-tervező Gallus László építészmérnök végezte. A kivitelező vállalat részéről az építésvezető Schnittchen Gyula építésztechnikus volt.

A békekölcsönjegyzés, a munkaverseny, az osztályharc idejét éltük. Az építkezést csak 1951 nyarán kezdték meg, mégis év végi befejezését sürgették. Mint a szovjet vállalatok ajándékát Sopronnak, a munkát politikai aura vette körül. Mégsem a sietség, s ahogy a köztudatban él, a korai kiszaladás vezetett a tragédiához, inkább a munkaversenyekkel gyakran együtt járó felületesség. Azt is meg kell jegyezni, hogy a vasbetonszerkezetek építésében Sopronban éppen a kivitelező építőiparban kevés volt a tapasztalat. Ezt bizonyítja, hogy a mintegy 500 fizikai munkással dolgozó építővállalatnak a vasbetonmunkákhoz egyetlen vasszerelő szakmunkása volt, aki társait akkor taníttatta. Az építésvezető sem kerülhetett korábban ilyen méretű vasbetonszerkezettel kapcsolatba. A statikus tervező ugyan tapasztalt szakember volt, de idős szerkesztő-rajzolója ugyancsak újonc volt a vasbetonrajzok készítésében.

A magyar építőanyagipar is munkaversenyben termelt, a betonozási munkákhoz használt hazai cementek megbízhatatlanok voltak, sok helyütt merültek fel panaszok. Az előírt betonszilárdságot, a próbatesztek tanúsága szerint még megközelíteni is nehéz volt. A méretezési előírásokban rejlő jelentős biztonsági hányadnak köszönhető, hogy viszonylag kevés katasztrófa történt.

1951 szeptemberben a felső födém bebetonozásával elkészült az épület tartószerkezete, melynél a figyelem főleg a nagyterem vasbetongerendái felé irányult. Az épületnek az Ady Endre úti szárnyán, a bejáratától balra, a középfőfalat a földszinten és az első emeleten egyaránt két-két egymás fölött álló körszelvényű vasbetonoszlop váltja ki. Ezekre fekszik fel a mestergerenda, mely a födémmezőket hordja. A szerencsétlenséget 447elsősorban az egyik oszlop szabálytalan vasszerelése okozta. A kétszintes vasbetonoszlop vasszerelése a szokásoknak megfelelően toldott volt. A toldást rendszerint a padlószint felett készítik, úgy, hogy amikor az alsó szakaszt – és vele együtt a födém is, jelen esetben a földszint feletti födém – bebetonozzák, a következő munkaszinthez tüskéként merednek ki a toldáshoz a vasbetétek. A gyakorlatlan rajzoló-szerkesztő miatt a Sotex kultúrház terveinél a toldást a padlószint alatt kellett volna elvégezni, ezt a kivitelezés során elmulasztották, s nyilván csak akkor vették észre, amikor a födém be volt már betonozva. Hogy a tervező statikus a szokatlan, de szerkezetileg végül is nem kifogásolható toldást így

miért engedte meg, nem ismeretes. A toldás elmaradt, az emeleti vasbetonoszlop vasszerelését egyszerűen ráállították az alsó szakaszra, amivel mechanikai értelemben folytonos oszloprúd helyett csuklós rúd jött létre. A hibát tetézte, s ez a szerencsétlenséget követő bontásból egyértelműen megállapítható volt, hogy a padlószintből az alsó vasak néhány centit kiemelkedtek, amivel a felső oszlopszakasz betonozásánál végzetes „fészkek” keletkezett. Ez alatt azt értjük, hogy a csomópont nem volt betonnal tisztességesen kitölthető. Ezt a hibát sem az építésvezető, sem a műszaki ellenőrzést is ellátó statikus-tervező mérnök nem vették észre.

A végzetes napon került sor a szerkezet kizsaluzására, amit az előírásokkal ellentétben fordított sorrendben végeztek el: a födémlemez és a mestergerenda kizsaluzását követően került sor a körszelvény oszlop zsaluzatának kibontására. Ha a kizsaluzást az építőipar szabályai szerint az oszloppal kezdik, rögtön meglátszott volna a hiba az oszlop tövében, a „fészkes beton”. Akkor a gerendát és a lemezt az állvány még tartotta volna. Így azonban az oszlopszaluzatot képező léceztést körbefogó kaloda eltávolításának pillanatában az oszlop összerogyott. És mivel az oszlop által tartott gerenda és födém már ki voltak zsaluzva, ezeket az oszlop magával rántotta. Mintegy 120 m² födémmező szakadt le, mely magával húzta a homlokzati fal egy szakaszát is. Az építkezést hamarosan bámészkodó tömeg vette körül, de az ÁVH széteszlatta az embereket. A kizsaluzást végző tapasztalt süttőri ács, Varga Vince, valamint a közelében dolgozó Fehérvári soproni kőműves és egy nagycenki kőművestanuló azonnal meghaltak. Sérült nem volt.

A haladéktalanul beindult mentési munkák nagyon körülményesek és veszélyesek voltak, mert az egyik holttest a mestergerenda alatt feküdt, és csak másnap sikerült kihozni. A mentéshez a legprimitívebb kézi szerszámok (csákány, hegesztővágó) álltak csak rendelkezésre. A veszélyt megvető bátorsággal dolgozott a mentésnél Knüll József kőműves és Piller hegesztő.

Az ÁVH a helyszínen tartózkodó műszakiakat azonnal letartóztatta: így az építésvezetőt, a munkavezetőt, a statikus mérnököt és az éppen építészeti művezetést végző, a szerencsétlenségben teljesen véltlen Winkler Oszkár építész is. Az Építésügyi Minisztérium hathatós közbenjárására Winkler Oszkárt néhány nap múlva fogságából kiengedte, később Gallus Lászlót, akinek véltlenségét a minisztérium sikerrel bizonyította. Fél év múlva került sor a Soproni Járásbíróságon az ügy tárgyalására, ahol is – a kor mentalitását és az építkezés politikai jelentőségét tekintve – viszonylag enyhe ítélet született: az építésvezetőt és a munkavezetőt egy-egy évi börtönre ítélték, utóbbit 448 megítélésem szerint véltlenül, mert a balesetet kiváltó hiányosságok nem az ő mulasztásából fakadtak. Gallus Lászlóval szemben az ügyészség nem emelt vádat.

A szerencsétlenségnek így több, mint szemtanúja voltam. Még 6 évig dolgoztam építésvezetőként és további négy évtizedig vettem részt műszaki ellenőrként építőmunkák kivitelezésében. Mivel az eset mélyen megrázott, a magam részére azt a tanulságot vontam le, hogy az építőipari munkáknál mindent megelőző követelmény a technológiai fegyelem betartása.

A baleset romjainak eltakarítása után a hibás szerkezeteket kijavították illetve újból felépítették. Az építkezést a tapasztalt Wildzeiss János építőmester vezetésével 1952. augusztus 20-ra fejezték be.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni könyvespolc

Soproni könyvespolc

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni könyvespolc / Szemán Attila: Gömöri János: Az avar-kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában. Sopron, 2001.

**Szemán Attila: Gömöri János: Az avar-kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában.
Sopron, 2001.**

Az Iparrégészeti Lelőhelykataszter első kötete a kora-középkori vaskohászatot öleli fel. A kötet, amely a Soproni Múzeum Régészeti Gyűjteménye és a MTA VEAB Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottsága közös kiadásában jelent meg, több évtizedes kutatómunka eredményeként jött létre. E munkának köszönhetően alaposan megszaporodtak a kohászati lelőhelyek, így ezek közt ma már nehéz segítség nélkül eligazodni. A adattár minden jelenleg ismert, szám szerint 382 lelőhelyet tartalmaz.

A kiadvány jellegzetes példa az interdiszciplináris kutatásokra. A hagyományos régészet-történelem-nyelvészet együttműködés mellett a természettudományos vizsgálatok egyre elterjedtebbek és nélkülözhetetlenek a régészet egész területén, de az iparrégészeti kutatások esetében különösen. Ez adódik abból is, hogy a régi, többnyire lakóhelyen kívüli ipari munkahelyeken általában nagyon kevés datáló értékű tárgy kerül elő. Ezért rengeteg természettudományos anyagvizsgálat, kormeghatározás egészíti ki a hagyományos régészeti tipológia módszerét. Nélkülük reménytelen lenne az előrelépés.

A bevezetőben a korszak vaskohászatának külföldi kutatását röviden jellemezve, a magyarországi leletek jelentőségét a tágabb környezettel összehasonlítva mutatja be, majd az adattár használatának szabályait ismerhetjük meg. Ez után következik a kötet 449 legfontosabb része, a régészeti anyag lelőhely szerinti felsorolása, az adattár. A lelőhelyekkel foglalkozó szakaszok végén mindenütt megtaláljuk az adatok származására, az eredeti közlésre történő hivatkozást.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy a kötet soproni vonatkozású. Nemcsak a szerző személye és az őt segítő munkatársak jelentős része kötődik a városhoz, hanem az adattár 17 soproni lelőhelye is. Ezek mellett számos egykori Sopron vármegyei lelőhely szerepel a műben. Érdemes tehát ilyen vonatkozásban is értékelni e kiadványt. Megfigyelhető, hogy a szerző a saját ásatásai közül néhányat a többi lelőhelynél jóval részletesebben közöl. Nyilvánvaló, hogy a nagyobb jelentőségű és az általa részletesebben ismert eseteket emelte ki. Ennek azonban – soproni szemszögből nézve – az a pozitív hatása, hogy többek közt a soproni, és Sopron környéki lelőhelyek is részletesebb tárgyaláshoz jutnak.

Az összefoglaló fejezetben az adattárban közölt anyag rendezett összegzését, nemzetközi kitekintést, a régebbi ismeretanyag újabb kutatási eredményekkel történő összevetését, értékelését találjuk. A régészeti anyaghoz, tipológiához kapcsolható történeti következtetések is részben itt fogalmazódnak meg. A különböző technikai változatok korokhoz és népcsoportokhoz kapcsolódása egyre világosabban

kirajzolódik. „A vasértől a kovácsolható vasig” című fejezetben a vaskohászat, mint mesterség teljes folyamatában jelenik meg. Az előkészületektől a kész tárgyig az egész munkafolyamatot (ércgyűjtés, -bányászat – ércpörkölés – kohósítás – a vasbuca kovácsolással való tisztítása – kovácsolt szerszám) megismerhetjük, mindenki számára érthető leírásban.

A tárgyalt időszak történeti szempontból nagyon érdekes. A kohók tipológiája felveti a késői avar, onogur és honfoglaló magyar kontinuitás kérdését, bár teljesen új megvilágításban. A bodrog-alsóbüi rovasírásos leletnek különösen fontos szerep jut a következtetésekben. Ez a rész nagy érdeklődésre tarthat számot nemcsak a szakemberek, de minden olvasó körében.

Számos térkép, alaprajz és tárgyrajz, valamint a 31 fényképes tábla teszi szemléletessé a kötetet. Példaértékűek az egy-egy táblába rendezett rajzsorozatok, amelyek egy-egy munkafolyamatot magyaráznak meg vizuálisan.

A középkori vaskohászat kutatásának immár nagyon bőséges nemzetközi irodalma van. A kötet végén megtalálhatjuk a felhasznált művek szerzői név szerinti sorrendben mutatózott felsorolását. Ez elengedhetetlenül fontos a tudományos munka szempontjából. Az idegen nyelvű olvasót bő angol nyelvű összefoglaló segíti a kötet használatában.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni könyvespolc / Szende Katalin: *Analecta Mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*, szerk. Neumann Tibor, Budapest, 2001. 281 p.

450 Szende Katalin: *Analecta Mediaevalia I.*

Tanulmányok a középkorról, szerk. Neumann Tibor, Budapest, 2001. 281 p.

Egy új kiadványsorozat első darabját üdvözölhetjük a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Medievisztika Tanszékének az Argumentum Kiadónál most megjelent kötetében. A nem szakmabeliek számára talán kissé rejtélyesnek ható görög–latin címkombináció („Középkori szemelvénygyűjtemény”) alatt az alcím szerényen és tárgyilagosan jelzi a tartalmat. A teljes címoldal – és természetesen maga a kötet – pedig azt mutatja, hogy a középkor-kutatás jól megalapozott budapesti és szegedi, valamint felnövekvőben lévő debreceni, pécsi és miskolci műhelyei mellett Piliscsabán is létrejött egy újabb, az ókor és a reneszánsz közé eső időszak kutatására szakosodott iskola.

A szép, időtálló, az egyetem szellemiségét is sugárzó borító védelmében 14 szép és időtálló tanulmány sorakozik a tanszék vezetőjének, *Szovák Kornélnak* bevezető gondolatai után. A tanulmányok – a hazai tudományosságban szinte egyedülálló módon – négy kutatói generáció: diákok, fiatal és idősebb oktatók és ezek mesterei tollából származnak. Ráadásul az összefogó szerepet (a szerkesztésen kívül a tipográfiát és a tördelést is) a legifjabb nemzedék egy tagja, Neumann Tibor vállalta fel. A kötet egész arculata, beleértve a német rezüméket és a gyakran idézett művek egységes hivatkozását szolgáló rövidítésjegyzéket, következetes, jól átgondolt szerkesztői munkára vall.

A tanulmányok szerzői szinte mind a magyar középkor századaiból merítik témájukat. Az egyik kivétel *Farkas Zoltán*: „*Socrates Scholasticus és a görög paideia*” c. írása, amely az 5. század eleji szerző Egyháztörténetének a klasszikus görög műveltségismény védelmében érvelő egyik fejezetét elemzi. A másik egyetemes történeti tanulmány „*A bizánci-türk diplomáciai kapcsolatok történetéből*”, *Harmatta János* professzortól, aki Theophylaktos Simokattes bizánci történetíró műve alapján, a türk kagánnak

Maurikios bizánci császárhoz küldött leveléből kiindulva ismerteti az 580–599-es évek eseményeit. Ezekben a bizánciak ellenfeleként az avarok tűnnek elénk, akikről a szerző kimerítő érveléssel bizonyítja, hogy – a korábbi vélekedésekkel ellentétben – nem azonosíthatók a kínai forrásokban szereplő juan-juan néppel.

A magyar középkorral foglalkozó tanulmányok közös sajátosságaként az elsődleges forrásokhoz, ezen belül is az okleveles anyaghoz való erős kötődést emelném ki. Mivel pedig fennmaradt okleveink döntő többsége a birtokjog biztosításával függ össze, a feldolgozott témák nagy részének is van valamilyen területi meghatározottsága. A továbbiakban, a kötetnek a szerzők betűrendjét követő elrendezésétől eltérve, földrajzi szempontok szerint csoportosítva ismertetem a tanulmányok néhány fontosabb megállapítását.

451 Hagyományos diplomatikai témát dolgoz fel *Solymosi László* „*Transfixum – oklevélritkaság a XIII. századból*” címmel. A három elemzett oklevél a hiteleshelyi tevékenységét 1184-ben megkezdő fehérvári káptalan működésének egy speciális időszakából származik. A testület csak viszonylag későn, 1235–37 táján kezdte okleveleit pecséttel is megerősíteni. Hogy korábbi irataik se veszítsék el érvényüket, melléjük egy, az utólagos megpecsételéssel szóló írást állítottak ki, és ezeket közös pecséttel látták el, amelynek zsinórja összefűzi mindkét oklevelet. A ritka megoldás mögött a szerző, normandiai párhuzamok és a Fehérvárott működő külföldi kanonokok révén francia hatást valószínűsít.

Az oklevelek egyik leggyakoribb témáját, a birtokadományozást teszi vizsgálat tárgyává *Bertényi Iván*: „*A XIV. századi magyar királyi földbirtokpolitika néhány fontosabb kérdése*” c. dolgozatában. Arra keres választ, hogy Károly Róbert és utódai hogyan részesítették az egyes nemzetségek hozzájuk hű tagjait adományban a kedvezményezett családja többi tagjának kizárásával. Ennek eszközét az adományosok körének „*per eum*” vagy „*per eos*” formulával való leszűkítésében véli fölfedezni. Ezzel szemben – *Engel Pál* korábbi megállapításaival polemizálva – a *nova donatio*-nak nem tulajdonít birtokpolitikai jelentőséget. Őszinte fájdalomunkra, vitapartnerre már nincs közöttünk, és így nem válaszolhat a felvetett vitás kérdésekre. Jelen van viszont a kötetben „*Adatok az Anjou-kori hadseregről*” című gondolatébresztő írásával, amelyben *Kristó Gyula* nyomán kétségbe vonja az Anjou-kori banderális hadseregletét. Helyette két, erősen eltérő harcértékű hadseregtípust azonosít: az Árpád-kori ispáni haderőhöz hasonló, a megyei nemesekből és a királyi váruradalmak parasztságából álló, viszonylag gyenge csapatokat, illetve a zömmel magyar udvari lovagok irányítása alatt álló, külföldieket is foglalkoztató zsoldos sereget.

A fenti tanulmányokhoz hasonlóan az egész országra kiterjedő forrásbázisra épít *Tringli István*: „*A magyar szokásjog a malomépítésről*” című írása. Először a vízimalmok és gátjaik hovatartozása, illetve az általuk a környező földeken okozott károk miatt indított perek fajtáit mutatja be. Ezután pedig azt a folyamatot elemzi, amelyben a „malom úgy kell építeni, hogy egyik a másiknak kárt ne okozzon” szokásjogi elv az eseti előfordulások nyomán rögzült, majd a Hármaskönyvbe is utat talált. Elemzett példái között szerepel IV. Béla 1247-ben kelt parancsa is, amelyben a Rábára és Rábcára épített, kárt okozó malmok felszámolásáról intézkedik, a csornai konvent Vica faluban levő malmát is érintve.

A kötet tanulmányainak egy másik csoportja – bizonyára nem tervszerűen, hanem a fennmaradt forrásokhoz igazodva – északkelet-magyarországi helyszínekhez kötődik. *Borsa Iván*, a magyar középkorkutatás doyenje módszertanilag is példa értékű cikket közöl „*A kancelláriai aprómunkától a gátlástalan birtokosig*” címmel, amelyben Kállói Klára leánynegyedének kiadása miatt nagybátyja, Kállói Miklós ellen indított perét vonja vizsgálat alá. Zsigmond királynak a leleszi konventhez küldött, az ügy kivizsgálását megparancsoló mandátumának hátlapján olyan feljegyzéseket talált, amelyek nemcsak a hiteleshelyi munka menetébe engednek bepillantást, hanem néhány más dokumentummal együtt a pert és a

peres felek – elsősorban Kállói Miklós – személyiségének egyes vonásait is elénk tárják.

452 Horváth Richárd írása, az „*Adalékok a Szapolyaiak északkelet-magyarországi felemelkedéséhez*” egy, a Kállóiaknál jóval fényesebb karriert befutó famíliával foglalkozik. Boldogkő, Regéc, Tállya és Tokaj 1459 és 1464 között került a család kezébe, a „felső részek kapitánya” tisztség betöltéséhez kapcsolódva. A birtoklás körülményeinek vizsgálatából a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a Szapolyaiak a várat eredetileg mint kapitányok kapták a husziták elleni eredményesebb küzdelemhez, de idővel egyre inkább saját birtokukként kezelték. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a husziták elleni harc 1642 utáni szakasza még nincs kellő alapossgal feldolgozva – ez pedig az északkeleti és az északnyugati határvidéket egyaránt érinti. Szintén egy északkelet-magyarországi vár, Füzér a témája a kötet egyetlen művészet- és építészettörténeti tanulmányának. Simon Zoltán és Szekér György „*Újabb szempontok a füzéri várkapolna építési idejének meghatározásához*” címmel az impozáns épület egyik legépebben megmaradt részét a legújabb ásatások leletei alapján az 1504–8 közötti időszakra datálják. Keltezésükben központi szerepet kap a boltozat bordáinak a budai Mária Magdolna plébániatemplom 16. század eleji bővítésével való hasonlósága.

Végül a régióban kissé nyugatabbra haladva Kollmann Örs László *Rimaszombat középkori történetével* ismertet meg bennünket monografikus igényű összefoglalásában. Kubinyi András kategorizálását követve a települést a fontos városi funkciókat betöltő mezővárosok közé sorolja; mint ilyen többek között Kismartonnal vagy Vasvárral vethető össze. A fejlődés zálogát a viszonylag stabil birtokviszonyokban és a német hospesek betelepülésében látja, akik a már korábban is piacos helyként működő település belső szerkezetét döntően átalakították. (Hasznos lett volna egy alaprajzot mellékelni.) Figyelemre méltóak a négy helyi céh történetére vonatkozó megállapításai is.

Egészen más területre, a Dráva és Horvátország között fekvő Szlavónia igazgatására irányítja figyelmünket Zsoldos Attila „*Egész Szlavónia bánja*” című tanulmánya. Györffy György és Kristó Gyula vitájának fonalát felvéve bizonyítja, hogy a terület már a 10. századtól magyar főség alatt állt, Somogy és Zala ispánjai között megosztva. A 12. század második felétől a horvát bán hatásköre ide is kiterjedt, de csak az 1220-as évekre stabilizálódott az említett két megye határa a Dráva vonalában, így ezután a horvát bánnak már valóban nem kellett mással osztania Szlavónia igazgatásán. Erdély tartományi különkormányzata szintén ezekben az évtizedekben öltötte fel későbbi kiforrott formáját.

Szándékosan hagytam ismertetésem végére a három nyugar-magyarországi tárgyú, Sopron megye történetéhez is kapcsolódó tanulmányt. Az időben legkorábbi témát, a *Győr nemzetség történetét az Árpád-korban* C. Tóth Norbert dolgozza fel. A nemzetség birtokai Győr, Moson (így az általuk alapított lébényi monostor is), Baranya és Somogy megyében feküdtek, az óvári ágból származó Csépán azonban a soproni ispánságot is elnyerte. A szerző a krónikák és oklevelek alapján ismerteti a nemzetség valószínűsíthető eredetét, különböző ágainak leszármazását és köznemesi szintre való visszasüllyedésük folyamatát a 13. század második felében.

A másik híres nyugat-dunántúli bencés nemzetségi monostor, Ják későközépkori történetét dolgozza fel Rácz György: „*A jáki apátság kegyurai a XIV–XV. században*”, az **453** alapító ág kihalása utáni időszakban. Ekkor a kegyuraság a nemzetség más ágaihoz: először a sitkei, majd a Jákon birtokos Szelestei, Szentivánfalvi, Terestyéni és Niczky családok kezébe került (ez utóbbi levéltára a soproni Levéltár megyei anyagában található). Ők már nem értették meg a nemzetségi monostor szellemi tartalmát, és amikor már mint jövedelmforrás nem volt a hasznukra, egyszerűen felhagytak a kegyúri jogok

gyakorlásával. Az elhagyott monostort V. László 1457-ben Ellerbach Bertoldnak adományozta.

A legtöbb Sopron megyei vonatkozást *Kóta Péter*: „*A vasvári káptalan levéltárának története*” című dolgozatában találjuk. A vasvári káptalan, mint hiteleshely jelenléte a megyére vonatkozó okleveles anyagban a 14. század közepéig a győri káptalanéval vetekedett, és csak a csornai konvent működésének fellendülése után szorult ki erről a területről. A formális választóvonal az 1347-es év volt, amikor is a csornai és a vasvári, egyaránt Szt. Mihály tiszteletére szentelt hiteleshely intitultiójának megkülönböztetésére a vasváriak változtattak korábbi megnevezésükön. A szerző a káptalan magán- (saját birtokaira vonatkozó) és országos (hiteleshelyi) levéltárának használatát, 17. és 18. századi rendjének bemutatása során számos figyelemre méltó megállapítást tesz, ezek közül a formuláskönyvek létével kapcsolatos kétségeit, illetve a középkori okleveleknek a 18. századi birtokperekben elfogadott bizonyító erejét emelném ki.

Kinek is ajánlom mindezek után a kötetet? Azoknak, akik (hely)történeti kutatásaikhoz, az általuk vizsgált személyek vagy helységek történetéhez új adatokat, hivatkozásokat keresnek; azoknak, akik a medievisztika hagyományait követő igényes forrásfeltáró és -értelmező munkára módszertani példákat szeretnének látni – és azoknak, akiket „egyszerűen csak” érdekelnek középkori történelmünk eddig kevésbé ismert fejezetei.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni könyvespolc / Kujbusné Mecsei Éva: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek Horváth József–Dominkovits Péter: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek. Szerk. Dominkovits Péter. A forrásokot összegyűjtötte: Dominkovits Péter. A forrásokot átírta, jegyzetelte, bevezette: Dominkovits Péter, Horváth József. Sopron, 2001. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára kiadványa. LXXXI 181 p.

**Kujbusné Mecsei Éva: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek
Horváth József–Dominkovits Péter: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek.
Szerk. Dominkovits Péter. A forrásokot összegyűjtötte: Dominkovits Péter. A
forrásokot átírta, jegyzetelte, bevezette: Dominkovits Péter, Horváth József.
Sopron, 2001. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára kiadványa. LXXXI
181 p.**

Aki a történelem jelentős eseményei mellett a sorsformáló emberre is kíváncsi, egyre több olyan könyvet vehet kézbe, amely jeles személyeket, érdekes életutakat mutat be, de örömdetesesen nő azoknak a kiadványoknak is a száma, amelyek egy-egy közösség életét, gazdálkodását, szokásait, kapcsolatrendszerét, műveltségi és vagyoni viszonyait tükrözik. A magánéletet, a családi viszonyokat, rokonsági kötelékeket, a mindennapi tevékenységet azonban kevés forrástípus tárja fel olyan valóságghűen és sokrétűen, mint a végrendelet. A hagyatékolás során ugyanis a végrendelező számba véve örököseit, ingatlan és ingó vagyonát bepillantást enged személyes életébe: családi titkaiba, örökölt és szerzett javaiba, házába, istállójába, sőt még egyébként féltve őrzött ládájába, fiókjába is. A testamentum nemcsak a végrendelezőről, hanem mikroközössége rendjéről, moráljáról is fontos adatokkal szolgálhat.

Az elmúlt években különböző levéltári kiadványokban már közkinccsé vált néhány szabad királyi város, jelentősebb mezőváros, valamint hiteleshely külön őrzött testamentum-gyűjteménye. Ezek közül az egyik legteljesebb a *Horváth József* könyvtáros-helytörténész szerkesztésében közreadott 17. századi győri

végrendeleteket bemutató sorozat. A kisebb településeken kelt testamentumok azonban még többnyire ismeretlenül lappanganak a vármegyék irattrengetegében. Feltárásuk, feldolgozásuk sok időt és nagy szakmai felkészültséget igényel. Ehhez a munkához akár iskolapéldául is szolgálhat a már említett Horváth József és *Dominkovits Péter* főlevéltáros *17. századi Sopron vármegyei végrendeletek* című kötete, amelyet Győr-Moson Sopron Megye Soproni Levéltára jelentetett meg. A szerzők, akik kutatásaik, írásaik révén jól ismertek a helytörténet iránt érdeklődők és a mentalitástörténettel foglalkozók előtt, olyan könyvet készítettek, amely méltán tarthat számot széles körű érdeklődésre.

Az olvasóbarát színű és nagyságú kötet címlapján és hátsó borítóján Zeke György 1637-ben állított sírköve látható. Belelapozva a kiadványba már a bevezető felkelti figyelmünket, hiszen a szerkesztői feladatokat felvállaló Dominkovits Péter izgalmas kutatási beszámolót közöl a gyűjtés menetéről, módszeréről, a munka során felvetődött gondolatokról, a felmerülő kétségekről és problémákról. A források közlésmódjának alapos, a legapróbb részletekre is kiterjedő ismertetése nemcsak a közölt végrendeletek olvasásához nyújt segítséget és magyarázatot, hanem lehetséges alternatívát kínál a forráskiadás szabályozásának megújítását, korszerűsítését remélő szakmabelieknek is.

További segítséget remélhet a régi szövegekkel ritkábban találkozó olvasó a bevezető tanulmányokból. Horváth József *A 17. századi Sopron megyei végrendeletekről* című munkája minden során érződik a téma ismerete és szeretete. Írásának első része tájékoztat az végrendeletek kutatásáról – különös alapossággal beszámolva a régi és új forrásközlésekről és eredményekről –, a források hasznosításáról és a hazai szakirodalom gyarapodásáról. Tanulmányának további fejezetei a közölt végrendeletek forrásértékét elemzik. Olvashatunk a testamentumok időbeli és térbeli megoszlásáról, irattani jellemzőiről, a szövegekben felfedezhető német nyelvi hatásokról és latin kifejezésekről. A végrendelettel szabályozásairól szóló rész érdekes jogtörténeti áttekintés, míg az irattípus szerkezetét ismertető fejezet hasznos ismereteket ad a „műfaj” általános szabályainak a gyakorlatban való érvényesüléséről. A végrendeletek többnyire az oklevelek szerkezetét követték, azonban a falvakban íródottak „formulái jelentős mértékben függték az utolsó akaratot írásba foglaló személy ismereteitől, stílusától, műveltségétől” is. A kötetben közöltek között is van néhány, amely többé-kevésbé eltér a szokásos szerkezettől – ezeket külön bemutatja a szerző.

455A testamentumok jogtörténeti adalékokkal is szolgálnak, érdekesek pl. a nők vagyoni jogára vonatkozó részek. A végrendeletek továbbá számos olyan adatot is tartalmaznak, amellyel a helytörténeti ismeretek bővíthetők, kiegészíthetők, pontosíthatók. Az örökhatóság kapcsán ugyanis az egyházak életéről, szokásairól, az egyházi személyekről olvashatunk, a hitelesítő résznél pedig a vármegye és az egyes települések tisztségviselőinek, elöljáróinak neve, pecsétje látható. Felfedezhetőek néha a végrendeletekben olyan, az ország történetét meghatározó események, amelyek befolyással voltak az itteni emberek életére. Horváth József ráirányítja a figyelmet a testamentumok névanyagának, nyelvezetének kutatási lehetőségeire, a mikrotörténelem feltárásához nélkülözhetetlen rokonsági és egyéb, pl. gazdasági, kulturális kapcsolatokra.

A szerző a közölt testamentumokból vett példákkal illusztrálva alapos vizsgálat alá vonja a végrendeletek vagyoni viszonyait is. Erre azért érdemes külön odafigyelni, mert a közölt, többnyire nemesi testamentumokban jelentős hangsúlyt kapnak az ingatlanok, amelyek típusát (szántó, szőlő, kert, rét, erdő), fekvését, nagyságát, szomszédait, a szerzés módját (örökölt, házastárssal közös szerzemény, zálogon bírt) is részletezik a testánsok. Rendelkeznek még malmokról, házakról, állatokról, néha terményről és borról, ritkábban személyes tárgyaikról. Említik használati eszközeiket, házbeli javaikat, szerszámaikat, ruháikat, értéktárgyaikat, elsősorban az ezüstözött, aranyozott kardot, tört, puskát, lószerszámot, gyűrűt, keresztet, övet, kupát. Vizsgálható a végrendeletek segítségével a mikroközösségen belüli pénz- és terményhitelek

módja, rendje is, hiszen a testánsok egyaránt számba veszik rendezetlen adósságaikat és kintlévőségeiket. A tanulmányban művelődéstörténeti – főként a vallásosságot és az írásbeliség fejlődését érintő – adalékokból szintén kaphatunk ízelítőt, ill. az utolsó fejezetben a 17. századi Sopron megyében előforduló temetkezési szokásokkal ismerttet meg bennünket Horváth József.

A másik tanulmány szerzője, Dominkovits Péter a végrendelezők közül mutat be néhányat. Korábbi igazgatási és családtörténeti kutatásainak köszönhető rendkívül adatgazdag írásában felidéződnek a 300-400 évvel ezelőtt élt megyei, városi tisztviselők, az elit tagjai, a Nádasdyak servitorai, familiárisai.

Nem csoda, ha a forrástípusban fellelhető értékeket alaposan és érdeklődést keltően részletező bevezető tanulmányok elolvasása után kincskereső izgalommal látunk a források olvasásához. És nem is csalódunk – csak ne számítsunk könnyű „zsákmányra”! A 17. században kelt végrendeletek nyelvezete ugyanis szívet gyönyörködtető a nyelvészeknek, de nehezen olvasható a hasonló szövegekhez nem szokott szemnek. Most tudunk csak igazán örülni a szerkesztő gondosságának, a technikai szerkesztő munkájának: a szépen szedett, jól elrendezett, megfelelő nagyságú betűtípusnak és -nagyságnak, a különböző részeket jól elkülönítő szedésnek és nyomásnak, hiszen mindezek könnyítik az olvasást. Most értékeljük igazán hasznosnak a bevezető tanulmányok adta információkat, amelyek hozzájárulnak a szöveg megértéséhez, sőt újabb és újabb érdekes adalékok felfedezésére inspirálnak.

Maguk a források, amelyek egy régmúlt világot idéznek, rendkívül érdekesek! A legrégebbi, Chepely András testamentuma Csornán kelt 1609-ben, míg a kronológiai sort Récsy György, majd Sennyei Albert özvegye, Várkonyi Amade Éva utolsó rendelkezése 456zárja, amelyet Felső-Bükön foglaltak írásba 1701. november 19-én. A testánsok – akiknek majd egyharmada nő, közülük néhányan özvegyek – Sopron megye különböző településein éltek: pl. Damonyán, Alsó-Szoporon, Nagylózson, Petőházán, Fertőszentmiklóson, Nagycenken. A 130 oldalnyi végrendelet gyűjteményben helyet kapott a Szalay Benedek végrendelezését tartalmazó, ingó javairól tett kötelező levél éppen úgy, mint Natl Lipót soproni polgármester levele, amelyben értesíti Öry Máttyás szolgáját a javára tett testálásról. Utalásos közlés formájában találjuk gr. Erdődy György tárnokmester felesége, gr. Batthyány Erzsébet és Szabó Ferenc csepregi lakos végrendeletét. A forrást összegyűjtő Dominkovits Péter teljességre törekvését mutatja az is, hogy a törzanyagban közölt ötvenhárom testamentum után függelékben olvasható még három, Tolnay János hagyatékában fennmaradt, Sopron vármegyei vonatkozású végrendelet.

Dicséret illeti a szerzőket azért, hogy munka közben milyen sokrétűen gondoltak az olvasóra: majdnem 800 jegyzettel, a kötet végén részletes, alapos irodalomjegyzékkel, latin-magyar glosszáriummal, személy- és helynévmutatóval, valamint könnyen áttekinthető, nagyon hasznos tematikus tárgymutatóval segítik a tájékozódást.

Horváth Józsefnek és Dominkovits Péternek köszönhetően Sopron vármegye helytörténeti irodalma egy figyelemre méltó, érdekes, alapos, etalon-számba menő munkával gyarapodott, amelyet azonban nem csak a helytörténetet mindjobban megismerni szándékozók forgathatnak haszonnal, hanem a társadalom-, gazdaság-, mentalitás- és kultúrtörténet iránt érdeklődők, valamint a forráskiadással foglalkozó szakemberek is.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni könyvespolc / Polgár Tamás: Győr–Moson–Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779–1995) szerk. Horváth József Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Győr, 2000. 912 p.

**Polgár Tamás: Győr–Moson–Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája
(1779–1995)**

szerk. Horváth József

Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Győr, 2000. 912 p.

A történeti Győr, Moson és Sopron vármegye anyagát tartalmazó sajtóbibliográfia megjelentetésével régi adósságát törleszti a megye könyvtáros társadalma. A sajtóbibliográfia elkészítésének gondolata az 1960-as évek közepén merült fel a megyei könyvtár tudományos műhelyében. Először az 1966. évre szóló intézményi munkatervben jelent meg a sajtóbibliográfia kiadványtervezete, valamint a szerkesztési szempontok kidolgozása, és a megyei könyvtár állományának feltárásához kapcsolódó feladatok összegzése, ütemezése. Ahhoz, hogy kezünkben tarthassuk e vaskos tájékoztató kiadványt, rengeteg nehézséggel kellett megküzdniük a sajtóbibliográfiával foglalkozó szakembereknek, és a szerkesztői munkával 1994-től foglalkozó *Horváth József*nek.

A megjelent kötet több mint három évtizedes "kiadástörténete" is megérne egy önálló hosszabb tanulmányt. A szerkesztői bevezetőben ebből is ízelítőt kapunk. A megyék közigazgatási változásai, a könyvtáros szakmában bekövetkezett változások, a lelőhelyek és a bennük őrzött anyag sokrétűsége, a személyi feltételek mind-mind befolyásolták a kiadvány megjelenésének elhúzódását. Például 1998-ban még mindig került elő az Országos Széchényi Könyvtár katalógusából olyan, nagyszámú megyei vonatkozást tartalmazó sajtótermék, melyek szerepeltetése mindenképpen nélkülözhetetlen volt a kötet számára. A kiadvány megjelenésének elhúzódása végül is a kötet hasznára vált, hiszen ezáltal az 1995. december 31-ig megjelent kiadványok is feldolgozásra kerültek a bibliográfiában, és így a munka eredményeként megszületett, 1242 tételt tartalmazó kötet a dunántúli megyék közül ma a legteljesebbnek mondható.

A kötet elkészültét az is nehezítette, hogy a három történeti megye egyikében sem született átfogó modern sajtótörténeti munka. Esetleg csak egy időszak – Győr megye esetében az 1844–1919 közötti évek –vagy egy-egy kisebb sajtótörténeti mozzanat kapcsán születtek írások. A szerkesztő tanulmányában mégis megpróbál rövid összegzést adni Győr–Moson–Sopron megye 1779–1995 közötti sajtótörténetéről. Számba veszi az eddigi kutatások eredményét, historiográfiai áttekintést adva. A további sajtótörténeti írásokhoz megkerülhetetlen lesz ez a tanulmány és az ebben megjelenő irodalom. A megye több mint két évszázados sajtótörténetéből nehéz lenne bármit is kiragadni. A történeti tanulmányt olvasva, az ötlik fel a recenzióban, hogy a történeti korok és történelmi szituációk milyen erősen befolyásolták az időszaki kiadványok helyzetét, mind számukat, mind témájukat tekintve.

A bibliográfia gyűjtőkörét az 1970-es évek közepén megszületett tervezet három pontban határozta meg. Ez az azóta eltelt időben a megye területi átalakulásainak köszönhetően változott, és az időhatár módosulásával egészült ki.

A sajtóbibliográfiába bekerült:

1. Minden olyan sajtótermék és alkalmi lap, amely a megye területén jelent meg 1779-től 1995. december 31-ig.
2. Minden olyan sajtótermék és alkalmi lap, amely a megyén kívül jelent meg, de címében vagy alcímében meghatározott jellege, feladata szerint tartalma, részben vagy egészében a megyére vonatkozik.

3. Jellegétől és megjelenési helyétől függetlenül, minden olyan sajtótermék, melyet élettartama egy részében, vagy egészében a megyében működő nyomdában állítottak elő.

A nyomdai meghatározottság figyelembe vétele a kötet kiadástörténete során többször is változott, így az ilyen irányú gyűjtés a szerkesztő véleménye szerint is felemásra sikerült. Az 1950 után megjelent kiadványok, ha csupán a nyomda helye volt a meghatározó, nem is nyertek felvételt a sajtóbibliográfiába.

Problémát jelentett a sajtótermékek, periodikumok könyvtári fogalmának változása is. 1978-tól az évkönyvek és az iskolai értesítők is ide soroltattak. A sajtóbibliográfia 458. sajnós ezen időszaki kiadványok feldolgozását nem vállalhatta fel, így például kimaradt az *Arrabona*, a megyei múzeumi szervezet évkönyve is a kötetből.

A bibliográfiai tételek összegyűjtésében nagy nehézséget jelentett, hogy nem volt egyetlen olyan központi könyvtár sem, amelynek anyaga teljességet megközelítően tartalmazta volna a megyei sajtótermékeket, vagy azok nyilvántartását. A három megye különböző típusú intézményeinek és gyűjteményeinek teljes körű feltárását igényelte a munka. Győrben a Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár anyagának áttekintését *Jászberényi Ferencné* és *Sinay Jenő* végezte. A mosonmagyaróvári Hansági Múzeum és a Huszár Gál Városi Könyvtár anyagának feldolgozása *Tuba László* és *Kimlei Péter*, a Soproni Levéltár sajtótermékeiről az adatgyűjtés *Varga Imréné* munkáját dicséri. Az Országos Széchényi Könyvtár állományából a megyére vonatkozó anyag kigyűjtését a szerkesztő Horváth József végezte el. Más megyei intézmények könyvtáraiból is gyűjtöttek az összeállítók, de ezeket már nem teljességre törekvően tárták fel.

A kötetben több mint 700 oldalt az egyes bibliográfiai tételek betűrendes sora tesz ki. Sajnos e recenzió keretein belül az anyag nagyságát látva még arra sincs lehetőség, hogy felsoroljuk, milyen kiadványtípusok szerepelnek a sajtóbibliográfiában. Ezt a sajtótermékek sokszínűségének köszönhetjük. A bibliográfiai tételek felépítése logikus. Megtudhatjuk az adott sajtótermék címváltozatait, a kiadás helyét, a kiadvány élettartamát, periodicitását, szerkesztőit, kiadóit, nyomdáját (s annak székhelyét), méretét. A sajtóbibliográfia e legfontosabb része nagyfokú precizitást mutat, és az autopszián alapuló gyűjtés főleg a bizonytalan vagy hiányos adatokkal rendelkező sajtótermékek esetében hozott újabb eredményeket. A szerkesztők időbeli felsorolásán túl helyenként a szerkesztőbizottság, felelős szerkesztők változásairól is képet kapunk. Ezen kissé túlzott pontosság a kiadvány terjedelmét növelte, de sajtótörténeti szempontból igen fontos adatokat tartalmaz, hiszen egy kiadvány arculatát nagyban meghatározza a szerkesztői gárda és annak összetétele, cserélődése. Az adott lapra vonatkozó irodalom – ami a soproni sajtótermékek esetében helyenként még levéltári forrásokat is tartalmaz – növeli a bibliográfia értékét. A tételek utolsó részeként leőhelyjegyzék áll a használók rendelkezésére, amely csak a teljességgel feltárt könyvtárak anyagára támaszkodik.

A kiadvány használatát nyolc mutató segíti. Az idegen nyelvű lapok esetében a megye története során fennálló etnikai viszonyokat figyelembe véve nem meglepő a német nyelvű kiadványok elsöprő többsége. Az időrendi mutató adatai jól példázzák a sajtó és történelmi korok kapcsolatát. Itt külön kiemeléssel élt a szerkesztő az adott évben indult lapok esetében. A kiadók mutatójában felsorolt adatok a kiadói helyek betűrendjében Abdtól Zomborig hömpölyögnek. Önálló részt képez az egyéni ill. felelős kiadók, és az ismeretlen székhelyű kiadók mutatója. Indexben szerepelnek a megjelenési helyek és a nyomdák adatai is. Talán szerencsés lett volna, ha a nyomdák helyének mutatója is egységes névalakban szerepel, mint azt a kiadási helyeknél láthatjuk. A kiadványok szerkesztőiről is külön mutató áll rendelkezésünkre. Ezek mellett a lapok tartalmát figyelembe vevő tárgymutató segíti a használót, ha valaki a megye borászati, irodalmi, vagy esetleg más tartalmú lapjainak adataira kíváncsi. Az utolsó mutató a megjegyzés ill. az irodalom

részekben említett szerzők betűrendes 459lajstromát tartalmazza. Ez a segédlet egy esetleges sajtótörténeti vagy biobibliográfiai összeállítás esetében is hasznos lehet.

A kötetet a történeti megyék meghatározó korabeli lapjaiból, így a Hazánk, Harmónia, Mosonvármegye, és más lapokból készített illusztrációgyűjtemény zárja.

Mindannyian tudjuk, hogy egy sajtóbibliográfia soha sem lehet teljes, mindig kerülnek elő újabb és újabb adatok. A megjelent megyei sajtóbibliográfia azonban hosszú időre nélkülözhetetlen kötet lesz a megye sajtótörténetével foglalkozó, vagy ezen sajtótermékeket használni szándékozó közönség számára. Az egyszerű, de tartós nyomdai kivitelben megjelentetett kötet létrehozásáért mindenkinek köszönettel tartozunk, akik a munkálatokban részt vettek.

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Közlemény

Közlemény

KÖZLEMÉNY

A Soproni Városszépítő Egyesület

az adófizető polgárok 2000. évi adójából rendelt
1%-os juttatásból 278,139 Ft-hoz jutott.

Az Egyesület ezúton köszöni meg az anyagi támogatást.

Az összeget a Szent Mihály templom díszkivilágításának költségeire fordítottuk.

Sopron, 2001. október hó
Az egyesület elnöksége

2001. LV. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Horváth László ny. fizikus 1143. Budapest, Semsey u.9.

Horváth Richárd levéltáros, Phd hallgató Győr Egyházmegyei Levéltár 9021.Győr, Káptalándomb 5/a

Jankó Ferenc geográfus hallgató 9400. Sopron, Bánfalvi út 150.

Kiss Gábor régész Savaria Múzeum 9700. Szombathely, Kisfaludy S.u.9.

Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár 9400. Sopron, Kökényes köz 3.

Kujbusné Mecsei Éva levéltáros Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár 4400. Nyiregyháza, Benczúr tér 21.

Nógrádi Árpád egy.tanárségéd, történész Kossuth Lajos Tud. Egyetem 4010. Debrecen, Egyetem tér 1.

Polgár Tamás levéltáros, könyvtáros Somogy megyei Levéltár 7400. Kaposvár, Rippl-Rónai tér 1.

Székely Zoltán művészettörténész Xantus János Múzeum 9022. Győr, Széchenyi tér 5.

Szemán Attila főmúzeológus 9400. Sopron, Frankenburg u.2/H.

Szende Katalin egyetemi adjunktus Középeurópai Egyetem 1051. Budapest, Nádor u.9.

Zágorhidi Czigány Balázs történész, múzeumigazgató Vasvári Múzeum 9800. Vasvár , Kossuth u.1.

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Az írás rövidebb változata előadásként elhangzott a Nyugat-Magyarországi Egyetem által szervezett, „A civitas fidelissima diskurzusa” c. konferencián 1999 szeptemberében. Az előadás témaválasztása a központi tematika előtörténetének bemutatását szolgálta.

2 (Megjegyzés - Popup)

Vö. *Zsoldos Attila*: Confinium és marchia (Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről), *Századok* 134 (2000) 99–116.; a határvédelem topográfiájáról összefoglalóan ld. *Robotka Csaba*: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében, *SSz.* 54 (2000) 374–401.

3 (Megjegyzés - Popup)

Az eseményekről összefoglalóan ld. Magyarország története 10 kötetben, I. kötet: Előzmények és magyar történet 1242-ig (főszerk. *Székely György*) Bp. 1984. 855–862, 944–956. Helyi vonatkozásban ld. a „Sopron” címszót a Korai Magyar Történeti Lexikonban (főszerk. *Kristó Gyula*) Bp., 1994. 607–608.

4 (Megjegyzés - Popup)

A béke szövegének magyar fordítását ld. *Köblös József – Süttő Szilárd – Szende Katalin*: Magyar békeszerződések 1000–1526. Pápa, 2000. 69–71. Az eseménytörténet részletes elemzése: *Szende László*: Harc a Babenberg-örökségért (1246–1261), in: *Sic Itur ad Astra* 1999/2–4. szám, 263–306.

5 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Békeszerződések 72–75.; *Szende L.* i. m. 288–302.

6 (Megjegyzés - Popup)

Magyar békeszerződések 76–89.; *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok, Bp. 1993., 138–139.

7 (Megjegyzés - Popup)

Vö. *Jiří Kuthan*: Přemysl Ottokar II. König, Bauherr und Mäzen, Wien–Köln–Weimar, 1996. 9–28 (Die Machtpolitik König Přemysl Ottokars II.)

8 (Megjegyzés - Popup)

Kun László emlékezete, bev. és vál. *Kristó Gyula*, Szeged, 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5.) 16–17 (bevezetés) ill. 54–65 (források).

9 (Megjegyzés - Popup)

Szűcs J. i. m. 283–288.

10 (Megjegyzés - Popup)

Kun László emlékezete 90–111.

11 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Békeszerződések 83.

12 (Megjegyzés - Popup)

Szűcs J. i. m. 266–269. Helyi vonatkozásban: *Mollay Károly*: Sopron vármegye vázlatos története, in: Sopron és környéke műemlékei, szerk *Csatkai Endre – Dercsényi Dezső*, Bp. 1956. 48–50.

13 (Megjegyzés - Popup)

Zsoldos Attila: A királyi várszervezet és a tatárjárás. *Hadtörténelmi Közlemények* 104 (1991) 45–76, itt: 69–71.

14 (Megjegyzés - Popup)

Continuatio Vindobonensis, ed. *Wilhelm Wattenbach*, in: *Monumenta Germaniae Historica Scriptorum* tomus IX. ed. *Georgius Heinrichus Pertz*, Hannover, 1851. p. 705. ill. *Albinus Gombos*: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*, Bp. 1937–38. 784. A kiemelések itt és a továbbiakban is tőlem.

15 (Megjegyzés - Popup)

Kun László emlékezete 57. (Lázár István Dávid fordítása)

16 (Megjegyzés - Popup)

A fenti krónikahely első két mondatát szintén idézi *Mollay Károly*: *Scarbantia, Ödenburg, Sopron. Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde* (Ostmitteleuropäische Bibliothek 49.) Bp. 1944. 41., és ugyanott (38–42) felsorolja Gombos műve alapján a többi érintett krónikahelyet is, amelyek számára elsősorban mint az Oedenburch helynév és változatai előfordulási helyei voltak érdekesek.

17 (Megjegyzés - Popup)

Legutóbbi kiadása: *Elenchus fontium historiae urbanae*, szerk *Kubinyi András*, Bp. 1997. 68–71, az idézet: 69.

18 (Megjegyzés - Popup)

Kun László emlékezete 86. (Petrovics István fordítása)

19 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 87. Vö. legutóbb *Holl Imre*: *Scarbantia – Sopron városfalai*, *SSz.* 51 (1997) 289–306, kül. 290., a korábbi irodalommal. Az itt említett, Rudolf császárnál tett látogatáshoz kapcsolódik IV. László 1277. november 20-i oklevele is, amelyben István soproni bírónak az udvartartás által okozott károk, valamint hűséges szolgálatai (*fidelitatibus et serviciis*) fejében Bánfalván egy ekényi földet adományozott. *Házi Jenő*: *Sopron szabad királyi város története Sopron, 1921–1943.* I/1. 6–7. (a továbbiakban a kötetszám és a lapszám megjelölésével hivatkozom erre a forráskiadványra)

20 (Megjegyzés - Popup)

Hasonlóan kiemeli az ártatlan gyermekek túszul adását IV. László 1277. január 17-i oklevele is, amelyben a lövéri íjászok másik felét is a város lakóinak gyarapítására és védelmi erejének fokozására Sopronhoz csatolja: “considerata *fidelitate* eorundem civium [...] quia non parcentes filiis, quos inviti regi Bohemorum in obsides dederant” – Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg II. (1271–1301), bearb. *Irmtraut Lindeck-Pozza*, Graz–Köln, 1965. (A továbbiakban: UB II.) 95–96.

21 (Megjegyzés - Popup)

UB II. 134–135.

22 (Megjegyzés - Popup)

Középkori históriák oklevelekben (1002–1410), vál., bev., jegyz. *Kristó Gyula* (Szegedi középkortörténeti könyvtár 1.) Szeged, 1992. 95. (Sz. Galántai Erzsébet fordítása).

23 (Megjegyzés - Popup)

Vö. *Mollay Károly*: Névtudomány és várostörténet. Dágtól Ágfalváig (1195–1416) SSz. 15 (1961) 114–130, kül. 121. Péter várnagyi működésével már 1256-ban is voltak problémák, ld. uo. 119.

24 (Megjegyzés - Popup)

UB II. 134. Vö. *Kurcz Ágnes*: Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1962. 323–354.

25 (Megjegyzés - Popup)

A szóhasználat különböző jelentésárnyalataira vö. a Magyarországi középkori latinság szótárának (Főszerk *Boronkai Iván*, majd *Szovák Kornél*) Bp. 1987– megfelelő címszavait.

26 (Megjegyzés - Popup)

A téma mindmáig legátfogóbb feldolgozása: *Fügedi Erik*: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Tanulmányok Budapest múltjából 14 (1961) 17–107. Vö. *Szűcs J.* i. m. 266–272.

27 (Megjegyzés - Popup)

Mollay K.: Sopron vármegye... 48–51.; *Házi Jenő*: A kancellária kialakulása Sopronban, SSz. 10 (1956) 202–215.

28 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Békeszerződések 90–95., a fenti mintát követő, a fidelitas-ra hivatkozó birtokadományozásokra még Sopron szűkebb környezetéből is számos további példát hozhatnánk fel az Ottokárral vívott harcok idejéből (ld. UB II. 1–136 passim)

29 (Megjegyzés - Popup)

Az átalakulás folyamatáról ld. *Szűcs J.* i.m. 223–332. Újabban Kristó Gyula a „modellváltás” kifejezést javasolja: *Kristó Gyula: Modellváltás a 13. században. Századok* 135 (2001) 473–487.

30 (Megjegyzés - Popup)

Szűcs J. i. m. 281

31 (Megjegyzés - Popup)

Kubinyi András: Zsigmond király és a városok, in: *Művészet Zsigmond király korában I. Tanulmányok*, (szerk. *Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde*), Budapest, 1987. 235–245, és több német tanulmánya, legutóbb: *András Kubinyi: König Sigismund und das ungarische Städtewesen*, in: *Das Zeitalter König Sigmunds*, Debrecen, 2000. 109–119. Vö. *Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon*, Bp. 1984. 150–183.

32 (Megjegyzés - Popup)

Ld. összefoglalóan Uo. 151–157, továbbá *Katalin Szende: Some Aspects of Urban Landownership in Western Hungary*, in: *Profit, Power and Urban Land. Landownership in Medieval and Early Modern Hungarian Towns*, Ed. *F.-E. Eliassen – G. A. Ermland*, Aldershot 1996. 141–166. a további irodalommal.

33 (Megjegyzés - Popup)

Mollay K.: Sopron vármegye i.m. 54–59. Vö. *Katalin Szende: Sopron: a West-Hungarian Merchant Town on the Crossroad between East and West. Scripta Mercaturae* 1997/2. 29–49.

34 (Megjegyzés - Popup)

A korona elrablása. Kottanner Jánosné emlékirata 1439/40. Ford. és közlésezi *Mollay Károly*, Bp. 1979. 60–65, az idézet: 61. Vö. *Mollay Károly: Kottanner Jánosné emlékirata. A legrégebbi német női napló (1439–1440) SSz. 19 (1965) 142–149, 233–239, 323–329.*

35 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 94–95: 68. jz.

36 (Megjegyzés - Popup)

I/3. 207–210. Az utóbbi intézkedés topográfiai vonatkozásairól ld. *Gömöri János: A soproni Kovácsszere* 1440 júniusában lebontott házak régészeti feltárása, *SSz.47 (1993) 332–338.*, ill. *Mollay Károly: A Kovácsok utcájának topográfiája 1379–1536. [1. rész], SSz. 47 (1994) 266–273.* Mollay a sebtében végzett bontásokat a csecsemő V. László Sopronban tartózkodásával, ill. a város emiatti fokozott védelmi igényével magyarázza. Erzsébet engedélyét decemberben részben a kész helyzet igazolására akarták megszerezni a város vezetői: az 1440. évi, április 24. előtt összeállított adójegyzékben az érintett volt várkerületi háztulajdonosok már Zsidó (Új) utcai címük alatt szerepeltek. (*Mollay K.: A Kovácsok utcájának ... 272.*) Ezen felül lehettek más tervei is a városnak a zsidó házakkal: Frigyes német király alább idézendő parancslevele 16 zsidó házról beszél, a Kovácsok utcájából 3 tulajdonost költöztettek át, és 4 házat akartak meghagyni a zsidók tulajdonában – így 9 épület sorsa függőben maradt volna.

37 (Megjegyzés - Popup)

I/3. 213–214.

38 (Megjegyzés - Popup)

Pozsony Város Levéltára 1754. (MOL DF 239775) Az Inventár stredovekých listín, listov a iných pribuzných písomností I. (szerk. *D. Lehotská, V. Horváth* et al.) Praha, 1956. 246. a levelet tévesen Érsekújvárról keltezi. Vö. *Szende Katalin*: Sopron és Pozsony kapcsolatai a késői középkorban, SSz. 46 (1992) 168–179, itt: 171.

39 (Megjegyzés - Popup)

Szende K. Sopron és Pozsony i. m. 170. 16. jz.

40 (Megjegyzés - Popup)

I/3. 215–216.; teljes szöveggel: Hazai Okmánytár IV. 326; ill. Sopronmegyei Oklevéltár II. 301.

41 (Megjegyzés - Popup)

I/3. 217–218.

42 (Megjegyzés - Popup)

I/3. 217.

43 (Megjegyzés - Popup)

I/3. 218–9., Vö. Magyar–Zsidó Oklevéltár I. (1092–1539, szerk. Friss Ármin Bp. 1903. 183–184. Frigyes zsidókkal kapcsolatos politikájára e helyütt nincs mód részletesen kitérni, de mindenképpen figyelemre méltó, hogy a soproni zsidók védelmében később is hozott intézkedéseket. Ld. pl. *Házi J.* i. m. I/5. 18. Vö. *Martha Keil*: Hitközségek a határ mentén: a bécsújhelyi és a soproni zsidóság kapcsolata a késő-középkorban, SSz. 52 (1998) 15–29, kül. 20–21.

44 (Megjegyzés - Popup)

Ifj. Szentpétery Imre: A tárnoki ítélőszék kialakulása, Századok 68 (1934) 510–590, kül. 586–590., vö. legutóbb, a bíraskodási részvételre vonatkozó adatok összegzésével: *Kubinyi A.*: König Sigismund i. m. 112–113.

45 (Megjegyzés - Popup)

Mályusz E.: Zsigmond király i. m. 153–155.

46 (Megjegyzés - Popup)

Csak néhány példa: 1446 szeptemberében Frigyes Sopron jobbágyait árokásásra rendeli Sopronkertesre (I/3. 263) ill. 1451 februárjában Bécsújhelyre (I/3. 312); 1447. április 3-án Frigyes tiltakozott, hogy egy fellebbviteli ügyben a várostól a budai országos törvényszékhez fordultak, mert ez sértette az ő zálogjogát (I/3. 266–267); 1448. április 10-én Frigyes elengedi a magyar törvények szerint oklevélhamisításért járó

büntetést (I/3. 269–270).

47 (Megjegyzés - Popup)

A kettős adóztatásról Frigyes részére: I/3. 269; 279, 285, 286; I/4. 150–151, a magyar korona részére: 1451-ben: I/3. 311 („propter *fidelitatem vestram* qua tenemini sacro corone observari”) ill. 331 („et vos membrum estis huius regni”), 340 (speciale membrum huius regni Hungarie estis”), és még folytathatnánk a sort.

48 (Megjegyzés - Popup)

Pl. Frigyes 1446. november 25-i levelében: „si sich *mit beystand und trewn* mit uns halten”, I/3. 264. Az ide kapcsolódó köztörténeti eseményekről ld. *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526*. Bp. 1998. 198–208.

49 (Megjegyzés - Popup)

Ld. erről Házi Jenő előszavát a Sopron szabad királyi város története c. okmánytárának I/4. kötetéhez Sopron, 1925. III–VI, amely elfogult és a forráskritikát nélkülöző szemlélete ellenére hasznos áttekintést ad.

50 (Megjegyzés - Popup)

I/3. 398. Phetrer Miklós 1452. dec. 31-i bécsi jelentésében csak virágnyelven van benne, hogy a győri püspök (V. László elkötelezett híve, Salánki Ágoston) ígéri, hogy „minden egyes vár kérdését fel fogja vetni”, ennek alapján fogalmazott úgy regesztájában Házi Jenő, hogy a követ „a város visszaváltása érdekében közbenjárt”.

51 (Megjegyzés - Popup)

1457. július 28-án így írt László a soproniaknak: „nos illam civitatem nostram constituimus de manibus Romanorum imperatoris redimere” (I/4. 211–212). Az ajtónállómesterek levele: 1457. aug. 2. (I/4. 212–213), III. Frigyes levele: 1457. szept. 11. (I/4. 220–221.)

52 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Jemiczer Lénárd bécsújhelyi polgár “hírszerző” levelét, amelyben még V. László haláláról tudomást nem szereve ír egy közeli megállapodás lehetőségéről: I/4. 238–239. és Házi J. megjegyzését uo. 240.

53 (Megjegyzés - Popup)

Mátyás hatalma megszilárdításáért vívott harcairól és a bécsújhelyi békét előkészítő tárgyalásokról ld. legutóbb: Kubinyi András: *Mátyás király*, Bp. 2001. 42–52.

54 (Megjegyzés - Popup)

I/4. 259., ill. Hazai Okmánytár IV. 389.

55 (Megjegyzés - Popup)

I/4. 270., ill. Hazai Okmánytár IV. 395.

56 (Megjegyzés - Popup)

I/4. 383–397, passim

57 (Megjegyzés - Popup)

Magyar békeszerződések 190–197.

58 (Megjegyzés - Popup)

I/5. 75–76.

59 (Megjegyzés - Popup)

I/5. 77–78.

60 (Megjegyzés - Popup)

I/5. 78–80. és 80–81.

61 (Megjegyzés - Popup)

I/5. 106–112. ill. 155–156.

62 (Megjegyzés - Popup)

Németh Péter: Civitas et suburbium. Adatok Sopron korai várostörténetéhez = SSz, 35. (1981.) 50-58.

63 (Megjegyzés - Popup)

Major Jenő: A magyar városok és városhálózat kialakulásának kezdetei = Településtudományi Közlemények, 18. (1966) 48-90.

64 (Megjegyzés - Popup)

Nem tesz említést róla a legújabb összefoglalás: Kubinyi András: “A magyar várostörténet első fejezete”
In: Társadalomtörténeti tanulmányok, Szerk.: fazekas Csaba, Miskolc, 1996. (Studia Miskolciensia 2. köt.)
és a korai magyar történeti lexikon, Főszerk.: Kristó Gyula, Bp. 1994. vonatkozó címszavaiban (vár, város, templom) sem találjuk.

65 (Megjegyzés - Popup)

Sill Ferenc: Vasvár településtörténetének vázlata a 18. századig In: Vas megye múltjából, Szerk.: Horváth Ferenc, Szombathely, 1982. 3-32. (Levéltári Évkönyv 2.)

66 (Megjegyzés - Popup)

Dénes József: A vasvári ispáni vár helye = Vasi Szemle, 45. (1991) 362-371.

67 (Megjegyzés - Popup)

Zágorhidi Czigány Balázs: Az Árpád-kori Vasvár topográfiája = Vasi Szemle, 50. (1996) 389-397.

68 (Megjegyzés - Popup)

Kiss Gábor: Topográfiai megfigyelések Vas vármegye kora Árpád-kori központjaiban. Kézirat, Elhangzott a "Központok és falvak a honfoglalás és Árpád-kori Magyarországon" című konferencián. Tatabánya, 2001. júl. 30-31.

69 (Megjegyzés - Popup)

Németh P. i. m. 54-55.

70 (Megjegyzés - Popup)

Zágorhidi Czigány Balázs: A vasvári Nagyboldogasszony-templom építéstörténetéhez, = Vasi Honosmereti Közlemények, 1999. 2. sz. 62-64.

71 (Megjegyzés - Popup)

Járdányi-Paulovics István: A vasvári régészeti kutatások eredményei az 1948. évben, Debrecen, 1949. 16-24.

72 (Megjegyzés - Popup)

Lindeck-Pozza, Irmtraut et al.: denbuch des Burgenlandes 1-4. köt., Wien-Graz-Köln, 1955–1985. (A továbbiakban: BGl.) I. köt. No. 336.

73 (Megjegyzés - Popup)

"1987-ben P. Hajmási Erika lokalizálta a kápolna helyét. Néhány ponton sikerült megtalálni kiszedett alapozási árkait. További feltárása még várat magára." Haris Andrea: A vasvári domonkos kolostor építéstörténete, In: Koldulórendi építészet Magyarországon, Tanulmányok, Szerk.: Haris Andrea, Bp. 1994. 228. old. 48. sz. lábjegyzete.

74 (Megjegyzés - Popup)

Ld.: Sill F. I.m. és Zágorhidi Czigány B.: Az Árpád-kori Vasvár ...

75 (Megjegyzés - Popup)

Kiss Gábor–Tóth Endre: A vasvári "Rüómai sánc" és a "Katonák útja" időrendje és értelmezése (Adatok a korai magyar gyeprürendszer topográfiájához I.) In: Communicationes Archeologicae Hungariae 1987. 101-137.

76 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

77 (Megjegyzés - Popup)

Bgl. 1. köt. No. 105., 72-74.

78 (Megjegyzés - Popup)

A vasraktárról: 1226: A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története I. köt. Szerk.: Erdélyi László, Bp. 1902. 678-679., a sóraktárról: 1233 Bgl. 1. köt. 146, No. 98., 146

79 (Megjegyzés - Popup)

A Vasvár, Szentmihályfalva és Zsidófölde 1857. évi kataszteri térképe, Vas Megyei Levéltár. Mivel a térképen jelölt határvonalak legtöbbje a középkorra nyúlik vissza, jó okunk van feltételezni, hogy ez Vasvár és Zsidófölde belterületén is fennáll. A Kenedics József mérnök által a 18. század végén rajzolt vasvári Rábaberket ábrázoló térkép (Országos Széchenyi Könyvtár Térképtára, No. 419. a-b.), vázlatos városalaprajza ugyan a Szűz Mária-templom területét Vasvárhoz tartozónak tünteti fel (Vasvár határa ezen a helyen félkörívesen kiöblösödik), ám ez legfeljebb csak az egykori plébániatemplom és cintermének hovatarozását kérdőjelezi meg, hiszen a feltételezett sáncvár területe ezen a térképen is Zsidófölde határában található.

80 (Megjegyzés - Popup)

Bgl. 2. köt. 72-74., No. 105.

81 (Megjegyzés - Popup)

Gyórfy György: Újabb adatok a tatárjárás történetéhez, = Történelmi Szemle, 1991. 1-2. 86-87.

82 (Megjegyzés - Popup)

Dénes József az általa a Szent Mihály-dombra lokalizált vár esetében ezzel ellenkezően úgy érvel, hogy a vár felhagyott helye adott lehetőséget a templom felépítésére.

83 (Megjegyzés - Popup)

A káptalan történetéről átfogóan: Sill Ferenc: A vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetének vázlata In: A 200 éves Szombathelyi Egyházmegye évkönyve 1777–1977, Szerk.: Tóth Imre, Szombathely, 1977. 173-242.

84 (Megjegyzés - Popup)

Bgl. 1. köt. 72-74. No. 105.

85 (Megjegyzés - Popup)

Azaz a városközpontból a Kossuth Lajos utca vonalán Kis- és Nagymákfa felé tartó út, és a Dél delől Egervár-Győrvár irányából a mai Szentmihályfalvi utca vonalán érkező utak.

86 (Megjegyzés - Popup)

Vasvár, Szentmihályfalva és Zsidófalva 1857. évi kataszteri térképe, Vas Megyei Levéltár.

87 (Megjegyzés - Popup)

Bgl. 1. köt. 72-74., No. 105.

88 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Vas megyei középkori oklevelek, 3. közlemény, = Vasi Szemle, 21. (1967) 443-444., No. 10.

89 (Megjegyzés - Popup)

Bgl. 1. köt. 233., No. 336.

90 (Megjegyzés - Popup)

Bgl. 2. köt. 90., No. 127.

91 (Megjegyzés - Popup)

Zágorhidi Czigány Balázs: Oklevelek Vasvár történetéhez, 13. század, = Vasi Szemle, 50. (1996) 109-115.

92 (Megjegyzés - Popup)

Szabó István: A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig. Agrártörténeti tanulmányok 2. Bp. 1975. (a továbbiakban Szabó: Mezőgazdaság) 73-75.

93 (Megjegyzés - Popup)

*A taxa extraordinarianak itt csupán a néhány fontos jellegzetességét igyekeztem összefoglalni . Részletes elemzését *A taxa – extraordinaria?* Szeljegyzetek Kanizsai László kapuvári-sárvári számadáskönyvének margójára c. munkában végeztem el. (in: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk. Lengvári István, Pécs 1996. 125-149.)*

94 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Országos Levéltár (=MOL), Diplomatikai Levéltár (= DL) 26304.

95 (Megjegyzés - Popup)

DL 26292. és DL 37007.

96 (Megjegyzés - Popup)

Szabó: Mezőgazdaság 50-51.

97 (Megjegyzés - Popup)

DL 37007. (Kapuvári uradalom)

98 (Megjegyzés - Popup)

DL 94045.

99 (Megjegyzés - Popup)

Ivanóc és Rojcsa: DL 25929. A Szabó István által részletesen ismertetett Baranyavár-kórógyi uradalom: DL 32365. A Gersei Pető birtokok: DL 94045., a trencsényi taxa: DL 48199., az Ung megyei: MOL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (=DF) 234349.

100 (Megjegyzés - Popup)

Természetesen ismét a Kanizsaiak nagy urbariumáról van szó (DL 37007.).

101 (Megjegyzés - Popup)

A Nagy Balázsra vonatkozó adatok kivétel nélkül Kanizsai László több részre szakadt, de közel hiánytalanul fennmaradt, nagy 1520-1522. évi számadáskönyvéből származnak (DL 26224., 26231., 37179., 37327.)

102 (Megjegyzés - Popup)

Az arányokat az általam ezideig összegyűjtött és feldolgozott taxa-lajstromok alapján adtam meg.

103 (Megjegyzés - Popup)

Az adatokat Sárvár történetének középkori fejezetéből merítettem. A rész szerzője *Érszegi Géza*: A középkor története (In: Sárvár története. Szerk. Söptei István, Sárvár 2000.) 96.

104 (Megjegyzés - Popup)

DL 37181. A leltárt korábban már Szabó István ismertette: *Szabó*: Mezőgazdaság 68. A forrásban lakhely nélkül szereplő Jankó Istvánt a forrás provenientiaja a Kanizsai oklevelekhez sorolja, a Fertő-tavon lévő hálója pedig közelebbi lakhelyét is kijelöli. Ily módon a nagy Kanizsai-urbarium nyugat-dunántúli birtokain egyedülként Jankó név alatt szereplő cenki jobbágycsaládot gyakorlatilag kétség nélkül azonosíthatjuk a leltárba vett javak gazdájának familiájával.

105 (Megjegyzés - Popup)

MOL Urbaria et Conscriptioes (E 156) 12/42 és 95/3.

106 (Megjegyzés - Popup)

MOL Regesta decimarum (E 159), Sopron megyei dézsmajegyzékek: Filmtár 9777. tekercs.

107 (Megjegyzés - Popup)

A számítások gabona-adatait elsősorban a fenti Kanizsai számadáskönyvekből és Sopron város számadásaiból nyertem. Ez utóbbira: *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. II. 1-6. Sopron 1921-1943. Passim, valamint: *Dányi Dezső – Zimányi Vera*: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Bp. 1989. 66-72.

108 (Megjegyzés - Popup)

Nógrády Árpád: Földesúri pénzjáradék és paraszti életszínvonal Magyarországon a késő középkorban. (PhD. értekezés) Debrecen 2000. 56-68.

109 (Megjegyzés - Popup)

DL 37007.

110 (Megjegyzés - Popup)

Az “egy jobbágnak egy telek jár” elv természetesen nem csupán a Kanizsai birtokok sajátossága volt. Eredetének és változatlan fennmaradásának okai, — amelyek alighanem a nagybirtok politikai jellegében, valamint ezzel összefüggésben, a fentebb jelzett alattvalói létben keresendők —, azonban jószerivel feltáratlanok.

111 (Megjegyzés - Popup)

Másrészt, úgy vélem, a csepregi adatokból az is leszűrhető, hogy — legalábbis a népes virágzó mezővárosokban — a jobbágy számára maga a telek is majdnem olyan értéket képviselt mint a rajta lévő ház, illetve a szőlő. “Birtoklását” pedig — jóllehet jogi értelemben véve jobbágytelek —, a falusi *sessió*kól elkülönítve kellene vizsgálni.

112 (Megjegyzés - Popup)

Soós Imre: Adatok a sopronmegyei középbirtokok 16. századi történetéhez. *Soproni Szemle* 1. (1937) 259-279. p. Maksay Ferenc: Sopron vármegye birtokos társadalma a XVI. század közepén. *Soproni Szemle* 33. (1979) (a továbbiakban: Maksay F.: Sopron megye társadalma) 157-170. p. Dominkovits Péter: Sopron vármegye XVI. század végi birtokos társadalma. *Soproni Szemle* 53. (1999) 99-122. p.

113 (Megjegyzés - Popup)

Ezek sorából üdítő és példaértékű kivételek: Gecsényi Lajos: Egy köznemesi család a XVII. században (A Falussyak). In: Házi Jenő Emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére. Szerk.: Dominkovits Péter-Turbuly Éva. Sopron, 1993. 237-254. p. – Dominkovits Péter: Közigazgatástörténet-családtörténet. Egy 16-18. századi Sopron vármegyei hivatalviselő család, a petőházi Zekék. In: Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből. Felelős szerk.: Horváth József. Győr, 2000. 39-67. p.

114 (Megjegyzés - Popup)

A Zala megyében fekvő Orosztony birtokról tudjuk, hogy már 1261-ben innen nevezett nemesi atyafiság lakta, akik egyrészt időben jóval megelőzik a Chernelháziak feltűnését, másrészt nekik Sopron megyében, míg a Chernelháziaknak Zalában nem volt semmiféle birtok- vagy rokoni kapcsolatuk a középkor folyamán. Vö. Zala vármegye története. Oklevéltár I-II. Szerkesztette: Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Budapest, 1886-1890. I. 39-40. p. – A somogyi-zalai határvidéken honos Szentjakabi Chernelek őseivel: Chernel ispánnal és két fiával 1344-ben találkozhatunk az újudvari keresztesek oklevelében. Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyűjteménye. I. rész: Középkori oklevelek (1236-1526.) Összeállította: Sümeghy Dezső. Sopron, 1928. 21-22. p. Némi problémát ugyan jelent a tény: az oklevél eredetije

Pannonhalmán található a Chernel-levéltárban. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 257410. (Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár /a továbbiakban: PBFL/ Chernel cs. lt. III. Időrendi sorozat 1.) Ugyanakkor nem zárható ki, hogy ennek megszerzése a családi levéltár 19. századi kialakítójához és rendezőjéhez: Chernel Istvánhoz kapcsolódik. Ezt támasztja alá Chernel Istvánnak a Függelékben olvasható levele, ahol 11 db. oklevél megszerzéséről ír. Jelenleg 12 db. eredeti Mohács előtti irat van a pannonhalmi Chernel-levéltárban, így lehet, hogy ezek nagy része Chernel István gyűjtésének, s nem a családi levéltár szerves fejlődésének eredménye.

115 (Megjegyzés - Popup)

Fehértói Katalin: Árpád-kori személynévtár. [Kézirat] E helyütt is szeretném megköszönni Fehértói Katalinnak, hogy készülő munkájának a Chernel-névre vonatkozó adatait rendelkezésemre bocsátotta, illetve a Chernel név kapcsán tanácsaival és kritikai észrevételeivel segítségemre volt.

116 (Megjegyzés - Popup)

Függelék 1. sz. kivonat.

117 (Megjegyzés - Popup)

DF 288594. (Vas Megyei Lt. Lymbus 2.) Az oklevél ismeretét Vajk Ádámnak köszönöm. ...Iohannes dictus Csernel de Damonya alias de Csernelhaza... – Minthogy az oklevél egy egyszerű nyugta, így hitelességében másolat volta ellenére sincs okunk kételkedni.

118 (Megjegyzés - Popup)

A rájuk vonatkozó okleveles említéseket l. a 16. jegyzetnél.

119 (Megjegyzés - Popup)

Szentpétery Imre – Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I-II. Budapest, 1923-1987. (a továbbiakban: RA) 2149.

120 (Megjegyzés - Popup)

RA 2365.

121 (Megjegyzés - Popup)

Sopron vármegye története. Oklevéltár I-II. Szerkesztette: Nagy Imre. Sopron 1889-1891. (a továbbiakban: SO) I. 162-165. p. A vizsgálatra kiküldöttek jelentik, hogy a szomszédoktól és megyebeliektől megtudták, ...quod prenominati Lorandus filius Chene, Alber filius Alber, Paulus et Benedictus filii eiusdem Alber, Stephanus magnus filius Petri filii IPOCH, Nicolaus dictus Bede filius Nicolai filii ipsius IPOCH de Kysdamunya et eorum priores et progenitores, a tempore sancti regis Stephani nobiles servientes et regales, ad modum regni ceterorum regnicolarum extitissent et fuissent...

122 (Megjegyzés - Popup)

Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wiesselburg, Ödenburg und

Eisenburg I-V. Bearb. von Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza, Leonhard Prickler. Graz-Köln-Wien, 1955-1999. II. 276. p.

123 (Megjegyzés - Popup)

Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I-III. Budapest, 1900-1904. [reprint: Budapest, 1995.] (a továbbiakban: Karácsonyi) II. 264. p. (reprint: 717. p.)

124 (Megjegyzés - Popup)

Karácsonyi II. 415. p. (reprint: 874. p.) E rész még 1483-ban is létezett és egyházi kézen volt. Vö. Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. (Győregyházmege multjából IV/1.) Sopron, 1939. (a továbbiakban: Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete) 142. p.

125 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Neumann Tibor: A Pozsony megyei Pályázóköz (Vízköz) nemesi társadalma a későközépkorban. OTDK-dolgozat. [Kézirat] Piliscsaba, 2000. (a továbbiakban: Neumann T.: Pályázóköz nemesi társadalma...) E helyütt is szeretném megköszönni Neumann Tibornak, hogy kéziratát a rendelkezésemre bocsátotta, továbbá, hogy készülő, a kisenemesség problémakörével foglalkozó munkájának eredményeit, tapasztalatait és tanácsait megosztotta velem.

126 (Megjegyzés - Popup)

Ugyaninnen Damonyán kívül más településekről is kimutatható királyi várföldek és/vagy várjobbágyság léte. Ilyen pl. Győr és Csáford. Zsoldos Attila: A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 26.) Budapest, 1999. 164. p., 168. p.

127 (Megjegyzés - Popup)

Pl. 1308. – SO I. 70. p., 1312. – SO I. 73-74. p., 1345. – SO I. 182. p., 1354. – SO I. 241-242. p., 1366. – SO I. 369-370. p., 1393. – Zsigmondkori Oklevéltár I-VII. Szerk.: Mályusz Elemér – Borsa Iván. Budapest, 1951-2001. (a továbbiakban: ZsO) I. 2979.

128 (Megjegyzés - Popup)

SO I. 373-378. p.

129 (Megjegyzés - Popup)

Vö. a 6. jegyzettel.

130 (Megjegyzés - Popup)

SO II. 128-132. p. – Igaz ugyan, hogy 1415-ből ismerünk egy Damonyai Apor Istvánt, azonban pillanatnyilag kérdéses, hogy azonos lenne-e az 1429-ből ismert Chernelházi Istvánnal. ZsO V. 1002.

131 (Megjegyzés - Popup)

Chernelháza 1808-as térképi vázlatát I.: Maksay Ferenc: A magyar falu középkori településrendje.

Budapest, 1971. (a továbbiakban: Maksay F.: A magyar falu...) 215. p.

132 (Megjegyzés - Popup)

Vö. a 10. jegyzettel.

133 (Megjegyzés - Popup)

DF 283619. (Vas Megyei Levéltár – Középkori oklevelek 775. Chernel család.) ...exhibuit et presentavit eidem personali presentie nostre quasdam litteras serenissimi quondam principis domini Ladislai incliti regis Hungarie pie memorie confirmationales, quasdam alias litteras serenissimi similiter quondam principis domini Sthephani, modo simili incliti regis Hungarie, genitoris sui charissimi donationales super nobilitatione progenitorum ipsorum et collatione terre Damonya vocate in comitatu Soproniensi existentis...

134 (Megjegyzés - Popup)

Vas Megyei Levéltár XIII-4. (A Chernel család iratai) – A családi levéltár repertóriumának másolatát Kóta Péternek köszönöm.

135 (Megjegyzés - Popup)

Vö. a 15. jegyzettel.

136 (Megjegyzés - Popup)

Neumann T.: Pályázóköz nemesi társadalma... im.

137 (Megjegyzés - Popup)

Maksay: A magyar falu 209-218. p.

138 (Megjegyzés - Popup)

1458-ban ebből az erdőből vágatott ki fákat jogtalanul Sennyey Tamás. Hazai Okmánytár I-VIII. Kiadják: Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Ipolyi Arnold, Véghely Dezső. Győr-Budapest, 1865-1891. (a továbbiakban: HO) V. 259 – 261. p.

139 (Megjegyzés - Popup)

DF 257416. (PBFL Chernel cs. lt. III. Időrendi sorozat 6.) Másik példánya: DF 278641. (Bihar Megyei Állami Levéltár-Nagyvárad. Pergamen oklevelek gyűjteménye 24.) E példány ismeretét Vajk Ádámnak köszönöm. – Ugyanebben az esztendőben a Chernel Bálinthoz leányát feleségül adó Ládonyi Kis Lukács Bálintot és új feleségét, Barbarát részelteti birtokrészeiben, azonban e döntés későbbi hatásáról, eredményéről nicsenek további információink. DF 257417. (PBFL Chernel cs. lt. Sorszám nélküli irat.)

140 (Megjegyzés - Popup)

MOL Diplomatikai Levéltár /a továbbiakban: DL/ 61864. (Kisfaludy cs. lt. 766.)

141 (Megjegyzés - Popup)

SO II. 560. p., DL 61872. (Kisfaludy cs. lt. 776.)

142 (Megjegyzés - Popup)

1509-ben pedig a Chernelháziak és a Mesterháziak egyeznek meg az 1472-ből ismert, ekkor már (korábbi birtokosától) Apródfölde névre hallgató, birtokrész felett. Függelék 3. sz. kivonat.

143 (Megjegyzés - Popup)

DL 93687. (Festetich cs. lt. Sopron 9.)

144 (Megjegyzés - Popup)

1454-ben egy időre Nicki János újfalvi, gyakfalvi és kövesdi birtokrészei Chernelházi Jánosnál voltak zálogban. DF 209296. (Győr-Moson-Sopron Megyei Lt. Soproni Lt. – Niczky cs. lt. 191.)

145 (Megjegyzés - Popup)

Neumann T.: Pályázóköz nemesi társadalma... 33. p.

146 (Megjegyzés - Popup)

Életének rövid összefoglalása: Horváth Richárd–Neumann Tibor: Ismeretlen középkori oklevelek a Chernel család levéltárából. Vasi Szemle 54. (2000) 124. p.

147 (Megjegyzés - Popup)

DL 12868. (NRA 557-18)

148 (Megjegyzés - Popup)

SO II. 332-333. – Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. I-II. Budapest, 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) (a továbbiakban: Engel: Arch.) I. 337. p.

149 (Megjegyzés - Popup)

HO IV. 389-390. p.

150 (Megjegyzés - Popup)

SO II. 447. p.

151 (Megjegyzés - Popup)

DL 17166. (Acta jesuitica 3-30.) Említi: Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete 141. p.

152 (Megjegyzés - Popup)

SO II. 495-497. p.

153 (Megjegyzés - Popup)

1477: Chernelházi László. ZO II. 604-605. p., 1479: Chernelházi János. DF 282114. (Szlovák Állami Lt. – Pozsony. Eszterházy cs. cesznieki lt. 20-45.)

154 (Megjegyzés - Popup)

DF 285202. (Zala Megyei Lt. Zalai konvent hh. lt. 3182.) Az oklevél ismeretét Vajk Ádámnak köszönöm.

155 (Megjegyzés - Popup)

DF 209427. (Győr-Moson-Sopron Megyei Lt. Soproni Lt. – Niczky cs. lt. 321.) Az oklevél ismeretét Vajk Ádámnak köszönöm.

156 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Petrik Iván: A Pelejteiek. Egy középkori Zemplén megyei köznemesi család vizsgálata. Fons 7. (2000) 235. p.

157 (Megjegyzés - Popup)

Zsoldos Attila: Királyi ember. In: Korai Magyar Történelmi Lexikon (9-14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál – Makk Ferenc. Budapest, 1994. 354. p. Engel Pál: Királyi emberek Valkó megyében. Mediaevalia Transilvanica 3. (1999) 82-86. p.

158 (Megjegyzés - Popup)

Maksay F.: Sopron megye társadalma 162. p.

159 (Megjegyzés - Popup)

Engel Pál: Középkori magyar genealógia. (Nádasdi Darabosok) In: Uő.: Középkori magyar adatbázis. CD-ROM adatbázis. Budapest, 2001.

160 (Megjegyzés - Popup)

Ez esetben a keresztesek birtokában lévő Bő birtok közelsége (Chernelházával szomszédos) képezheti a kapcsolat okát.

161 (Megjegyzés - Popup)

Maksay F.: Sopron megye társadalma 162. p.

162 (Megjegyzés - Popup)

A közvetlen környéken Csepreg, Nagygeresd, Iván és Hegyfalva is Kanizsai-tulajdonban volt. Engel Pál: Magyarország a középkor végén. CD-ROM adatbázis. Budapest, 2001.

163 (Megjegyzés - Popup)

DL 93687. (Festetich cs. lt. Sopron 9.) 1500-ban Chernelházi Chernel Bálint Sopron vm. egyik szolgabírája. –Szolgabírátság és a királyi emberi tevékenység összefüggéséhez l. Szakály Ferenc: Tolna megye középkori szolgabírái. (Esettanulmány) Történelmi Szemle 39. (1997) (a továbbiakban: Szakály F.:

Tolna megye szolgabírái) 418-421. p.

164 (Megjegyzés - Popup)

Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 2000.² 111. p.

165 (Megjegyzés - Popup)

Holub József: Zala megye története a középkorban I. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929. 152-153. p. – Szakály F.: Tolna megye szolgabírái 418. p.

166 (Megjegyzés - Popup)

DF 288594. (Vas Megyei Lt. Lymbus 2.) – Chernelházi Klára Kemény Mihály felesége volt (1464 e.).

167 (Megjegyzés - Popup)

DF 257417. (PBFL Chernel cs. lt. III. Sorszám nélküli irat.) – Ládonyi Barbara Chernel Bálint felesége volt (1472).

168 (Megjegyzés - Popup)

DL 61864. (Kisfaludy cs. lt. 766.) – Völcseji Anna Chernel Bálint felesége volt (1488 e.)

169 (Megjegyzés - Popup)

Rácz György: A jáki apátság kegyurai a XIV-XV. században. In: *Analecta Mediaevalia I.* (A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Medievisztika Tanszékének kiadványsorozata) *Tanulmányok a középkorról.* Szerk.: Neumann Tibor. Budapest, 2001 189. p., 192. p.

170 (Megjegyzés - Popup)

DL 16864. (Curiai lt. Actus sollenses 3-3581.)

171 (Megjegyzés - Popup)

Koppány Tibor: Egy XVI. századi Sopron vármegyei kastély és építtetője. *Soproni Szemle* 34. (1980) 48. p.

172 (Megjegyzés - Popup)

Engel: *Arch.* I. 182. p., 229. p.

173 (Megjegyzés - Popup)

DL 48172. (Múzeumi Törzsanyag. Vétel 1897-13.)

174 (Megjegyzés - Popup)

DL 68503. (Kisfaludy cs. idősb ág lt. 353.), DL 62044. (Kisfaludy cs. lt. 959.), DL 24373. (*Acta Paulinorum. Porva* 4-2.), DL 47381. (Múzeumi Törzsanyag. Neuoffer-gyűjt.)

175 (Megjegyzés - Popup)

DL 60058. (Forgách cs. lt. 1737.)

176 (Megjegyzés - Popup)

Belitzky János: Sopron vármegye története I. Budapest, 1938. 904. p., 909. p., valamint DL 45948. (Múzeumi Törzsanyag. Vétel-1881.)

177 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Fügedi Erik: Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja. Budapest, 1999.² 165. p.

178 (Megjegyzés - Popup)

Az "egytelkes" kifejezést mindeztáig szándékosan kerültem. Neumann Tibor idézett dolgozatában ugyanis meggyőzően bizonyította, hogy az e néven ismert társadalmi csoport a valóságban gazdasági szempontból igen rétegzett volt. Nem kis részük több telek felett rendelkezett, ráadásul nem egyszer egészen komoly készpénzösszegeket is birtokolhattak, mindezt kevésbé indokolt e kifejezést egységes csoportot feltételező társadalomtörténeti szakszóként alkalmazni. Vö. Neumann T.: Pályázóköz nemesi társadalma 29-34. p.

179 (Megjegyzés - Popup)

Vö.: Engel Pál: A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 25.) Budapest, 1998. 93. p.

180 (Megjegyzés - Popup)

PBFL Chernel cs. lt. II. Szövegmásolatok. Chernel István feljegyzése egy elveszett levéltár elenchusáról.

181 (Megjegyzés - Popup)

A táblán látható mindkét ág megrajzolásához a dolgozatban többször idézett 1546-ban kelt oklevél nyújtotta az alapinformációkat: DF 283619. (Vas Megyei Lt. Középkori oklevelek 775. Chernel cs.) ... egregius Ambrosius Chernel filius quondam Valentini similiter Chernel filii olim Mathie de Chernelhaza, assessor predictae sedis nostre iudicarie, in sua ac nobilium Francisci, Valentini et Nicolai filiorum quondam Nicolai, item Ambrosii et Michaelis filiorum Simonis filiorum olim dicti Mathie filii quondam Petri de dicta Chernelhaza, fratrum suorum patruelium, necnon Laurentii filii Benedicti filii olim Sthephani, item Francisci et Simonis filiorum quondam Nicolai filii prenominati Sthephani de eadem Chernelhaza personis nostram personalem veniens in presenciam... * = Az oklevelet 1546-ban bemutató Chernelházi Chernel Ambrus.

182 (Megjegyzés - Popup)

SO II. 447., SO II. 495-497.

183 (Megjegyzés - Popup)

DL 61864. (Kisfaludy cs. lt. 766.)

184 (Megjegyzés - Popup)

SO II. 128-132.

185 (Megjegyzés - Popup)

DL 12868. (NRA 557-18.)

186 (Megjegyzés - Popup)

SO II. 332-333., DF 282114. (Szlovák Állami Lt. – Pozsony. Eszterházy cs. cseszneki lt. 20-45.)

187 (Megjegyzés - Popup)

DF 288594. (Vas Megyei Lt. Lymbus 2.)

188 (Megjegyzés - Popup)

DF 257416. (PBFL Chernel cs. lt. III. Időrendi sorozat 6.)

189 (Megjegyzés - Popup)

DF 285202. (Zala Megyei Lt. Zalavári konv. hh. lt. 3182.), DF 282114. (Szlovák Állami Lt. – Pozsony. Eszterházy cs. cseszneki lt. 20-45.)

190 (Megjegyzés - Popup)

SO II. 577-578.

191 (Megjegyzés - Popup)

DF 209427. (Győr-Moson-Sopron Megyei Lt. Soproni Lt. Niczky cs. lt. 322.), SO II. 577-578.
Problematikus, hogy az 1546. évi oklevélben Mátyással (Mathias) találkozhatunk. Nehéz szabadulni attól az érzéstől, hogy e helyütt az okleveles adattal is kimutatható Máté (Matheus) téves alakjával van dolgunk. E lehetőség ráadásul az időrendi egyezéseket figyelembe véve is elképzelhető.

192 (Megjegyzés - Popup)

Jelen tanulmány bővített, javított és jegyzetelt változata a Csornai Múzeumi Füzetek 2. számában megjelent dolgozatnak. Egyben itt szeretnék köszönetet mondani Askercz Éva művészettörténésznek munkámhoz nyújtott segítségéért, értékes megjegyzéseire és tanácsaiért.

193 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Sopron és környéke műemlékei. Szerk.: Dercsényi Dezső, Bp. 1956. 480. p.

194 (Megjegyzés - Popup)

A felosztási jegyzőkönyvek őrzési helye: Magyar Országos Levéltár, Helytartótanács Levéltára, C 103: Inventarien der in Ungarn aufgehobenen Klöster, Prämonstratenser-Klöster, Csorna.

195 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai 1956. 478-482. p.

196 (Megjegyzés - Popup)

Gimes Endre: Csorna. Útikalauz. Bp. 1973.

197 (Megjegyzés - Popup)

A csornai prépostság történetére nézve lásd Kovács Imre O. Praem.: Fejezetek a csornai prépostság történetéből. In: Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 1994/1. sz. 185-202. p.

198 (Megjegyzés - Popup)

Székely Zoltán: A csornai premontrei prépostság és temploma. In: Csornai Múzeum. Kiállításvezető. Csornai múzeumi füzetek 2. Szerk.: Pájer Imre. Csorna, 2000. 45-89. p. Korábbi irodalom: Virágné Szalontay Judit – Nagy Judit: Csorna, Helytörténeti Múzeum. Bp. 1990. Tájak – Korok – Múzeumok kiskönyvtára 378.

199 (Megjegyzés - Popup)

A névsorból a művészeket s iparművészeket idézte Csatkai 1953, 480. p.

200 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Jenei Ferenc: Régi győri órasmesterek. In: Arrabona. (VII) 1965. 351. p.

201 (Megjegyzés - Popup)

A Budára küldött csornai felszerelések átvételénél 1787. július 4-én jelen volt mesterek közül Plächel József Xavér aranyműves nevét emeljük ki, aki talán a budai Blechel ötvöscsalád ezideig ismeretlen tagja volt (vö. P. Brestyánszky Ilona: A Pest-Budai ötvösség. Bp. 1977. 167. p.).

202 (Megjegyzés - Popup)

A leltár német szövegét betűhíven, az eredeti helyesírás szerint közöljük.

203 (Megjegyzés - Popup)

A leltárban megadott becsértékekhez viszonyítási alapként álljanak itt a következő adatok. Győr Vármegye 1785-ös élelmiszer árszabása szerint egy font (= 0,56 kg) marhahús 4 krajcárba, a borjúhús 4 dénárba, a friss disznóhús 4 kr-ba, a füstölt szalonna 17 d-ba, a friss zsír 17 d-ba került. Egy font só 4" d. Egy font tiszta vaj 28 d, a keménysajt 6 kr, a lágy sajt 3 kr. Egy tyúk 15 d, egy tömött liba 80 d volt (Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára, Győr Vármegye Közgyűlési Iratai 1785/913, IV.A.1.B.). Sopron vármegye 1793-ban kiadott limitációja szerint „Egy pár Aszszonynak való öreg Szattyán Csizma” 1 Ft 30 kr, „Közönséges posztobul Menté ezüst, vagy réz Gombokra Nyári béllésre” 1 Ft, „Egy bélletlen Nadrág Szolgáknak való” 15 kr, „Egy Német Nadrág” 30 kr, „Leg nagyobb Juhásznak való galléros Szür” 4 Ft (Domonkos Otto: Ár- és bérlimitációk Sopron városában és Sopron megyében (XVI–XIX. század). Előmunkálatok a magyarság néprajzához 8. Bp. 1980, 74-79. p.) Révai Miklósna, a

győri rajziskola tanárának 1787-ben megállapított évi járandósága 300 Ft volt (Bedy Vince: A győri Nemzeti Rajziskola története. In: Győri Szemle 1930 (I.) 1. sz.14. p.).

204 (Megjegyzés - Popup)

Szilárdfy Zoltán: Barokk szentképek Magyarországon. Bp. 1984. XIII. tábla képleírása.

205 (Megjegyzés - Popup)

Szenhelyi-Molnár István – Mauks Márta: Magyarország Szűz Mária kegyhelyei. Bp. 1988. 48. p. A kegykép rövid történetét összefoglaló leírás szerint a képet az 1790-es tűzvész után helyezték át a Szent Kereszt kápolnából a templomban felállított oltárra.

206 (Megjegyzés - Popup)

Korábban (Székely 2000, 55. p.) úgy gondoltuk, hogy a jelenlegi kegykép az eredeti alaposan átfestett változata s ennek a beavatkozásnak tudható be, hogy eltűnt Mária nyakából a jellegzetes rombusz alakú ereklyetartó ábrázolása. Az azóta elvégzett restaurálása során azonban előkerült a kép hátoldalán a vásznat gyártó cég bélyegzője, amiből egyértelművé vált, hogy a kép teljes egészében újabbkori. Ez utóbbi adatért Turi Mária festőrestaurátornak tartozom köszönettel. A kép lecserélésének oka s pontos ideje jelenleg ismeretlen. Az ereklyetartó nélküli kép ebben a formájában a częstochowai típusba sorolható (Szilárdfy Zoltán: A magyarországi kegyképek és -szobrok tipológiája és jelentése, Bp. 1994. 11. p.).

207 (Megjegyzés - Popup)

Szent Norbert, mint rendalapító oltára a premontrei templomok dekorációs programjának állandó tagja. Csornán azonban a szerzetesi élet újbóli megindulása után csak 1725-ben állították fel oltárát Szent Ágostonnal együtt. Az 1676-os vizitáció szerint akkor még ferences szentek, Ferenc és Antal oltárai voltak láthatók a templomban (Csatkai 1956, 480. p.). Az 1786-ban említett barokk oltárokat a későbbiek során kicserélték: 1817-ben Franz Otto Hieronymi győri rajziskolai tanár festett két oltárképet (Gimes 1973, 60. p.; erről s a Nep. Szt. János kápolnában végzett munkájáról 1822-ben állított ki igazolást három rendtag, amely a csornai premontrei rend magánlevéltárában található), majd 1874-ben R. Russ készítette el a ma is látható Szent Ágoston, Norbert és Vendel képeket (Csatkai 1956, 482. p.). Nem lehetetlen, hogy a jelenlegi kegykép is ekkor készült s Russ munkája.

208 (Megjegyzés - Popup)

A prépostság levéltárában található egy kétlapos tervrajz, amelyen az együttes nyugati homlokzatának középrizalitjához – amely egyben a templom főhomlokzata is – kétoldalt egy-egy kis torony kapcsolódik. E tervlapokat a korábbi szakirodalom 1807 utánra keltezte (Szalontay-Nagy 1990, 2-3. p.), ám véleményünk szerint korábbi, az 1740-es évekre tehető s részben kivitelezésre is került. A kis tornyot bizonyára az 1790-es tűzvész utáni, 1802-ben megindult újjáépítés során bontották el (Székely 2000, 50-51. p.).

209 (Megjegyzés - Popup)

John Henry van der Meer: Hangszerek az ókortól napjainkig. Bp. 1988. 141. p.: *Krummbügel*-ként említi.

210 (Megjegyzés - Popup)

A zenekar felszerelését már Gimes 1973, 36. p. is elősorolta.

211 (Megjegyzés - Popup)

A csornai múzeum dísztermében állandó kiállítás keretében láthatók a prépostság reprezentatív liturgikus tárgyai. Ezek közül azonban egy sem azonosítható a leltárban felsoroltakkal (Székely 2000, 57. p.).

212 (Megjegyzés - Popup)

Endrei Walter: Patyolat és posztó, Bp. 1989. 162, 237. p.

213 (Megjegyzés - Popup)

uo. 192., 224. p.

214 (Megjegyzés - Popup)

uo. 230. p.

215 (Megjegyzés - Popup)

uo. 220. p.

216 (Megjegyzés - Popup)

uo. 239. p.

217 (Megjegyzés - Popup)

uo. 239. p.

218 (Megjegyzés - Popup)

A kifejezés a győri ferencesek inventáriumában is előfordul. A leltárt feldolgozó Csatkai Endre nem tudta értelmezni, egy 1799-es hírlapi tudósítás nyomán azonban feltételezte, hogy gyári készítmény volt (Csatkai Endre: Az 1786-ban feloszlott győri ferences kolostor és templom leltára. in: Arrabona (VI) 1964, 138. p.). A leoni csipke (*Leonische Spitze*) – amelyet feltételesen azonosíthatunk a listánkon szereplő leoni szegéllyel – fémszálból készített vert csipke, amely származási helyéről, a spanyolországi Leon városáról kapta nevét és elsősorban viseleteken alkalmazták (Gisella Graff-Höfgen: Die Spitze. Ein Lexikon zur Spitzenkunde. München 1983. 147. p.).

219 (Megjegyzés - Popup)

A hamis szegély mibenléte számunkra ismeretlen.

220 (Megjegyzés - Popup)

Az inventáriumban leírt darabok nem azonosíthatók a ma is meglévő s a csornai múzeum állandó kiállításán bemutatott liturgikus öltözetek darabjaival (Székely 2000, 58. p.).

221 (Megjegyzés - Popup)

A kifejezés helyes értelmére Szende Katalin hívta fel figyelmemet, akinek ezúton is szeretnék köszönetet mondani a dolgozattal kapcsolatos értékes megjegyzéseikért.

222 (Megjegyzés - Popup)

A bútorok és ágyneműk meghatározásánál nagy haszonnal forgattuk Askercz Éva tanulmányát: Polgári otthonok a 17-18. századi Sopronban. In: Arrabona (XVIII) 1976, 89-143. p.

223 (Megjegyzés - Popup)

Endrei 1989, 154. p.

224 (Megjegyzés - Popup)

uo. 219-220, 224. p.

225 (Megjegyzés - Popup)

uo. 228. p.

226 (Megjegyzés - Popup)

A felozlatási leltárakban a festmények meglehetősen alacsony becsértékkel rendelkeztek, amely ritkán haladta meg a 4-5 forintot (Csatkai 1964, 134. p.). A Csornán lajstromba vett képek értékét általában 1 Ft-ra becsülték.

227 (Megjegyzés - Popup)

Endrei 1989, 184, 228. p.

228 (Megjegyzés - Popup)

uo. 141. p.

229 (Megjegyzés - Popup)

Talán valamiféle festett képekkel díszített kabinetszekrényt vagy tabernákulumos szekrénybe rejtett házioltárt takar e terminus.

230 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai 1956, 480. p.

231 (Megjegyzés - Popup)

A szőlővenyigeszerű forma alapján leginkább egy későgótikus, naturalisztikus díszű ötvösműre gondolhatunk. Az Esterházy hercegek adományozták a prépostságnak, majd ők is vásárolták vissza a felozlatást követő árverésen 75 Ft-ért (Csatkai 1956, 480. p.).

232 (Megjegyzés - Popup)

Lásd a 32. jegyzetet.

233 (Megjegyzés - Popup)

Lásd a 32. jegyzetet.

234 (Megjegyzés - Popup)

A premontreiek iskolát is működtettek előbb monostorukban, majd 1757-től egy külön városi épületben. Az iskoláról legutóbb a korábbi irodalom felsorolásával: Sasfi Csaba: Sopron megye feledésbe merülő 18. századi kisgimnáziuma (A csornai premontrei kisgimnázium). In: Soproni Szemle 1998 (LII) 215-227. p. Az intézmény története máig megíratlan, megszűnésének időpontja is kérdéses. Scheipel páter titulusa arra utal, hogy az iskolát a rend eltörlésével együtt számolták fel.

235 (Megjegyzés - Popup)

Weiner Mihályné: Ónművesség. Bp. 1971, 24. p.

236 (Megjegyzés - Popup)

Ez a gazdag üvegkollekció talán az erős csehországi kapcsolatokkal magyarázható, bár a magyarországi készítés sem elképzelhetetlen: a gravírozott virágminta a hazai termékek jellegzetes díszítésmódja (Borsos Béla: A magyar üvegművesség. Bp. 1974, 78. p.).

237 (Megjegyzés - Popup)

A *Rosol`* kifejezést korábban (Székely 2000, 86. p.) a bozsolé, újbort rontott alakjának véltük. A kifejezés valójában a rozsólist, egy „édes és fűszerrel készített szeszes ital” rejt (Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. V. kötet. Pest, 1870. 625. hasáb). A helyes meghatározásra Kücsán József hívta fel figyelmemet, akinek ezt ezúton is szeretném megköszönni.

238 (Megjegyzés - Popup)

Borsos 1974, 96-105. p.

239 (Megjegyzés - Popup)

A konyhai eszközök részletes bemutatására Askercz Éva: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Soproni Szemle, 1999. (LIII) 370-382. p.) című tanulmánya inspirált.

240 (Megjegyzés - Popup)

Tarr László: A kocsis története. Bp. 1968, 256. p.

241 (Megjegyzés - Popup)

Tarr 1968, 255. p.: az elnevezést használták négykerekű, nyitott, alul lekerekített szekrényű kocsira is. Mivel azonban a leltárban említett darab értékét feleannyira becsülték, mint az utazókocsiét vagy a *Parutschen*-ét, számunkra valószínűbbnek tűnt, hogy a szóban forgó kocsis a kétkerekű típusba tartozott. Hasonló okokból a 8 Ft-ra taksált kocsit is kétkerekűnek tartjuk.

242 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941, 154. p.: a kérdéses épületről, mint a csornai prépostság tulajdonáról 1766-ból származik az első adat.

243 (Megjegyzés - Popup)

D. Buzási Enikő: Esterházy „Fényes” Miklós arcképeiről. In: Művészettörténeti Értesítő 1982. (XXXI.) 4. sz. 309. p.

244 (Megjegyzés - Popup)

Herceg Esterházy Pál Antal, Ltsz.: K.55.233.1., 253x151 cm. Herceg Esterházy „Fényes” Miklós, Ltsz.: K.55.192.1., 201x144 cm. A múzeumi leltárkönyvek nem szolgálnak információval a festmények provenienciájáról. Feltételezésünket a vármegyeháza 1848-as kéziratos leltárára alapozzuk, amely az épület padlásán „*két nagy, Eszterházyakat ábrázoló kép*”-et említ (Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára, IV. B/101b Győr Vármegye Bizottmányának Iratai 526, 527/1848, 1848. február 14.). A vármegyeházán őrzött képek a II. világháborút követően jutottak a Xántus János Múzeumba.

245 (Megjegyzés - Popup)

Lásd az 55. jegyzetet.

246 (Megjegyzés - Popup)

Más kolostorokban is előfordulnak a kegyúri család portréiból álló sorozatok, mint például a tatai piaristáknál is, akik a gróf Esterházy család tatai ágának arcképgalériáját őrizték (Buzási Enikő: Az Esterházyak családi arcképei. A tatai Kuny Domonkos Múzeum gyűjteményei III. Tata é. n.3-4. p.). Herceg Esterházy Pál Antal portréjáról lásd még Galavics Géza: A soproni „Esterházy-Madonna”. In: Tanulmányok Csatai Endre emlékére. Szerk.: Környei Attila és G. Szende Katalin. Sopron 1996, 196. p.

247 (Megjegyzés - Popup)

A kép eddig publikálatlan volt, ltsz.: K.55.185.1., 254x157 cm – ez meglehetősen közel áll Pál Antal herceg portréjának méreteihez. A Mária Terézia-portré a vármegyeháza 1848-as leltára szerint a nagyteremben volt látható. A királynőt és a két Esterházy herceget ábrázoló festmények semmiképp sem készülhettek közvetlenül a vármegyeháza számára, hisz az állandó székházak építését a vármegyék számára II. József rendelte el. Az Esterházyak esetében ezt még megtoldhatjuk azzal, hogy a hercegeknek semmiféle hivatalos kapcsolatuk nem volt Győr vármegyével, főispáni tisztét nem viselték. Egyébként ennek tudható be, hogy képmásaik a padláson, mindenféle limlomok között hanyódtak. Ám ezután is problematikus, hogy miként kerültek a képek Győrbe. A csornai prépostság javaiból 1787. január 21-én tartott árverésről készült lajstrom szerint a dísztermi képek nem keltek el (Csatai 1956, 480. p.). Ezekután kerülhettek Győrbe, talán már rögtön a vármegyeházára, amely ekkor még nem azonos a későbbivel. Ez utóbbit, az egykori ferences kolostort, 1826-ban vásárolta meg a vármegye s építette át. A portrék ekkor kerültek végleges helyükre: Mária Terézia, mint egy – a későbbiek során folyamatosan bővülő – uralkodói galéria első darabja a nagyterembe, az Esterházyak pedig használhatatlan lomként a padlásra.

248 (Megjegyzés - Popup)

A metszetet közli Gerda und Gottfried Mraz: Maria Theresia. Ihr Leben und ihre Zeit in Bildern und Dokumenten. München, 1979. 330. p.

249 (Megjegyzés - Popup)

A kor magyarországi bútorművészetére alapvető Szabolcsi Hedvig: Magyarországi bútorművészet a 18-19. század fordulóján. Európai kapcsolatok és stíluskérdések. Bp. 1972.

250 (Megjegyzés - Popup)

Askercz Éva: Sopron Anno. Polgári bútorok a 18. és 19. századi Sopronban. Sopron 1997, 11. p.

251 (Megjegyzés - Popup)

Szabolcsi 1972, 97. p.

252 (Megjegyzés - Popup)

uo. 14. p.

253 (Megjegyzés - Popup)

A XIX. századi népi bútorok között is előfordul hasonló típus: a kanapé alját néha ládaként alakították ki, ami, ha szétnyitható volt, ágyként is szolgálhatott (K. Csilléry Klára: Lakáskultúra. in: Magyar néprajz. Anyagi kultúra 3. Főszerkesztő: Paládi-Kovács Attila. Bp. 1997, 396-397. p.).

254 (Megjegyzés - Popup)

A terminus értelmezése bizonytalan: Csatkai 1964, 136. p. szerint tábori ágy, Askercz 1976, 104. p. szerint füles fotel.

255 (Megjegyzés - Popup)

A szófa és a kanapé kifejezések használata a korabeli írott forrásokban nem egyértelmű: Szabolcsi 1972, 110. p. 138. jegyzet. A kanapépadra: uo. 104. p.

256 (Megjegyzés - Popup)

Nemrég a volt Vármegyeháza rekonstrukciójának keretében a Földhivatal foglalt el egy újabb belvárosi házat.

257 (Megjegyzés - Popup)

Kivétel pl. a Fövényverem utca 21. sz. alatti volt iskola, legutóbb nevelőotthon, melyet a Pannónia szálloda tulajdonosai vették meg; s jelenleg felújítása folyik.

258 (Megjegyzés - Popup)

Iskola- és óvodabezárások, költöztetések, a zeneiskola jövendő költözése a Patak utcába, a városi könyvtár költözése a Pócsi utcába, s ezzel párhuzamosan a Művelődési Ház konferenciaközponttá való átépítése stb.

259 (Megjegyzés - Popup)

Követésük is nehezebb volt, mivel egy rendelőt, irodát sokszor többen használnak, és a kiírások alapján nem lehetett mindig teljes biztonsággal eldönteni, hogy hány irodahelyiség van (és hogy melyik szinten helyezkednek el), ezért ezek jelenlétét jegyeztük csak fel (így történt az egyéb irodák esetében is).

260 (Megjegyzés - Popup)

Pannónia, Sopron, illetve Palatinus és a legutóbb megnyílt Wollner.

261 (Megjegyzés - Popup)

Muck Tibor: Sopron – kapu Európára. Budapest, 1989. pp 10–21; Helyzetfeltárás és koncepció. Sopron – belváros és kapcsolódó történeti városrészek szabályozási terve és helyi építési szabályzata. Domiporta Építész Stúdió Kft. 2000. május. Kézirat. pp. 1–30 (a továbbiakban: Helyzetfeltárás és koncepció..., 2000)

262 (Megjegyzés - Popup)

A megvalósulás azonban végül is elmaradt, sőt mára úgy tűnik, hogy a terület teljes beépítése, rendezése is elmarad, illetve elhúzódik. Két foghíj megmaradt, a közterület rossz állapotban van, a Füredi sétányon hiányzik a tereprendezés, az utca tengelyében például egy fa áll, a kátyús, poros úton nincs megfelelő útburkolat.

263 (Megjegyzés - Popup)

Magyarország műemlékjegyzéke. Budapest, 1976. pp. 3–14

264 (Megjegyzés - Popup)

Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Budapest, 1988. p. 188

265 (Megjegyzés - Popup)

1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről. Kódexpress 9. (2000) 18. (417.) sz. pp. 9765–9791

266 (Megjegyzés - Popup)

Winkler Gábor: Sopron 19. századi építészeti emlékeinek védelméről. SSz. 28. (1974) pp. 195–206

267 (Megjegyzés - Popup)

Jelen fejezetben csak a tanulmány számára elengedhetetlen tényekre utalunk, A soproni műemlékvédelem történetéről l. pl: *Dercsényi Dezső*: A soproni műemlékvédelem három évtizede (1945–1975). In: Magyar Műemlékvédelem 1973–74, Budapest, 1977. pp. 7–30; *Kocsis József – Kissné Nagypál Judit*: Műemléki rekonstrukció-rehabilitáció Sopron védett belvárosában. Városépítés, 1972. 2. sz. pp. 28–31; *Kubinszky Mihály*: Sopron építészete a 20. században. SSz. 55. (2001) pp. 141–144.

268 (Megjegyzés - Popup)

Dercsényi D. (1977) i.m. pp. 7–30.

269 (Megjegyzés - Popup)

Kocsis J. – Kissné Nagypál J. (1972) i.m. pp. 28–31; Sedlmayrné Beck Zsuzsa: Műemléki városmagok városrendezési tervezése 1960–1980. In: Magyar Műemlékvédelem. Bp.; 1984. pp. 343–373.

270 (Megjegyzés - Popup)

Sopron városképi és műemléki vizsgálata. Budapest, 1953. Kézirat. (Készítői: *Csatkai Endre* és *Füredi Oszkár*).

271 (Megjegyzés - Popup)

Sedlmayr János: Megvalósult műemlék-helyreállítási terveim Sopronban. Előadás Szovátán, 1996. ápr. 22. (Kézirat a Szerző tulajdonában).

272 (Megjegyzés - Popup)

Kocsis J. – Kissné Nagypál J. (1972) i.m. pp. 28–31.

273 (Megjegyzés - Popup)

Sedlmayrné Beck Zs. (1984) i.m. pp. 343–373; Érdekes fotó található Tüskés Tibor munkájában (A nyugati kapu. Bp., 1981. pp. 44–53): egy „felújításra váró” külvárosi ház képét mutatja, amely az Arany nap vendégfogadó épülete volt. Ma már teljesen romos, két oldalról meg kellett támasztani, helyreállításának lehetősége egyre reménytelenebbnek tűnik.

274 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: A soproni részházak. Különnyomat a Városi Szemle 22. évf.-ből, Bp., 1936. 24 p.

275 (Megjegyzés - Popup)

Kocsis J. – Kissné Nagypál J. (1972) i.m. pp. 28-31; Sedlmayr J. (1996) i.m.

276 (Megjegyzés - Popup)

Winkler Gábor: Lakóházak értékfelmérése Sopronban. Műemlékvédelem 40. (1996) pp. 266–270

277 (Megjegyzés - Popup)

Sedlmayr J. (1996) i.m.; Kubinszky Mihályné – Kocsis József: A műemlékek szerepe Sopron városfejlesztésében. Területrendezés 1974. 3. sz. VÁTI, Budapest, 1974. pp. 78–82.

278 (Megjegyzés - Popup)

Sedlmayr J. (1996) i.m.; Tüskés T. (1981). i.m. pp. 44–53.

279 (Megjegyzés - Popup)

Ez teljes épülettulajdont jelent. A lakástulajdont tekintve Sopron teljes területén 1994-ig 236 épület rendelkezett önkormányzati lakásokkal, összesen 1796 db-bal. Ebből 2001. júniusáig 737-et (42%) adtak

el. 119 épületben vásároltak lakást, 69-et teljesen elidegenítettek, 78 épületben viszont rendelet tiltja a lakáselidegenítést. (Forrás: SMJV Önkormányzata).

280 (Megjegyzés - Popup)

Winkler G. (1996) i.m. pp. 266–270.

281 (Megjegyzés - Popup)

Itt azonban a Fabricius-, Lackner (Tábornok)- és Storno-házakban, illetve a Tűztoronyban létrehozott intézmények mindegyike önálló egységet képez, nem nyitották egybe a házakat, mint ahogy azt Varsóban tették (*Sedlmayr János*: Múzeumi együttes a soproni Fő tér helyreállított műemlékeiben. Kézirat, a Szerző tulajdonában.)

282 (Megjegyzés - Popup)

Csak egy példa: a Rejpál-házat kulcsos vendégháznak szánták (*Sedlmayr János*: Műemlék lakóházak helyreállítása és korszerűsítése Sopronban. Előadás a 24. Egri Nyári Egyetemen, 1994. jún. 21. Kézirat, a Szerző tulajdonában), helyette ideiglenesen a Storno-gyűjteményt helyezték el benne, ma hasznosítatlanul áll, illetve raktár.

283 (Megjegyzés - Popup)

Kocsis J. – Kissné Nagypál J. (1972) i.m. pp. 28–31.

284 (Megjegyzés - Popup)

Tüskés T. (1981) i.m. pp. 44–53.

285 (Megjegyzés - Popup)

A belváros forgalomváltoztatásának kérdése most van (volt?) napirenden, éppen azért, hogy a jelenlegi helyzeten segítsenek. A múltban többször terveztek utcaáttörést a belvárosban, melyek – szerencsére – nem valósultak meg (*Wälder József*: Sopron szab. kir. város Szabályozási terve, 1904. Kézirat (ELTE Térképtudományi Tanszék Térképtára); *Hárs György*: Csákányútás a belvárosban. SSz. 4. (1940) pp. 94–98).

286 (Megjegyzés - Popup)

Bergmann Pál: Sopron városfejlesztésének kérdései. SSz. 4. (1940) pp. 74–93.

287 (Megjegyzés - Popup)

Sedlmayrné Beck Zs. (1984) i.m. pp. 343–373.

288 (Megjegyzés - Popup)

E második világháborús foghíj beépítése sokáig elhúzódott, több hasznosítási terv is készült a telekre. A beépítést nehezítette, hogy itt találták meg Scarbantia fórumát (vö. *Winkler Oszkár*: Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetéről. SSz. 27. (1973) pp. 1–23, 103–119; *Schneider Lipót*: Sopron város fejlesztésének

egyek kérdése SSz. 35. (1981) pp. 142–156).

289 (Megjegyzés - Popup)

A gazdaházak lebontása, szanálása, lakóinak kitelepítése a közelmúltig folyamatosan napirenden volt (vö. *Bergmann P.* (1940) i.m.; *Winkler Oszkár*: Sopron város fejlesztési programjáról. SSz. 11. (1957) pp. 161–187; *Winkler Oszkár*: Sopron város általános rendezési tervéről. SSz. 15. (1961) pp. 97–105; *Winkler O.* (1973) i.m. pp. 1–23, 103–119) Helyzetükön segítene az említett „helyi védelem”.

290 (Megjegyzés - Popup)

Thirring G. (1936) i.m. 24 p.

291 (Megjegyzés - Popup)

Balfi u.–Végfordulat u.–Halász u.–Árvaház köz

292 (Megjegyzés - Popup)

Slumosodás (e: szlam): az épített környezet leromlásával, a lakófunkció degradálódásával, a lakosság elszegényedésével, illetve kicserélődésével, később a társadalom szélsőséges magatartásformáinak megjelenésével járó nagyvárosokra jellemző folyamat.

293 (Megjegyzés - Popup)

Sedlmayrné Beck Zs. (1984) i.m. pp.343–373; Uő: Sopron északi városrészének műemléki vizsgálata és programterve. Területrendezés 1973. 2. sz. VÁTI, Budapest pp. 136–142.

294 (Megjegyzés - Popup)

A Balfi utcában például az útburkolat minősége rossz, és a viszonylag nagy gépjármű forgalom miatt, ha esik az eső, a sok kátyúból az autók felverik a vizet, a sarat a homlokzatokra, így azok felújítás után hamar újra elcsúfolnak.

295 (Megjegyzés - Popup)

Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században – Sopron, 1939. pp. 45–296.

296 (Megjegyzés - Popup)

Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936; Sopron szab. kir. város „Civitas fidelissima” és Sopronvármegye Általános címtára és útmutatója 1930–1932. Sopron, 1932.

297 (Megjegyzés - Popup)

Sedlmayrné Beck Zs. (1973) i.m. pp. 136–142; Szent Mihály domb Településrendezési Terve. Alátámasztó munkarészek. Tervező: Domiporta Építész Stúdió Kft. Budapest, 1998. jún.

298 (Megjegyzés - Popup)

Helyzetfeltárás és koncepció..., 2000 i.m.

299 (Megjegyzés - Popup)

Major Jenő: Sopron város földrajza 1944. SSz. 45. (1991) p. 33.

300 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. Sopron, 1924. 59–63. és 73–76. o.

301 (Megjegyzés - Popup)

MOL Magyar Kamara Archívuma, Archivum Familiae Nádasdy, E 185 (továbbiakban: Nádasdy lt.). A Gazdasági Ügyvitel Iratai. Sárvár–Kapunvár–Csepreg, 1589–1624.

302 (Megjegyzés - Popup)

ma Kapunvár

303 (Megjegyzés - Popup)

Ordó Babot mellett levő helység volt, ma Babot része.

304 (Megjegyzés - Popup)

Babot és Bogyoszló közötti – ma már nem létező – helység.

305 (Megjegyzés - Popup)

ma Rábatamási

306 (Megjegyzés - Popup)

ma Rábapordány

307 (Megjegyzés - Popup)

ma Rábaszentmihály

308 (Megjegyzés - Popup)

ma Rábakecöl

309 (Megjegyzés - Popup)

ma Agyagosszergény

310 (Megjegyzés - Popup)

ma Fertőszentmiklós

311 (Megjegyzés - Popup)

ma Fertőendréd

312 (Megjegyzés - Popup)

ma Sopronkövesd

313 (Megjegyzés - Popup)

ma Nagycenk

314 (Megjegyzés - Popup)

ma Fertőhomok

315 (Megjegyzés - Popup)

Keceltől nyugatra, a Kis-Rába melletti "Uy Hid" vámhely, melynek éves vámbevételét sorolja fel a jegyzőkönyv.

316 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár VI. évf. Bp. 1907. 11–19., 25–33., 39–41., 68–70. o.

317 (Megjegyzés - Popup)

Tóth Péter: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1579–1589; Sopron, 1994 mellékletének felhasználásával készült.

318 (Megjegyzés - Popup)

pusztatemplom – lepusztult templom

319 (Megjegyzés - Popup)

az eredeti szövegben a filiálé, illetve fiókegyházközség helyett a korabeli "fara" kifejezést alkalmazták.

320 (Megjegyzés - Popup)

"Plondinus" felvett név, a prédikátor családi neve Klaszekovics (l. Payr Sándor: i.m. 94. o.)

321 (Megjegyzés - Popup)

kaszáló (1 kaszás) akkora rétterület, amekkorát egy ember egy nap alatt lekaszálhat vagy lekaszálni szokott.

322 (Megjegyzés - Popup)

a hétfégi őrlésnél (szombat reggeltől az esti harangszóig és vasárnap reggeltől az esti harangszóig terjedő időszakban) a molnár az őrlésért járó díjat vagy részt a prédikátornak adta át.

323 (Megjegyzés - Popup)

köböl = 65 kg

324 (Megjegyzés - Popup)

Az átírás során az egyes mondatrészeket elválasztó vesszők és a mondatokat elválasztó pontok helyét értelemszerűen módosítottuk. A szövegközi rövidítéseket []-be írva a szövegrészben, míg a mértékegységek és a gabonafélék rövidítéseit a lábjegyzetben oldjuk fel. Az áthúzott szövegrészt [---]-el jelöljük, annak tartalmát a lábjegyzetben adjuk meg. A család-, személy- és helynevekre valamint a helynévből képzett melléknevekre vonatkozó szövegrészeket, megkíséreljük a lábjegyzetben ()-ben betűhíven megadni. Megjegyezzük, hogy a *vayon* > *van*, ill. a *molna* > *malom* átírását azért nem hajtottuk végre, hogy a modern átírás mellett is maradjon a szövegben néhány – az értelmezést nem zavaró – szép, régies szóhasználat is. Itt mondok köszönetet az iratanyag összeolvasásáért Németh István levéltáros úrnak (Magyar Országos Levéltár).

325 (Megjegyzés - Popup)

(Baboth)

326 (Megjegyzés - Popup)

szentegyházuk – templomuk

327 (Megjegyzés - Popup)

valamikor – amikor

328 (Megjegyzés - Popup)

item – szintén, hasonlóképpen

329 (Megjegyzés - Popup)

fogta fel – foglalta el

330 (Megjegyzés - Popup)

házas ember – saját házzal rendelkező jobbágy és zsellér (inquilinus)

331 (Megjegyzés - Popup)

d[enarius] – dénár; 100 dénár = 1 magyar forint

332 (Megjegyzés - Popup)

(Babothy Raban)

333 (Megjegyzés - Popup)

molna – malom; a baboti Kis-Rába szakaszon lévő földesúri malmokat összesen 10 malomkerék hajtotta meg, ez jelenthette azt is, hogy ott például 5 db kétkerekű malom működött.

334 (Megjegyzés - Popup)

vecsernye harangkorig – esti harangszóig

335 (Megjegyzés - Popup)

már; áthúzza

336 (Megjegyzés - Popup)

(Ordo)

337 (Megjegyzés - Popup)

(Babothy)

338 (Megjegyzés - Popup)

farások – fiókegyházközségként a baboti anyaegyházközséghez tartoztak (ott lakott a prédikátoruk).

339 (Megjegyzés - Popup)

(Babotyak)

340 (Megjegyzés - Popup)

(H`daz)

341 (Megjegyzés - Popup)

(Baboth[ra])

342 (Megjegyzés - Popup)

(Baboton)

343 (Megjegyzés - Popup)

(Thamass`)

344 (Megjegyzés - Popup)

pusztaszabású – lepusztult

345 (Megjegyzés - Popup)

(chafordyak); Csáford, a rábaközi Jobaházával szomszédos település, mely a 19. század elején már teljességgel Jobaháza határába olvadt.

346 (Megjegyzés - Popup)

élnék – felhasználják, igénybe veszik

347 (Megjegyzés - Popup)

(Bogyozlay)

348 (Megjegyzés - Popup)

A learatott szálas gabonát kékébe kötötték és azokat képenek (vagy keresztnek) nevezett csomókba rakták. Sopron megyében 1 képebe (leggyakrabban) 18 kékét raktak.

349 (Megjegyzés - Popup)

(Szvnthgorgy Gabrivl)

350 (Megjegyzés - Popup)

tr[iticum] – búza

351 (Megjegyzés - Popup)

c[u]b[ulus] – köböl

352 (Megjegyzés - Popup)

az 1/2-es számértéket A-tel jelölték

353 (Megjegyzés - Popup)

a[vena]– zab

354 (Megjegyzés - Popup)

(Bogozlayak)

355 (Megjegyzés - Popup)

(Bogozlay)

356 (Megjegyzés - Popup)

(Barbach)

357 (Megjegyzés - Popup)

elfogta – elborította

358 (Megjegyzés - Popup)

(Pordan)

359 (Megjegyzés - Popup)

napenyízet – napnyugat

360 (Megjegyzés - Popup)

éppenségével – most

361 (Megjegyzés - Popup)

élik – használják, művelik

362 (Megjegyzés - Popup)

bizonnyal – bizonyossággal

363 (Megjegyzés - Popup)

(fvyvrwar)

364 (Megjegyzés - Popup)

vesztekor – elvesztésekor, mikor azt a törökök 1543-ban elfoglalták.

365 (Megjegyzés - Popup)

(Svnnvy Fvrvczvt); Két Sennyei Ferenc nevű tisztségviselő is működött ez időben a Nádasdy birtokon. A Sárvárótt tevékenykedő, már 1531-ben szolgálatba állott és később a Nádasdy uradalmak legfőbb gazdasági irányítójává vált. A másik, Kapu(vár)ott volt tisztségviselő. (I. Komoróczy György: Nádasdy Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. Bp., 1932. 52. o.)

366 (Megjegyzés - Popup)

feltehetően utalás a közeli halálára.

367 (Megjegyzés - Popup)

behozták az tisztnben – tisztségviselő lett

368 (Megjegyzés - Popup)

av[ena]– zab

369 (Megjegyzés - Popup)

helyes ember – egész hellyel (1 sessióval) rendelkező jobbágy

370 (Megjegyzés - Popup)

(Zenth M`hal)

371 (Megjegyzés - Popup)

(Emrv)

372 (Megjegyzés - Popup)

q[ua]r [tal]– negyed ; itt 3/4 köbölt jelent

373 (Megjegyzés - Popup)

oppidum – mezőváros

374 (Megjegyzés - Popup)

(Zyll)

375 (Megjegyzés - Popup)

(Kvrmvndy Istwan)

376 (Megjegyzés - Popup)

esztendeig – esztendőnként

377 (Megjegyzés - Popup)

(Bog`ozloo)

378 (Megjegyzés - Popup)

(Zvnth Górgywolgy Górgy)

379 (Megjegyzés - Popup)

1/2; áthúzva

380 (Megjegyzés - Popup)

szokásosképpen – szokásképpen

381 (Megjegyzés - Popup)

(Kechell)

382 (Megjegyzés - Popup)

egy szélben – egy tagban

383 (Megjegyzés - Popup)

felfogta – elfoglalta, elterjeszkedett rajta

384 (Megjegyzés - Popup)

alig mehetnének el is benne – alig tudnának abba bemenni

385 (Megjegyzés - Popup)

(Gall Myhall)

386 (Megjegyzés - Popup)

velal – falu

387 (Megjegyzés - Popup)

feltehetően még a reformáció előtti időből fennmaradt elnevezés.

388 (Megjegyzés - Popup)

(V'ttned)

389 (Megjegyzés - Popup)

hasznát; áthúzva

390 (Megjegyzés - Popup)

cr[uciferus] – krajcár; a rajnai forint 1/60-a, 1 rajnai forint = 0,8 magyar forint

391 (Megjegyzés - Popup)

(Chapody)

392 (Megjegyzés - Popup)

velalul – falutól

393 (Megjegyzés - Popup)

esztendeig – esztendőnként

394 (Megjegyzés - Popup)

fl[oreus] – forint

395 (Megjegyzés - Popup)

(Zerghen)

396 (Megjegyzés - Popup)

(Zvnth Marthon)

397 (Megjegyzés - Popup)

(Sznth Myklossy)

398 (Megjegyzés - Popup)

(Zenth Mykloos)

399 (Megjegyzés - Popup)

100 (Plodin` Istwan) ; Plodini helyesen Plondinus, lásd 21. lábjegyzetet.

400 (Megjegyzés - Popup)

101 quartal – fertály; itt mint szőlőterület mérték, mely Sárváron 898-3997 □ölt, Csepregen pedig 2447 □ölt jelölt.

401 (Megjegyzés - Popup)

102 lakó – olyan zsellér, akinek nincs háza, más házánál lakik (subinquilinus)

402 (Megjegyzés - Popup)

103 az ki nem száthat – kinek nincsen saját igavonó állata

403 (Megjegyzés - Popup)

104 (Chapod)

404 (Megjegyzés - Popup)

105 (Myklos)

405 (Megjegyzés - Popup)

106 jelenleg értelmezhetetlen szó (betűhíven leírva)

406 (Megjegyzés - Popup)

107 engedték – átengedték

407 (Megjegyzés - Popup)

108 két – tizenkét

408 (Megjegyzés - Popup)

109 (Endred)

409 (Megjegyzés - Popup)

110 (Zvnth M`klosra)

410 (Megjegyzés - Popup)

111 (Zvnth Myklossy)

411 (Megjegyzés - Popup)

112 (Só`tór)

412 (Megjegyzés - Popup)

113 (nyari bvrnalthnv); Nyári Bernát Nádasdy tisztségviselő három levele is ismert, melyet 1574-ben Nádasdy Ferenchez írt. (Nádasdy It. Missiles)

413 (Megjegyzés - Popup)

114 ebben – erről

414 (Megjegyzés - Popup)

115 (Zvnth Myklossy); A szentmiklósi ispán neve: Thar István. (Nádasdy It., Gazdasági Ügyvitel Iratai. Sárvár–Kapuvár–Cseprek, 1589–1624.)

415 (Megjegyzés - Popup)

116 quo iure – milyen jogon

416 (Megjegyzés - Popup)

117 (Parnas Emrv); A Nádasdy tisztségviselők között Párnás Imre működését bizonyító adatot eddig nem találtam, viszont Párnás János nevű tisztségviselő ismert, aki (egyebek között) 1571–72-ben egy-egy gazdasági témájú cenki, kapui és völcséji keltezésű levelet küldött Lőrincfalvay Kristófnak. (Nádasdy It. Missiles)

417 (Megjegyzés - Popup)

118 (Endrvd)

418 (Megjegyzés - Popup)

119 (Sznth Myklossy)

419 (Megjegyzés - Popup)

120 (Kówesd)

420 (Megjegyzés - Popup)

121 (Bvrkvssy Myhal)

421 (Megjegyzés - Popup)

122 qr 10; áthúzva

422 (Megjegyzés - Popup)

123 (Kewesdy)

423 (Megjegyzés - Popup)

124 qr t; áthúzva, ahol t[ina]– csöbör, űrmérték, 1 soproni csöbör = 70,5 liter

424 (Megjegyzés - Popup)

125 p[int] – űrmérték, 1 soproni pint = 1,25 liter

425 (Megjegyzés - Popup)

126 (Pereztvgh)

426 (Megjegyzés - Popup)

127 (Pvthvr)

427 (Megjegyzés - Popup)

128 (Pvrvtvgh')

428 (Megjegyzés - Popup)

129 (Zarka)

429 (Megjegyzés - Popup)

130 (Adam)

430 (Megjegyzés - Popup)

131 (Ikwa)

431 (Megjegyzés - Popup)

132 (Chenk)

432 (Megjegyzés - Popup)

133 (Thvtvny Emrv)

433 (Megjegyzés - Popup)

134 él – használja fel, veszi igénybe

434 (Megjegyzés - Popup)

135 (chvnky)

435 (Megjegyzés - Popup)

136 (Bozy)

436 (Megjegyzés - Popup)

137 (chvnky)

437 (Megjegyzés - Popup)

138 öreg csöbörrel – régi csöbörrel

438 (Megjegyzés - Popup)

139 c[hibrio]– csöbör

439 (Megjegyzés - Popup)

140 az minemű molna – amilyen malom

440 (Megjegyzés - Popup)

141 (Ikwan)

441 (Megjegyzés - Popup)

142 (chvnkvn)

442 (Megjegyzés - Popup)

143 (Kvrvtzhwr)

443 (Megjegyzés - Popup)

144 malomböcs – a malomtól a prédikátornak esztendőnként járó gabona megnevezése

444 (Megjegyzés - Popup)

145 A prédikátornak egy jobbágya és öt zsellérje van.

445 (Megjegyzés - Popup)

146 (Hegkew)

446 (Megjegyzés - Popup)

147 (Hydvghsvgról)

447 (Megjegyzés - Popup)

148 közikben – közéjük

448 (Megjegyzés - Popup)

149 az mint – amint

449 (Megjegyzés - Popup)

150 által költöztenek – átkeltek

450 (Megjegyzés - Popup)

151 (hydvghseghoz)

451 (Megjegyzés - Popup)

152 (homokon)

452 (Megjegyzés - Popup)

153 (H' degghsegh)

453 (Megjegyzés - Popup)

154 (Vvlvkiniis Andras)

454 (Megjegyzés - Popup)

155 (hvgkvwy)

455 (Megjegyzés - Popup)

156 szakasztott volt – használatra átadott

456 (Megjegyzés - Popup)

157 előbbeni – előző

457 (Megjegyzés - Popup)

158 (Bvrkvssynek)

458 (Megjegyzés - Popup)

159 propter tenuitatem proventuum – jövedelmeknek szűkössége miatt

459 (Megjegyzés - Popup)

160 succedalis – következő; itt: jogutód

460 (Megjegyzés - Popup)

161 (Toth Myklos)

461 (Megjegyzés - Popup)

162 (Horvath Dyvnvs)